

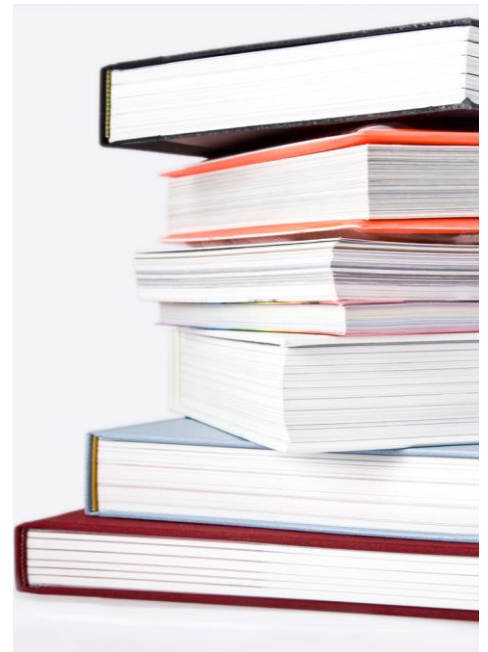
Կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատում ՀՀ հանրակրթության բնագավառում

**Վճարովի
պարապմունքներ**

**Ներառական
կրթություն**

**Դասագրքերի
հրատարակություն**

«Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» ՀԿ
Երևան 0019, Անտառային 164/1
Հեռ.՝ (374 10) 569589, 569689
Էլ. փոստ՝ info@transparency.am
Կայքէջ՝ www.transparency.am

«Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ» ՀԿ
Երևան, Հանրապետության փ. 3-րդ նրբանցք, 8/13
Հեռ.՝ (374 60) 54 18 47
Էլ. փոստ՝ info@ipp.am
Կայքէջ՝ www.ipp.am

Այս ուսումնասիրությունը հնարավոր է դարձել Ամերիկայի ժողովրդի աջակցությամբ՝ ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալության (ԱՄՆ ՄԶԳ) միջոցով: Ուսումնասիրության բովանդակության համար պատասխանատվությունը կրում են բացառապես «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» և «Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ» հասարակական կազմակերպությունները, և պարտադիր չէ, որ այն արտացոլի ԱՄՆ ՄԶԳ կամ ԱՄՆ կառավարության կարծիքը:

Բովանդակություն

Հապավումներ.....	4
Համառոտագիր.....	5
Ներածություն.....	7
Կոռուպցիան հանրակրթության ոլորտում.....	8
Մեթոդաբանություն.....	10
Գլուխ 1. Վճարովի պարապմունքները հանրակրթական դպրոցներում.....	15
1.1 Իրավական կարգավորումները.....	17
1.2 Վճարովի պարապմունքների հետ կապված խնդիրները.....	19
1.2.1 Շահերի բախումը.....	19
1.2.2 Կրթության ցածր որակը և վճարովի պարապմունքների պրակտիկան.....	21
1.2.3 Պայմանագրի հիման վրա լրացուցիչ կրթական ծրագրերի իրականացումը.....	28
Գլուխ 2. Ներառական կրթությունը արդի բարեփոխումների համատեքստում.....	32
2.1 Իրավական կարգավորումները.....	33
2.2 Ֆինանսավորման կարգում առաջարկվող փոփոխությունները.....	38
2.3 Ներառական կրթության իրականացման հետ կապված խնդիրները.....	39
2.4 Ներառական կրթության ֆինանսավորման հետ կապված խնդիրները.....	43
Գլուխ 3. Դպրոցական դասագրքերի մշակման և ընտրության քաղաքականությունը.....	46
3.1 Իրավական կարգավորումները.....	46
3.2 Դասագրքերի մրցույթի հետ կապված խնդիրները.....	52
3.3 Դասագրքերի փորձաքննության հետ կապված խնդիրները.....	56
3.4 Դասագրքերի ընտրության և հայտերի ներկայացման հետ կապված խնդիրները.....	58
3.5 Անվճար հիմունքներով տրամադրվող դասագրքերի հետ կապված խնդիրները.....	61
Վերջաբան.....	63
Հավելված 1. Օգտագործված գրականության ցանկ.....	64
Հավելված 2. Միջազգային փորձը.....	68
Հավելված 3. Ներառական կրթության ֆինանսավորման առաջարկվող բանաձևը.....	79
Հավելված 4. Հարցաշարեր.....	80

Հապավումներ

ԱՄՆ ՄՁԳ	Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Միջազգային զարգացման գործակալություն
ԴԵՅ	Դասագրքերի շրջանառու հիմնադրամ
ԹԻՅԿ	Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն
ԿԱԻ	Կրթության ազգային ինստիտուտ
ԿԱՊԿՈՒ	Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող
ՀԿ	Հասարակական կազմակերպություն
ՀՅ	Հայաստանի Հանրապետություն
ԿԳՆ	Կրթության և գիտության նախարարություն
ՀԶԻ	Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ
ԶԵԿ	Զաղաքացիական երիտասարդական կենտրոն

Համառոտագիր

«Կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատում հանրակրթության ոլորտում» հետազոտությունն իրականացվել է ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալության (ԱՄՆ ՄԶԳ) աջակցությամբ իրականացվող «Պահանջատեր հասարակություն՝ հանուն պատասխանատու կառավարման» ծրագրի շրջանակներում «Թրանսպարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» (այսուհետ՝ ԹԻՅԿ) և «Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ» (այսուհետ՝ ՀԶԻ) հասարակական կազմակերպությունների կողմից: Կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատումն իրականացվել է 2016թ. ընթացքում:

Սույն հետազոտության նպատակն էր բացահայտել հանրակրթությանը վերաբերող երեք ոլորտներում՝ վճարովի պարապմունքներին, ներառական կրթությանը և դասագրքերի հրատարակմանը վերաբերող հիմնական խնդիրները, որոնք կարող են առաջացնել կոռուպցիոն ռիսկեր, և առաջարկել դրանց չեզոքացմանն ուղղված հնարավոր լուծումներ:

Հետազոտությունը որակական է. տվյալների հավաքագրումն իրականացվել է փաստաթղթերի վերլուծության, ֆոկլոր խմբային քննարկումների և անհատական հարցազրույցների միջոցով, որոնք անցկացվել են դպրոցի ուսումնառության գործընթացում ներգրավված անձանց, կրթության կազմակերպման և ֆինանսավորման գործընթացի համար պատասխանատու կառույցների ներկայացուցիչների, դպրոցների դասագրքերի մշակման, տպագրության և ընտրության գործընթացի պատասխանատուների հետ, ինչպես նաև կրթության ոլորտի փորձագետների հետ:

Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ չնայած հանրակրթության ոլորտում շարունակվող բարեփոխումներին և համապատասխան օրենսդրական դաշտի կատարելագործմանը, մինչ օրս առկա են բազմաթիվ չլուծված համակարգային խնդիրներ, որոնք նպաստում են կոռուպցիոն ռիսկերի առաջացմանը: Դրանց շարքում են.

- Հանրակրթական դպրոցներում վճարովի պարապմունքների պրակտիկայի տարածումը շահերի բախման և դրա կարգավորման բացակայության, ընդհանուր կրթության ցածր որակի և դրա նկատմամբ անբավարար հսկողության արդյունքում:
- Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքի գնահատման ընթացակարգերի, ներառական կրթության ծախսերի արդյունավետության, ինչպես նաև ոլորտի նկատմամբ վերահսկողության թերությունները:
- Դասագրքերի հրատարակման բնագավառում առկա շահերի բախման իրավիճակները, հովանավորչական դրսևորումները, հայտերի ներկայացման գործընթացում առկա ուղղորդումները և այլն:

Վերհանված խնդիրների լուծման համար առաջարկվում է փոփոխություններ կատարել գործող իրավական ակտերում կամ ընդունել նորերը, իսկ առկա և բավարար օրենսդրական կարգավորումների դեպքում ուժեղացնել վերահսկողությունը դրանց կատարման նկատմամբ: Մասնավորապես առաջարկվում է.

- մշակել և ներդնել էթիկայի կանոններ, այդ թվում՝ շահերի բախումը կանխարգելող և նման իրավիճակները կառավարող իրավակարգավորումներ (դպրոցների տնօրենների, ուսուցիչների, դասագրքեր և չափորոշիչներ մշակող մասնագետների, մրցութային հանձնաժողովների անդամների համար),
- սահմանել տարբեր մասնագետների աշխատանքի ընդունման և ազատման հստակ չափանիշներ (ուսուցիչներ, մանկավարժահոգեբանական աջակցության և գնահատման կենտրոնների մասնագետներ և այլն),
- բարձրացնել ոլորտի պատասխանատուների մասնագիտական պատրաստվածությունը,

- սահմանել և կիրառել պատասխանատվության միջոցներ իրավական ակտերով սահմանված պահանջները խախտելու համար,
- մշակել վերահսկողության հստակ մեխանիզմներ ինչպես կրթության որակի, այնպես էլ կրթության համար հատկացվող բյուջետային և արտաբյուջետային միջոցների ծախսման արդյունավետության նկատմամբ,
- մշակել ոլորտի նկատմամբ հանրային վերահսկողության մեխանիզմներ, բարձրացնել ոլորտի գործունեության թափանցիկությունը և հաշվետվողականությունը:

Ակնկալվում է, որ ուսումնասիրված կոռուպցիոն ռիսկեր առաջացնող հիմնախնդիրները և դրանց լուծմանն ուղղված առաջարկություններն արձագանք կստանան ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարության և այլ շահագրգիռ պետական մարմինների կողմից, ինչպես նաև դրանք կներառվեն 2015-2018թթ. հակակոռուպցիոն ռազմավարությունից բխող ՀՀ կրթության ոլորտի հակակոռուպցիոն միջոցառումների ծրագրում:

Ներածություն

Սույն հետազոտությունն իրականացվել է ԱՄՆ ՄՉԳ-ի աջակցությամբ իրականացվող «Պահանջատեր հասարակություն՝ հանուն պատասխանատու կառավարման» ծրագրի շրջանակներում «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» (այսուհետ՝ ԹԻՅԿ) և «Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ» (այսուհետ՝ ՀԶԻ) հասարակական կազմակերպությունների կողմից: Հետազոտության նպատակն է վերհանել և գնահատել հանրակրթության ոլորտի, մասնավորապես՝ մասնավոր պարապմունքների, ներառական կրթության, ինչպես նաև դասագրքաստեղծման բնագավառներում առկա կոռուպցիոն ռիսկերը:

Չնայած կրթության ոլորտում տարիներ շարունակվող բարեփոխումներին՝ ոլորտում դեռևս առկա են բազմաթիվ չլուծված խնդիրներ, այդ թվում՝ հանրակրթության բնագավառում կոռուպցիոն ռիսկեր, որոնց մասին վկայում են ինչպես տարբեր կազմակերպությունների կողմից իրականացված ուսումնասիրությունները, այնպես էլ՝ մի շարք ռազմավարական իրավական փաստաթղթեր¹:

Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ կրթության ոլորտում հնարավոր կոռուպցիոն խնդիրներն, անշուշտ, ավելի լայն ընդգրկում ունեն և չեն սահմանափակվում միայն վերը նշված ուղղություններով: Հետազոտական ռեսուրսների ու ջանքերի կենտրոնացումը կոնկրետ բնագավառների վրա թույլ է տալիս ստանալ առկա խնդիրների առավել խորքային պատկերը:

Հիմնվելով մինչ այս պահն իրականացված հետազոտությունների արդյունքների, ինչպես նաև մամուլի հրապարակումների ու փորձագիտական կարծիքների վրա՝ սույն հետազոտության համար ընտրվել են 3 առաջնահերթ ուղղություններ.

- վճարովի պարապմունքները հանրակրթական դպրոցներում, որտեղ խնդրահարույց է համարվում ուսուցչի կողմից իր աշակերտներին տրամադրվող լրացուցիչ վճարովի կրթական ծառայությունը: Խնդիրը դիտարկվում է շահերի բախման և կոռուպցիոն բնույթի այլ չարաշահումների (սովորողների և նրանց ծնողների հնարավոր ուղղորդում, թվանշանի անհիմն ցածրացում, և այլն) տեսանկյունից:
- Ներառական կրթությունը՝ մասնավորապես դրա ֆինանսավորմանն առնչվող խնդիրների համատեքստում: Այս հատվածում անդրադարձ է կատարվում ներառական կրթության գործընթացների թափանցիկության, սովորողի՝ կրթության առանձնահատուկ պայմանի գնահատման, ներառական կրթությանն ուղղված ծախսերի արդյունավետության (հատկապես՝ տրանսպորտի, սննդի) և դրա վերահսկողությանն առնչվող խնդիրներին:
- Հանրակրթական դպրոցների դասագրքաստեղծման գործընթացը, որտեղ խնդրահարույց են դասագրքերի մշակման, հրատարակման, ընտրության, դպրոցներում դասագրքերի հայտերի ձևավորման հետ կապված հարցերը: Հատկապես անդրադարձ է կատարվում մրցութային հանձնաժողովների ձևավորման և շահերի բախման հետ կապված խնդիրներին, հրատարակչությունների համար ստեղծված անհավասար պայմաններին, սովերային համաձայնություններին և այլն:

Վերոնշյալ բնագավառներից յուրաքանչյուրին նվիրված է առանձին գլուխ: Հետազոտությունն ամփոփվում է առաջարկություններով: Հետազոտության բաղկացուցիչ մասն են կազմում նաև ուսումնասիրված իրավական ակտերը, այլ հետազոտություններ, ինչպես նաև տիպային հարցաշարերը², որոնք ներկայացված են հավելվածների տեսքով:

¹ ՀՀ կառավարության 27.03.2014թ թիվ 442-Ն որոշմամբ հաստատված [Հայաստանի Հանրապետության 2014-2025 թթ. հեռանկարային գաղափարային ռազմավարական ծրագիր](#), կետ 461, ՀՀ կառավարության 25.09.2015թ. թիվ 1141-Ն որոշմամբ հաստատված [ՀՀ հակակոռուպցիոն ռազմավարություն և դրա իրականացման 2015-2018 թվականների միջոցառումների ծրագիր](#), ՀՀ կառավարության 18.10.2016թ թիվ 1060-Ա որոշմամբ հաստատված [ՀՀ կառավարության ծրագիր](#), և այլն:

² Հետազոտության հիմնական, առանցքային հարցադրումները:

Կոռուպցիան հանրակրթության ոլորտում. պետական քաղաքականություն և հանրային ընկալում

Հակակոռուպցիոն պայքարը Հայաստանի Հանրապետությունում (այսուհետ՝ ՀՀ) ֆորմալ առումով սկիզբ է առել 2003թ., երբ ՀՀ կառավարության որոշմամբ հաստատվեց առաջին հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը՝ դրա իրականացման միջոցառումների 2003-2007թթ. ծրագրով³: Այդ ռազմավարության նպատակն էր կոռուպցիայի հաղթահարումը, այն ծնող և խթանող պատճառների ու պայմանների վերացումը: 2009թ. ՀՀ կառավարության որոշմամբ հաստատվեց հակակոռուպցիոն երկրորդ ռազմավարությունը՝ դրա իրականացման 2009-2012թթ. միջոցառումների ծրագրով⁴, որի նպատակն էր էականորեն կրճատել կոռուպցիայի ընդհանուր մակարդակը, իսկ ակնկալվող արդյունքներն էին կոռուպցիայի համակարգային բնույթի վերացումը, կոռուպցիայի տարածվածության աստիճանի նշանակալի կրճատումը, քաղաքացիներին մատուցվող հանրային ծառայությունների որակի բարելավումը, սոցիալական արդարության ընկալման բարելավումը և այլն: Կրթության բնագավառը, ի թիվս այլ ոլորտների, ներառված էր վերոհիշյալ հակակոռուպցիոն ռազմավարությունների հիմնական թիրախների շարքում:

2014թ. ՀՀ կառավարությունը հաստատեց հանրային կառավարման համակարգում կոռուպցիայի դեմ պայքարի հայեցակարգը⁵: Նշված հայեցակարգից բխող հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը (այսուհետ՝ Ռազմավարություն)՝ դրա իրականացման 2015-2018 թվականների միջոցառումների ծրագրով, հաստատվեց ՀՀ կառավարության կողմից 2015թ. սեպտեմբերին⁶: Ռազմավարությամբ առանձնացված են կոռուպցիայի դեմ պայքարի իրականացման առաջնահերթ 4 ոլորտներ, որոնց շարքում տեղ է գտել նաև կրթության համակարգը:

Սակայն թե՛ վերոհիշյալ հայեցակարգում և թե՛ Ռազմավարության մեջ բացակայում են կրթության ոլորտում կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատման քանակական և որակական ցուցանիշները: Մինչ օրս առկա է միայն կրթության ոլորտում կոռուպցիայի դեմ պայքարի որոշ միջոցառումների համառոտ նկարագիրը, որում բացակայում են թե՛ կոռուպցիոն ռիսկերի նկարագրությունը, թե՛ կոռուպցիոն խնդիրների արդիականության ու տարածվածության պատկերը:

2015-2018թթ. հակակոռուպցիոն միջոցառումների ծրագրի կրթության ոլորտի հատվածում առկա է միայն մեկ միջոցառում «Կրթության ոլորտում կոռուպցիոն ռիսկերի համապարփակ ուսումնասիրություն» ընդգրկուն ձևակերպմամբ: Այս միջոցառումը պետք է իրականացվեր Ռազմավարության գործողության առաջին տարում՝ 2015թ. ընթացքում, իսկ 2016-2018թթ. համար նախատեսված է կոռուպցիոն ռիսկերի ուսումնասիրության հիման վրա կրթության ոլորտում հակակոռուպցիոն ծրագրի մշակում և իրականացում: Հարկ է նշել, որ թեպետ Կրթության և գիտության նախարարության (այսուհետ՝ ԿԳՆ) կողմից 2016թ. ընթացքում մշակվեց, շրջանառվեց և քննարկվեց կրթության ոլորտում հակակոռուպցիոն միջոցառումների ծրագրի նախագիծը, սակայն այն մինչ օրս չի ընդունվել:

Չնայած վերը նշված ռազմավարական փաստաթղթերի առկայությանը՝ կոռուպցիայի մակարդակի ընկալման առումով էական դրական առաջընթաց այդպես էլ չի նկատվում: Այս փաստը կասկածի տակ է դնում վերջին տարիներին կրթության ոլորտում իրականացված հակակոռուպցիոն միջոցառումների արդյունավետությունը:

³ ՀՀ կառավարության 06.11.2003թ. [թիվ 1522-Ն](#) որոշում:

⁴ ՀՀ կառավարության 08.10.2009թ. [թիվ 1272-Ն](#) որոշում:

⁵ ՀՀ կառավարության 10.04.2014թ. [թիվ 14](#) արձանագրային որոշում:

⁶ ՀՀ կառավարության 25.09.2015թ. [թիվ 1141-Ն](#) որոշում:

Այսպես, ըստ 2013թ. Կոռուպցիայի համաշխարհային բարոմետրի (ԿՅԲ), Հայաստանում հարցման ենթարկվածներ 1,068 անձանց 58%-ը կրթական համակարգը համարում էր ամենակոռուպացված ոլորտներից մեկը: 2010թ. կրթությունն ամենակոռուպացված երեք ինստիտուտներից մեկն է համարվել Հայաստանում՝ համաձայն Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոնի իրականացրած տնային տնտեսությունների հետազոտության⁷:

«Այ Փի Էս Սի» կազմակերպության՝ 2011 և 2013 թվականներին իրականացրած սոցիոլոգիական հետազոտության արդյունքների համաձայն՝ 2013թ. մարտ և հունիս ամիսներին հարցվածների միայն 4.3% և 4.4%-ն է որպես ձեռքբերում նշել կաշառակերության նվազումը կրթության և գիտության ոլորտում: Եթե հաշվի առնենք այն փաստը, որ 2011թ. հետազոտության արդյունքներով կաշառակերության վերացման մասին նշել է հարցվածների 7.6%-ը, ապա այս ուղղությամբ որոշակի հետընթաց է նկատվել:

2015թ. կրթության ոլորտում կոռուպցիոն ռիսկերի բացահայտմանն ուղղված հետազոտության արդյունքում առանձնացվել են հանրակրթության բնագավառի հետևյալ առաջնահերթ հիմնահիմունքները.

1. Դպրոցի ուսուցիչների կողմից մասնավոր հիմունքներով լրացուցիչ պարապմունքների անցկացումը
2. Միջնակարգ կրթության ոլորտի բաղաբաղականացումը
3. Ուսուցչական կազմի նշանակման և աշխատանքից ազատման ընթացակարգի խախտումը
4. Ուսումնական առաջադիմության սխալ գնահատումը⁸:

2015թ. իրականացված հետազոտություններից մեկն էլ անդրադառնում է կրթական կոռուպցիայի համակարգային բնույթին. «Կոռուպցիոն վարքը հանդես է գալիս որպես խնդիրների լուծման առավել օպտիմալ, փորձված, արդյունավետ միջոց: Վտանգն այն է, որ կոռուպցիան ռացիոնալ է ոչ միայն առանձին անհատների, այլ՝ երբեմն նաև համակարգի շահերի տեսանկյունից: Ոչ միայն անհատն է կոռուպցիոն եղանակով ռացիոնալ լուծում տալիս իր խնդիրներին, այլև՝ համակարգը: Այդ մշակույթը նաև բարոյական արդարացում է ապահովում կոռուպցիոն գործարքի մեջ ներգրավված անձանց համար, և հասարակության մեջ կոռուպցիայի նկատմամբ հանդուրժողական վերաբերմունք է ձևավորում: Կոռուպցիան դիտարկվում է որպես սոցիալական արդարության վերականգնման միջոց, յուրահատուկ փոխհատուցման մեխանիզմ: Այն նաև բարոյական փոխհատուցման մեխանիզմ է՝ դասախոսի/ուսուցչի ցածր սոցիալական կարգավիճակն ու խաթարված հեղինակությունը հավասարակշռող»⁹:

Այսպիսով, տարբեր տարիներին կատարված հետազոտությունների արդյունքները ցույց են տալիս, որ կոռուպցիան ՀՀ կրթական համակարգում շարունակում է մնալ արդիական խնդիր: Իսկ մինչ այժմ բացահայտված կոռուպցիայի առանձին դեպքերը, որոնք հիմնականում առնչվում են կաշառակերությանը, այդպես էլ չեն ներգծվում հակակոռուպցիոն պայքարի ամբողջական պատկերի մեջ:

⁷ Ուիլբերգ Ս., Յոկտանյան Վ., [Կոռուպցիան և հակակոռուպցիոն պայքարը Հայաստանում. րնդհանուր իրավիճակի նկարագիր](#), 2013, էջ 8-9:

⁸ Միլովանովիչ Մ., համահեղինակներ Սեներիկ Ի., Ավետիսյան Ս., Խավանսկա Տ., [Կոռուպցիայի դեմ պայքարը և բարեկարգության արժանատավորումը Հայաստանի կրթական ոլորտում](#), 2015:

⁹ Մեջլումյան Ա., [Հակակոռուպցիոն քաղաքականությունը ՀՀ կրթության ոլորտում](#), Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ, 2015, էջ 47:

Մեթոդաբանություն

Հետազոտության նպատակն է հանրակրթության ոլորտի առանձին բնագավառներում, մասնավորապես, մասնավոր պարապմունքների, ներառական կրթության, ինչպես նաև դասագրքերի հրատարակման բնագավառներում առկա կոռուպցիոն ռիսկեր վերհանելն ու գնահատելը և դրանց հիման վրա ներկայացնել առաջարկություններ անհրաժեշտ փոփոխությունների վերաբերյալ:

Առաջադրված նպատակի իրագործման համար կիրառվել է Բազելի կառավարման ինստիտուտի մոտեցումը, որը հիմնված է որակական մեթոդաբանության վրա, ինչն, իր հերթին, հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ համակարգերը ճիշտ գնահատելու համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ ոչ միայն ֆորմալ ինստիտուտների գործառույթներին, այլև ներգրավված առանցքային շահագրգիռ կողմերի վարքը պայմանավորող ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ասպեկտներին: Այդ նպատակով ուսումնասիրության սկզբում իրականացվել է շահագրգիռ կողմերի քարտեզագրում, որի արդյունքում ընտրվել են հիմնական տեղեկատուները:

Այսպիսով, ուսումնասիրության շրջանակներում համադրվել են որակական հետազոտության մի շարք մեթոդներ: Դրանք են.

Կիսաձևայնացված, անհատական հարցազրույցներ

1. Հանրակրթական դպրոցներում ուսումնառության գործընթացում ներգրավված անձանց և պատասխանատու կառույցների ներկայացուցիչների հետ.
  - ԿԳՆ և Կրթության ազգային ինստիտուտի ներկայացուցիչներ,
  - մարզպետարանների հանրակրթության վարչության ներկայացուցիչներ,
  - դպրոցների տնօրեններ և փոխտնօրեններ,
  - ուսուցիչներ,
  - հանրակրթական դպրոցների աշակերտների ծնողներ:
2. Ներառական կրթության կազմակերպման և, մասնավորապես, ներառական կրթության ֆինանսավորման գործընթացի պատասխանատուների հետ.
  - ԿԳՆ ներկայացուցիչներ,
  - դպրոցների տնօրեններ և հաշվապահներ,
  - մարզպետարանների հանրակրթության և ֆինանսական վարչությունների ներկայացուցիչներ,
  - Երևանի քաղաքապետարանի հանրակրթության և ֆինանսական վարչությունների ներկայացուցիչներ,
  - հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ:
3. Հանրակրթական դպրոցների դասագրքերի մշակման, տպագրության և ընտրության գործընթացի պատասխանատուների հետ.
  - դասագրքերի տպագրության և ընտրության գործընթացում ներգրավված ԿԳՆ ներկայացուցիչներ,
  - դասագրքերի շրջանառու հիմնադրամի ներկայացուցիչներ (այդ թվում՝ մարզային),
  - դասագրքերի քննարկումն ապահովող հանձնաժողովների անդամներ և անկախ փորձագետներ,
  - դասագրքերի հեղինակներ,
  - հրատարակչությունների տնօրեններ,
  - դպրոցների տնօրեններ:

4. Կրթության ոլորտի փորձագետների հետ:

Մամուլի հրապարակումների, հետազոտական զեկույցների, այլ փաստաթղթերի ուսումնասիրության արդյունքում նախապես կազմվել է փորձագետների ցանկ: Այս ցանկից փորձագետների ընտրությունը կատարվել է ըստ ուսումնասիրվող խնդիրների վերաբերյալ հրապարակումների և մամուլին տված հարցազրույցների քանակի, հաշվի է առնվել նաև փորձագետների մասնագիտական փորձառությունը: Ցուցակը համալրվել է նաև *ձևակույտի մեթոդի* միջոցով. իրենք՝ հարցման մասնակից փորձագետներն առաջարկել են նոր փորձագետների:

Ֆոկուս խումբ՝ ծնողների մասնակցությամբ.

Ֆոկուս խմբին մասնակցել են Երևանի դպրոցներում սովորող աշակերտների 11 ծնող: Ծնողների հետ քննարկվել են հետազոտության թեմատիկ 3 ուղղություններին առնչվող խնդիրները: Զանի որ այս խմբում ներկայացված չէին կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող (այսուհետ՝ ԿԱՊԿՈՒ) աշակերտների ծնողներ, ներառական կրթության խնդիրներին անդրադարձ է կատարվել անուղղակի կերպով: Մասնակիցները ներկայացրել են ներառական կրթության հիմնախնդիրների անհատական ընկալումները՝ հիմնվելով իրենց երեխաների դասարաններում ԿԱՊԿՈՒ աշակերտների առկայության կամ այդ համակարգի հետ առնչված իրենց մերձավորների փորձառության վրա: Քննարկման հիմնական թեմաներն են եղել մասնավոր պարապմունքները դպրոցներում և դասագրքերի որակը:

Փաստաթղթերի որակական վերլուծություն

Վերլուծության են ենթարկվել հետևյալ փաստաթղթերը.

- կրթության ոլորտը կարգավորող օրենսդրական և ենթօրենսդրական ակտերը,
- «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքը և հանրակրթության ոլորտում գնումների վերաբերյալ ՀՀ կառավարության որոշումները,
- հակակոռուպցիոն ռազմավարությունն ու միջոցառումների ծրագիրը,
- ներառական կրթության և դրա ֆինանսավորման կարգում փոփոխություններ նախատեսող իրավական ակտերի նախագծեր,
- թեմայի վերաբերյալ տարբեր հետազոտությունների ու մշտադիտարկումների արդյունքները,
- համացանցային մամուլի հրապարակումները (այդ թվում՝ լրագրողական հետաքննություններ, հարցազրույցներ և այլն):

Ընտրանքի հիմնավորում

Որակական հետազոտության շրջանակներում առաջնահերթ է եղել դպրոցների տիպային ներկայացուցչականության ապահովումը: Դպրոցների ընտրությունը հիմնականում իրականացվել է ներառական կրթությանն առնչվող բնութագրիչների (ներառական կրթության իրականացման փորձառություն, ԿԱՊԿՈՒ աշակերտների թիվ) հիման վրա, քանի որ մասնավոր պարապմունքների և դասագրքերի թեմաների ուսումնասիրության համար ընտրանքի առանձնահատկություններն էական նշանակություն չունեն: Ընտրված դպրոցներում իրականացվել է տեղեկատվության հավաքում ոչ միայն ներառական կրթության, այլև հետազոտության մյուս խնդիրների (դասագրքերի որակ և ընտրություն, մասնավոր պարապմունքներ) վերաբերյալ:

Տիպային ներկայացուցչականության ապահովման համար հաշվի է առնվել նաև դպրոցի տեղակայման վայրը (մայրաքաղաք-մարզ), տեսակը (հիմնական կամ ավագ):

Համաձայն ԿԳՆ պաշտոնական կայքի «Հատուկ կրթություն» բաժնում առկա տեղեկատվության¹⁰, ՀՀ-ում ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցների ցանկը, ըստ ներառական կրթության համակարգում դպրոցի ընդգրկման տարեթվի, հետևյալն է.

Աղյուսակ 1. ՀՀ-ում ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցների քանակն ըստ համակարգում ընդգրկման տարեթվի

Մարզ	2014-2015թթ.	2012-2013թթ.	2010-2011թթ.	Մինչև 2009թ. ներառյալ
Երևան	10	13	12	40
Տավուշ	0	0	11	4
Լոռի	8	5	3	4
Սյունիք	5	4	0	4
Շիրակ	8	5	5	0
Գեղարքունիք	0	4	1	1
Արարատ	0	1	0	2
Վայոց Ձոր	4	1	1	1
Արագածոտն	4	0	0	1
Արմավիր	21	2	0	1
Կոտայք	5	0	0	1

Դպրոցի՝ ներառական կրթության համակարգում ընդգրկման տարեթիվը հաշվի առնելը կարևոր է այն առումով, որ ներառական կրթության իրականացման ոչ հարուստ փորձառություն ունեցող դպրոցներում առկա խնդիրների վերաբերյալ բավարար տեղեկատվություն կուտակված չէ:

Այսպիսով, ընտրանքի առաջին աստիճանում ընտրության նախապատվություն է տրվել ներառական կրթության համակարգում առավել վաղ ընդգրկված, հետևաբար, առավել հարուստ փորձառություն ունեցող դպրոցներին:

Տավուշի մարզը, օրինակ, թեև ունի ներառական կրթության հարուստ և երկարատև փորձառություն, սակայն բավականաչափ ուսումնասիրված է և հնարավոր էին կրկնություններ նախորդ հետազոտությունների եզրահանգումների հետ:

Ընտրանքի հաջորդ մակարդակում, աշխարհագրական բազմազանության ապահովման համար, ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցներ են ներառվել մայրաքաղաքից, ինչպես նաև մայրաքաղաքից միջին հեռավորության վրա գտնվող և հեռավոր մեկական մարզից:

Համեմատելով մարզերի՝ աղյուսակում ներկայացված տվյալները, հաշվի առնելով վերը շարադրված և այլ գործոններ, նպատակահարմար է համարվել *Շիրակի* մարզի ընտրությունը՝ որպես մայրաքաղաքից միջին հեռավորության վրա գտնվող մարզ, և *Սյունիքի* մարզը՝ որպես հեռավոր և 2016թ. սեպտեմբերից համընդհանուր ներառականության անցնող մարզ:

Դպրոցների ընտրության հաջորդ չափանիշը եղել է դպրոցի տեսակը՝ հիմնական և ավագ. ապահովվել է երկու տեսակի դպրոցների ընտրությունը:

¹⁰ [Ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցների ցանկ](#), ՀՀ ԿԳՆ պաշտոնական կայքէջ:

Աղյուսակ 2. ՀՀ-ում ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցների ցանկն ըստ դպրոցի տեսակի

Մարզ	Հիմնական դպրոցներ	Ավագ դպրոցներ	Ընդհանուր
Երևան	53	12	65
Տավուշ	15	0	15
Լոռի	16	4	20
Սյունիք	12	1	13
Շիրակ	15	3	18
Գեղարքունիք	6	0	6
Արարատ	3	0	3
Վայոց Ձոր	5	2	7
Արագածոտն	4	1	5
Արմավիր	24	0	24
Կոտայք	5	1	6

Հաշվի առնելով նշված գործոնները՝ ընտրանքում ներառվել են.

- Երևանի ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցներից 4-ը (որոնցից 2-ը՝ ավագ դպրոց),
- Շիրակի մարզի ներառական կրթություն իրականացնող հիմնական դպրոցներից մեկը,
- Սյունիքի մարզի ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցներից 3-ը (որոնցից մեկը՝ ավագ դպրոց):

Ընտրանքի հաջորդ մակարդակներում դպրոցների ընտրության համար օգտագործվել են ԿԳԼ-ից հարցման արդյունքում ստացված տվյալները՝ դպրոցի ԿԱՊԿՈՒ աշակերտների թվի վերաբերյալ: Ըստ այդմ, ընտրվել են այն դպրոցները, որտեղ, մարզի այլ դպրոցների համեմատ, առկա է ԿԱՊԿՈՒ աշակերտների առավել մեծ թվաքանակ:

Ուսումնասիրության սահմանափակումներ

Ուսումնասիրության հիմնական սահմանափակումներից է այն, որ հետազոտության ընթացքում չեն ուսումնասիրվել դպրոցների բյուջեները: Բացի այդ.

- Վճարովի պարապմունքների խնդիրը դիտարկվել է հիմնականում շահերի բախման և այլ կոռուպցիոն ռիսկերի տեսանկյունից: Հետևաբար՝ լրացուցիչ կրթական ծրագրերի բովանդակության, մասնավոր պարապմունքների այլ ձևաչափերի (ոչ դպրոցի ուսուցիչների կողմից) խնդիրները այս հետազոտության կիզակետում չեն եղել:
- Ներառական կրթության բարեփոխումների փաթեթը սույն հետազոտության իրականացման փուլում հանրային հասանելիություն չունեի, ուստի փոփոխությունների բովանդակությունը հիմնականում հստակեցվել է մասնագետների հետ հարցազրույցների միջոցով:
- Հետազոտությունը չի անդրադարձել դասագրքերի և դրանց առնչվող չափորոշիչների բովանդակությանը, ինչպես նաև մրցույթների անցկացման տեխնիկական կողմերին, որոնք ուղղակի կապ չունեն կոռուպցիոն ռիսկերի հետ:

Լրացուցիչ ուսումնասիրություններ

Հետազոտությունը լրացնելու նպատակով, սույն որակական հետազոտության տվյալներից բացի, այս գեկույցում օգտագործվել են ԱՄՆ ՄՁԳ-ի աջակցությամբ իրականացվող «Պահանջատեր հասարակություն՝ հանուն պատասխանատու կառավարման» ծրագրի շրջանակներում ԹԻՀԿ

գործընկեր կազմակերպության՝ Ժուռնալիստների «Ասպարեզ» ակումբի աջակցությամբ գործող Քաղաքացիական-երիտասարդական կենտրոնների (այսուհետ՝ ՔԵԿ) կողմից 2016թ. գարնանը հանրակրթական դպրոցներում իրականացված քանակական հետազոտության տվյալները (այսուհետ՝ ՔԵԿ հետազոտություն): Այդ հետազոտության հարցաթերթերում ներառվել են ՀԶԻ փորձագետների կողմից առաջարկված և նշված ոլորտներում կոռուպցիոն ռիսկերին առնչվող հարցադրումներ: ՔԵԿ հետազոտության արդյունքները թույլ են տալիս ընդհանուր պատկերացում կազմել նկարագրվող խնդիրների տարածվածության վերաբերյալ:

ՔԵԿ հետազոտության ընտրանքում ընդգրկվել են ՀՀ բոլոր մարզերի 40 դպրոցներ (հիմնական և ավագ): Ընտրված դպրոցներից հարցվել են 380 ծնողներ: Հարցման մասնակիցներն ընտրվել են մարզկենտրոն քաղաքներից: Բացառություն է կազմում Վայոց Ձորի մարզը, որտեղ 40 հարցվողից 30-ը մարզկենտրոն Եղեգնաձորից են, իսկ 10-ը՝ Վայք քաղաքից: Հարցվածների 26%-ը ավագ դպրոցի, իսկ 74%-ը՝ հիմնական դպրոցի աշակերտների ծնողներ են:

Գլուխ 1. Վճարովի պարապմունքները հանրակրթական դպրոցներում

Ներածություն

Վճարովի պարապմունքների պրակտիկան կամ կրկնուսույցների գործունեությունը Հայաստանի կրթական համակարգի համար նոր երևույթ չէ: Դեռևս խորհրդային շրջանում սկիզբ առած այդ պրակտիկան այսուհետև մեծ տարածում գտավ անկախ Հայաստանում: 1990-ական թվականներին բուհ ընդունվելու համար վճարովի պարապմունքների հաճախելը բավական տարածված վարքի ձև էր՝ իրեն հատուկ մշակույթով:

Բնականաբար, տարիների ընթացքում այս մշակույթը փոփոխություններ է կրել, ավելին՝ ինդիվիդուալ առավել արդիական է դարձել, քանի որ ժամանակի ընթացքում այն ամրապնդվել է: Օրինակ՝ եթե անկախության առաջին տասնամյակում վճարովի պարապմունքները կոչված էին բարձր դասարանների աշակերտներին պատրաստելու բուհերի ընդունելության քննություններին, ապա այժմ զգալիորեն մեծացել է վճարովի պարապմունքների հաճախող ցածր դասարանների աշակերտների թիվը: Ավագ դպրոցի ներդրման անհրաժեշտության հիմնավորումներից մեկը հենց կրկնուսույցների ինստիտուտի «հաղթահարումն» էր, սակայն այսօր անգամ կրթության ոլորտի պատասխանատուներն են ընդունում, որ ավագ դպրոցը չկարողացավ լուծել այդ խնդիրը¹¹:

Այս հետազոտության շրջանակներում «վճարովի պարապմունքներ» են համարվում հանրակրթական դպրոցի աշակերտների այն դասընթացները, որոնք իրականացվում են դասարանային ժամերից դուրս՝ որոշակի վարձավճարի դիմաց: Դրանք մատուցվում են երկու ձևով՝

- ուսումնական հաստատության և ծնողի միջև կնքված համապատասխան պայմանագրի հիման վրա (այսուհետ՝ պայմանագրի հիման վրա վճարովի պարապմունքներ),
- առանց ուսումնական հաստատության և ծնողի միջև կնքված պայմանագրի (այսուհետ՝ առանց պայմանագրի վճարովի պարապմունքներ):

Կոռուպցիոն ռիսկերի տեսանկյունից սույն հետազոտության մեջ կդիտարկվեն այն վճարովի պարապմունքները, որոնք, անկախ պայմանագրի առկայությունից, մատուցվում են աշակերտներին նույն առարկան դասավանդող իրենց ուսուցիչների կողմից:

Վճարովի պարապմունքների նպատակները կարող են տարբեր լինել. աշակերտին առանձին առարկաների գծով ավարտական կամ ընդունելության քննություններին նախապատրաստելը, աշակերտի ուսումնական առաջադիմության բարձրացումը, աշակերտի դպրոցական թվանշանի բարելավումը և այլն: Ի վերջո՝ աշակերտների վճարովի պարապմունքների մասնակցելու մոտիվացիան խիստ անհատական է և յուրահատուկ: Պատճառների շարքում կարող են լինել անգամ աշակերտի համար որոշակի զբաղվածության և նույնիսկ՝ սոցիալական շփման ապահովումը:

Հարկ է նշել, որ աշակերտներին առաջարկվող վճարովի պարապմունքներն ինքնին բացասական կամ դատապարտելի երևույթ կամ անբարեխիղճ վարքագիծ չեն կարող համարվել: Այս պրակտիկան առկա է աշխարհի բազմաթիվ երկրներում և օրինաչափ է համարվում: Դրանց տարածվածությունը կարող է վկայել հանրակրթության ցածր որակի կամ դրա նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակի մասին:

Սակայն վճարովի պարապմունքները կարող են առավել խնդրահարույց լինել շահերի բախման և կոռուպցիոն այլ ռիսկերի տեսանկյունից: Այսպես՝ վճարովի պարապմունքների

¹¹ «Ավագ դպրոցի հիմնական խնդիրները լուծված չեն»: քննարկում նախարարի հետ, Երկիր Մեդիա, 18.03.2016, [«Լևոն Սյրոտյանը կրթական համակարգում ավագ դպրոցների հետ կապված խնդիր է տեսնում»](#), Արմենպրես, 11.03.2016, [«Ավագ դպրոցը խնդիրներ ունի. բայց ռեալ ոչինչ չի արվում»](#). [Ինչ խնդիրներ է ներկայացրել «Զվանտ» վարժարանի տնօրենը Սերժ Սարգսյանին»](#), «Ժողովուրդ» օրաթերթ, 23.11.2016:

ամենաբացասական հետևանքներից մեկն աշակերտների նկատմամբ ուսուցչի կողմից տարբերակված մոտեցում ցուցաբերելն է. ուսուցիչը հակված է նախապատվություն տալ այն աշակերտներին, ում հետ արտադասարանային պարապմունքներ է անցկացնում: Չնայած վճարովի պարապմունքներն առերևույթ չեն կարող ապօրինի համարվել, այդուհանդերձ, հնարավոր են բարեվարքության տեսակետից բացասական հետևանքներ¹²:

Ստորև բերված աղյուսակում ներկայացված են Հայաստանում կրկնուսույցների մոտ պարապող աշակերտների տեսակարար կշիռները՝ ըստ տարբեր կազմակերպությունների 2014 և 2016 թվականների հետազոտությունների:

Աղյուսակ 3. Կրկնուսույցների մոտ պարապող ավագ դպրոցի աշակերտների տեսակարար կշիռը՝ ըստ տարբեր հետազոտությունների արդյունքների (տոկոսային բաշխումն ըստ հարցվողների)

Դպրոցների տեղայնացումը Երևան-մարզ կտրվածքով	ԶԵԿ հետազոտություն, 2016	Համայնքների ֆինանսիստների միավորում, 2014
Երևան և մարզեր		43.2 %
Միայն Երևան		56.2 %
Միայն մարզեր	47 %	38.3 %
10-րդ դասարան, Երևան և մարզեր		18.2 %
11-րդ դասարան, Երևան և մարզեր		37.5 %
12-րդ դասարան Երևան և մարզեր		60.3 %
10-րդ դասարան, միայն մարզեր	29.4 %	
11-րդ դասարան, միայն մարզեր	48.4 %	
12-րդ դասարան միայն մարզեր	51.9 %	

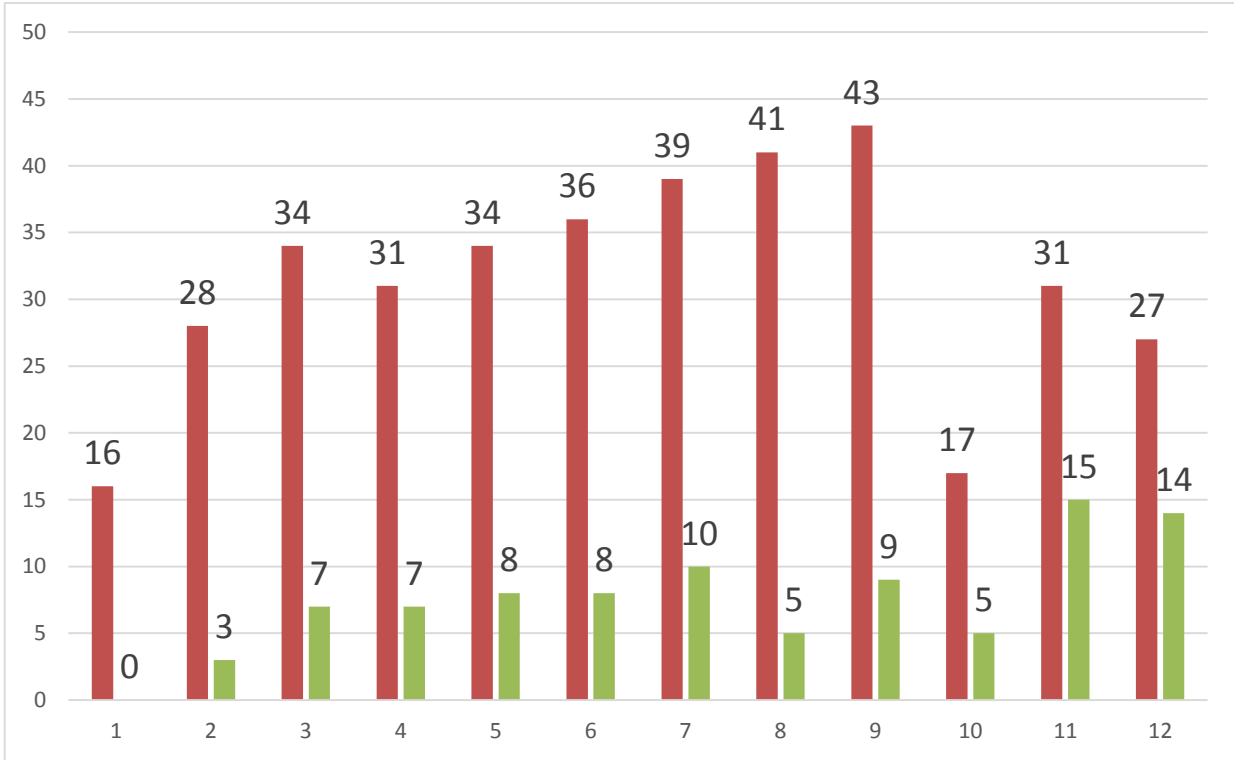
Ավագ դպրոցում վճարովի պարապմունքների հաճախող աշակերտների թիվը, ինչպես երևում է աղյուսակից, բավական բարձր է՝ **գրեթե յուրաքանչյուր 2-րդը վճարովի պարապմունքների է մասնակցում, ինչը բավական բարձր ցուցանիշ է:**

Ստորև բերված գծապատկերում ներկայացված է վճարովի պարապմունքների հաճախող աշակերտների թիվը՝ ԶԵԿ հետազոտության ընտրանքում ներգրավված աշակերտների ընդհանուր թվից (ըստ դասարանների): Առաջին սյունակում ընտրանքի՝ տվյալ դասարանում սովորողների ընդհանուր թիվն է, 2-րդ սյունակում՝ նրանցից վճարովի պարապմունքի հաճախող աշակերտների թիվը:

¹² Միլովանովիչ Մ., համահեղինակներ Սեներիկ Ի., Ավետիսյան Մ., Խավանսկա Տ., [Կոռուպցիայի դեմ պայքարը և բարեվարքության արմատավորումը Հայաստանի կրթական ոլորտում](#), 2015, էջ 44-45:

Գծապատկեր 1. Վճարովի պարապմունքների մասնակցող աշակերտների թվաքանակի բաշխվածությունն ըստ դասարանների

Այս գծապատկերից պարզ է դառնում, որ հետազոտության ընտրանքում ընդգրկված 11-րդ դասարանի 31 աշակերտներից 15-ը, իսկ 12-րդ դասարանի 27 աշակերտներից 14-ը մասնակցում են վճարովի պարապմունքների:

Ցածր դասարաններում վճարովի պարապմունքի մասնակցող աշակերտների տեսակարար կշիռն ավելի ցածր է: Օրինակ՝ 7-րդ դասարանում ընտրանքում ներառված աշակերտներից յուրաքանչյուր 4-րդն է մասնակցում վճարովի պարապմունքների, 3-րդ դասարանում՝ յուրաքանչյուր 5-րդը, և այլն:

Պարապմունքների միջին հաճախականությունը կազմում է շաբաթական 3 դաս: Աշակերտները միջինում վճարովի պարապմունքների են հաճախում 10.8 ամիս:

Հարցվողները տվյալներ են տրամադրել վճարովի պարապմունքի 125 դեպքի շրջանակներում ամսական վարձավճարների վերաբերյալ: Յուրաքանչյուր առարկայի ամսական միջին վարձավճարը կազմում է միջինում 12.200 դրամ: Ավագ դպրոցի աշակերտների (10-12 դասարաններ) առարկաների ամսական վարձավճարների միջին չափն ավելի բարձր է՝ մոտ 16.600 դրամ: Ցածր դասարանների դեպքում ամսական վարձավճարների միջին չափը մոտ 9000 դրամ է:

1.1 Իրավական կարգավորումները

Յուրաքանչյուր քաղաքացու՝ կրթություն ստանալու, այդ թվում՝ պետական ուսումնական հաստատություններում անվճար միջնակարգ կրթություն ստանալու իրավունքը և կրթության զարգացումը խթանելու նախապայմանների ստեղծումը պետության սոցիալական զարգացման կարևոր երաշխիքներից են: Հենց այդ գաղափարներն են ընկած ՀՀ Սահմանադրության 15-րդ և 38-րդ հոդվածների հիմքում¹³:

ՄԱԿ-ի և նրա կառույցների կողմից ընդունված մի շարք միջազգային փաստաթղթերով, որոնց միացել է նաև ՀՀ-ն, սահմանված են բոլորի համար որակյալ կրթության ապահովման և

¹³ ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 15 և 38:

երաշխավորման, ողջ կյանքի ընթացքում ուսման հնարավորությունները խթանելու հետ կապված պահանջներ¹⁴:

Օրենսդրական մակարդակով կրթության իրավունքի ապահովման, պաշտպանության, կրթության զարգացման համար իրավական երաշխիքների և մեխանիզմների հիմքերը սահմանված են ՀՀ Ազգային ժողովի 1999թ. ընդունած «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքով¹⁵: Այդ օրենքով սահմանված է հանրակրթական ծրագրեր, այդ թվում՝ *հիմնական* և *լրացուցիչ* կրթական ծրագրեր իրականացնելու՝ դպրոցներին տրամադրված հնարավորությունը:

Լրացուցիչ կրթական ծրագրերի հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են նաև «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքով, որի համաձայն՝ ուսումնական հաստատությունը կարող է իրականացնել վճարովի հիմունքներով հանրակրթական լրացուցիչ ծրագիր իր կանոնադրությամբ և օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Սովորողների մասնակցությունը լրացուցիչ վճարովի պարապմունքներին կամավոր է և իրականացվում է ուսումնական հաստատության և ծնողի միջև կնքված պայմանագրի հիման վրա¹⁶:

ՀՀ կառավարության թիվ 1392-Ն որոշմամբ հաստատված՝ ՀՀ պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների օրինակելի կանոնադրության համաձայն՝ ՀՀ պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատությունները, որպես պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններ, կարող են իրականացնել ձեռնարկատիրական գործունեության մի քանի տեսակներ, այդ թվում՝ լրացուցիչ հանրակրթական ծրագրեր¹⁷:

Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում վճարովի հիմունքներով հանրակրթական լրացուցիչ կրթական ծրագրերի իրականացման կարգը սահմանվել է ՀՀ կառավարության թիվ 1496-Ն որոշմամբ¹⁸: Դրանով սահմանված է, որ վճարովի հիմունքներով լրացուցիչ կրթությունը նպատակաուղղված է *հանրակրթական հիմնական ծրագրերից դուրս*՝ կամավորության սկզբունքով, սովորողների, քաղաքացիների հետաքրքրությունների և նախասիրությունների բավարարմանը, հոգևոր, մարդասիրական, գեղագիտական, ֆիզիկական, ստեղծագործական կարողությունների զարգացմանը, հայրենասիրական դաստիարակությանը, բնապահպանական, կիրառական և հումանիտար գիտելիքների կատարելագործմանը: Վճարովի հիմունքներով լրացուցիչ կրթություն կարող է իրականացվել միայն ուսումնական պլանով տվյալ դասարանի առարկայացանկում **չընդգրկված** առարկաներից:

Նույն որոշման համաձայն՝ լրացուցիչ կրթական ծառայություններն իրականացվում են ինչպես հաստատության, այնպես էլ իրավիքված մասնագետների և (կամ) մանկավարժների միջոցով: Հաստատության կառավարման խորհրդի որոշմամբ՝ տնօրենի հրամանով հաստատվում է լրացուցիչ կրթական ծառայության վարձավճարի չափը, կրթական ծառայություններ իրականացնողների վճարի չափը և այլն:

Այսպիսով՝ իրավական ակտերի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ վճարովի հիմունքներով լրացուցիչ կրթությունն արգելված չէ, սակայն դպրոցի տարածքում դրանք կարող են իրականացվել միայն համապատասխան պայմանագրերի հիման վրա: Իսկ դպրոցի տարածքից դուրս ուսուցիչների կողմից վճարովի պարապմունքների հարցը օրենսդրորեն կարգավորված չէ: Պարզ է նաև, որ ներկայիս իրավական կարգավորման շրջանակներում որևէ կերպ արգելված չէ տվյալ առարկան դասավանդող ուսուցչի կողմից նույն դասարանի աշակերտների հետ պարապմունքներ անցկացնելու հնարավորությունը, առկա չեն այդ բնագավառում ուսուցիչների էթիկայի կանոններ ո՛չ օրենսդրական, ո՛չ էլ ենթաօրենսդրական մակարդակում:

¹⁴ ՄԱԿ, «Երեխաների իրավունքների մասին» Կոնվենցիա, 1989, ՄԱԿ, «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» Միջազգային դաշնագիր, 1966, ՄԱԿ, «Կայուն Չարգացման Նպատակներ 2030 օրակարգ», 2015, ՅՈՒՆԵՍԿՈ, «Կրթության բնագավառում խտրականության դեմ» Կոնվենցիա, 1960, ՄԱԿ:

¹⁵ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենք:

¹⁶ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 7 և 15:

¹⁷ ՀՀ կառավարության 25.07.2002թ. թիվ 1392-Ն որոշում:

¹⁸ ՀՀ կառավարության 04.11.2010թ. թիվ 1496-Ն որոշում:

1.2 Վճարովի պարապմունքների հետ կապված խնդիրները

Հանրակրթական դպրոցներում վճարովի պարապմունքների պրակտիկային բնորոշ են մի շարք հիմնախնդիրներ, որոնք պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք խոշոր խմբերի՝

1. շահերի բախման և դրա կարգավորման բացակայությամբ պայմանավորված,
2. հանրակրթության որակով և դրա նկատմամբ անբավարար հսկողությամբ պայմանավորված,
3. պայմանագրի հիման վրա լրացուցիչ կրթական ծրագրերի իրականացմամբ պայմանավորված խնդիրներ:

1.2.1 Շահերի բախումը

Ինչպես արդեն նշվեց, աշակերտներին առաջարկվող վճարովի պարապմունքներն ինքնին բացասական երևույթ կամ անբարեխիղճ վարքագիծ չեն կարող համարվել: Սակայն դրանք խնդրահարույց են դառնում, երբ առկա է լինում շահերի բախում: Մասնավորապես.

1. Ուսուցիչը կարող է լիարժեք չկատարել իր պարտականությունները՝ աշակերտներին իր մոտ վճարովի պարապմունքների ներգրավելու և լրացուցիչ եկամուտներ ստանալու ակնկալիքով: Սույն հետազոտությունը ցույց տվեց, որ վճարովի պարապմունքները հաճախ անցկացվում են տվյալ առարկան դասավանդող ուսուցչի կողմից, ինչն էական կոռուպցիոն ռիսկեր է պարունակում: Հնարավոր է, որ ուսուցիչը թերի դասավանդի տվյալ առարկայի ուսումնական պլանով սահմանված ծրագիրը, որպեսզի խթանի վճարովի պարապմունքները: Եթե նույնիսկ չգործի ուսուցչի կողմից դասաժամերի ընթացքում չարամտորեն իր պարտականությունների կատարումից խուսափելու վարկածը (աշակերտներին վճարովի խմբակ ներգրավելու նպատակով), միևնույն է, այս երկակի դերն ազդեցություն է ունենում ուսուցչի մոտիվացիայի և դիրքորոշման վրա, առաջացնում է շահերի բախման իրավիճակ: Հնարավոր չէ բացառել, որ ուսուցիչն աշակերտների ցածր առաջադիմությունը կընկալի որպես լրացուցիչ եկամտի հնարավորություն¹⁹: Իսկ այս պարագայում հավանական է թե՛ անհիմն ցածր գնահատականների նշանակումը և թե՛ աշակերտներին անհիմն պահանջներ ներկայացնելը կամ այլ չարաշահումները:

Այսպես, օրինակ, «Համայնքների ֆինանսիստների միավորում» ՀԿ կողմից իրականացված հետազոտության²⁰ մեջ նկարագրվում է մի իրավիճակ, երբ երևանյան դպրոցներից մեկի խորհուրդը, հաշվի առնելով դպրոցի աշակերտների ծնողների դիմումները, որոշել է թույլատրել դպրոցում շախմատի վճարովի պարապմունքների կազմակերպումը («...թույլատրել շախմատի ուսուցչին դասերից հետո պարապել աշակերտների հետ՝ վարձավճարի չափը համաձայնեցնելով երևանի քաղաքապետարանի հետ») շախմատի առարկան դասավանդող ուսուցչի կողմից:

Բերված օրինակում գործ ունենք առերևույթ սահմանված կարգի պահանջների խախտման հետ: Մասնավորապես՝ շախմատի առարկան ընդգրկված է տարրական դասարանների առարկայացանկում, մինչդեռ ՀՀ կառավարության 2010թ. նոյեմբերի 4-ի թիվ 1496-Ն որոշման համաձայն՝ պայմանագրի հիման վրա վճարովի հիմունքներով լրացուցիչ կրթություն կարող է իրականացվել միայն ուսումնական պլանով տվյալ դասարանի առարկայացանկում չընդգրկված առարկաներից: Մյուս կողմից՝ եթե տվյալ դեպքում շախմատի վճարովի պարապմունքներն իրականացվում են դպրոցի տարածքում և առանց պայմանագրի կնքման, ապա նման գործունեությունն, իր հերթին, անօրինական է:

Բնականաբար՝ պայմանագրերի հիման վրա լրացուցիչ վճարովի պարապմունքների միջոցով արտաբյուջետային միջոցներ ձևավորելը և դպրոցի համար լրացուցիչ եկամուտներ ապահովելը

¹⁹ Տե՛ս նաև [ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույց](#), 2014:

²⁰ [Բյուջետային թափանցիկության և ֆինանսական հաշվետվողականության ոլորտում Երևանի հանրակրթության համակարգում, Համայնքների ֆինանսիստների միավորում ՀԿ, Երևան, 2014, էջ 74:](#)

օրենսդրությամբ նախատեսված հնարավորություն է: Սակայն դպրոցի սահմաններում կրթական այնպիսի ծառայության առկայությունը, որը մատուցվում է նաև դպրոցի կողմից, բազմաթիվ անառողջ երևույթների է հանգեցնում: Միևնույն ծառայության վճարովի տարբերակը ծնողների և աշակերտների կողմից ընկալվում է որպես ավելի որակյալ ու նախընտրելի: Վճարովի խմբակներն ու լրացուցիչ դասերը աստիճանաբար կարող են ընկալվել որպես հանրակրթության բնականոն այլընտրանք: Բացի այդ, այս երևույթն անհարկի սոցիալական լարվածություն կարող է առաջացնել ուսուցչական շրջապատում. վճարովի խմբակ չունենալը կարող է ընկալվել որպես սոցիալական անարդարության դրսևորում, որպես զրկանք՝ այլ ուսուցիչների հետ համեմատած, իսկ միայն աշխատավարձով բավարարվելը՝ սեփական անկարողության նշան:

ԶԵԿ հետազոտության համաձայն՝ վճարովի պարապմունք տրամադրող 115 կրկնուսույցներից 83-ը (72%) տվյալ դպրոցի հետ կապ չունեցող անձինք են: Կրկնուսույցներից 27-ը (23%) տվյալ առարկան դպրոցում երեխային դասավանդող ուսուցիչներն են, ևս 5-ը (4%)՝ տվյալ դպրոցի այլ առարկա դասավանդող մանկավարժ: Այսպիսով՝ դեպքերի 23%-ում կրկնուսույցը և դպրոցում տվյալ առարկան աշակերտին դասավանդող ուսուցիչը միևնույն անձն է: Առարկան դասավանդող ուսուցչի մոտ պարապմունքի են հաճախում հիմնականում ցածր դասարանների աշակերտները: Ավագ դպրոցի աշակերտները, որոնք կարևորում են ընդունելության քննությունները, սովորաբար նախընտրում են պարապել բուհերի դասախոսների (որոնք կարող են աջակցել նրանց նաև քննական գործընթացում) կամ այլ ճանաչված կրկնուսույցների մոտ:

Ծնողները պատասխանել են նաև այն հարցին, թե վճարովի պարապմունքներին մասնակցության հարցում եղել է, արդյոք, ուղղակի կամ անուղղակի պարտադրանք/ուղղորդում որևէ մեկի կողմից. **նման պարտադրանք/ուղղորդում** առկա է եղել 131 պարապմունքների դեպքերից 13-ում (10%): Չորս դեպքում ենթադրյալ պարտադրանք/ուղղորդումը եղել է առարկան դասավանդող ուսուցչի կողմից, 2 դեպքում՝ դասուղեկի կամ դասվարի կողմից, մնացած դեպքերում՝ այլ անձանց կողմից (հնարավոր է՝ ծնողը չի ցանկացել նշել ուղղորդող անձի կարգավիճակը):

Փաստորեն՝ ԶԵԿ հետազոտության ընթացքում ուսումնասիրված դեպքերի առնվազն 10%-ում առկա է ծնողների/աշակերտների ուղղակի կամ անուղղակի ուղղորդում՝ վճարովի պարապմունքներին մասնակցելու կամ որևէ կրկնուսույց ընտրելու առումով:

Առաջարկություններ

Ներքոհիշյալ առաջարկություններն ուղղված են վերհանված կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը.

- Հանրակրթական դպրոցների տնօրենների և ուսուցիչների համար մշակել էթիկայի կանոններ, որոնք կկարգավորեն նաև շահերի բախման հնարավոր իրավիճակները:
- Օրենսդրորեն արգելել առարկան դասավանդող ուսուցչի կողմից վճարի դիմաց մասնավոր պարապմունքների տրամադրումն իր աշակերտներին՝ այն սահմանելով որպես էթիկայի կանոնների խախտում՝ անկախ այն հանգամանքից, թե որտեղ են անցկացվում այդ դասընթացները (տանը թե դպրոցում):
- Սահմանել և կիրառել պատասխանատվության միջոցներ մանկավարժական անձնակազմի նկատմամբ և դպրոցի տնօրինության համար՝
  - ✓ վճարովի պարապմունքներին մասնակցության դրդելու նպատակով աշակերտների և/կամ նրանց ծնողների վրա ցանկացած տեսակի ներգործության համար (օրինակ՝ թվանշանի անհիմն ցածրացում և այլն),
  - ✓ վճարովի պարապմունքի հաճախող աշակերտի թվանշանի անհիմն բարձրացման համար (առաջադիմության կեղծ գնահատման):

1.2.2 Կրթության ցածր որակը և վճարովի պարապմունքների պրակտիկան

Կրթության ցածր որակը խթանում է վճարովի հիմունքներով կրթությունն ստանալու պահանջարկի ավելացումը՝ մի շարք պատճառներով:

1. Բուհական ընդունելության քննություններն անհամեմատ բարդ են դպրոցի կրթական ծրագրի բովանդակության համեմատ: Այսպես՝ թեև հետազոտության մասնակիցների մի մասը նշել է, որ տարեցտարի հանրակրթական դպրոցի կրթական ծրագրի բովանդակությունը պարզեցվել է, և այն հիմնականում համապատասխանում է տվյալ տարիքային խմբի առանձնահատկություններին (հետևաբար՝ կրկնուսույցների մոտ պարապելու պատճառներն առավելապես անհատական բնույթի են՝ պայմանավորված կոնկրետ աշակերտի կարողություններով, և կապված չեն նյութի բարդության հետ), սակայն մեկ այլ խումբ հակառակ տեսակետն ունի: Ըստ հարցվողների այդ խմբի, որոնց մեջ ընդգրկված էին նաև դպրոցների մանկավարժական անձնակազմի ներկայացուցիչները, բուհական քննությունների պահանջներն ավելի բարդ են, քան հանրակրթական հիմնական ծրագրի բովանդակությունը: Եվ եթե նախկինում ընդունելության քննությունների քննական հարցերում տեղ էին գտնում կրթական ծրագրի մեջ չներառված թեմաներ, ապա այժմ այդ անհամապատասխանությունը գրեթե բացակայում է, սակայն դրա փոխարեն դեռևս պահպանվում է վարժությունների և խնդիրների բարդությունը:

Ըստ հարցվողների գերակշիռ մեծամասնության՝ քննական առաջադրանքների բարդությունը գրեթե անհնար կամ շատ դժվար է դարձնում առանց կրկնուսույցի մոտ պարապելու բուհ ընդունվելու հնարավորությունը:

Ի հաստատումն այս խնդրի ակտուալության՝ կարելի է մեջբերել Երևանի ավագ դպրոցներից մեկի տնօրենի խոսքերը՝ «Իրենց ուժերով միայն 10%-ն է ընդունվում բուհ: Մյուսները պարապում են ընդունելության համար»:

Հարցվողների մեծ մասը համակարծիք էր այն հարցում, որ ուսումնական գործընթացը դպրոցում չի ձևավորում քննական առաջադրանքների կատարման գործնական հմտություններ: Թե՛ առարկային հատկացված ժամաքանակը, թե՛ դասարանում աշակերտների մեծ թիվը թույլ չի տալիս անհրաժեշտ քանակով գործնական վարժություններ իրականացնել՝ բոլոր տեսակի ու բարդության խնդիրների առնչությամբ: Դասարանում սովորողների բարձր խտությունը ևս թույլ չի տալիս ուսուցչին բավարար ուշադրություն հատկացնել յուրաքանչյուր աշակերտի: Իսկ առանց անհատական մոտեցման հնարավոր չէ ակնկալել աշակերտների գործնական կարողությունների զարգացում:

«Շտեմարանների բոլոր խնդիրներն էլ դպրոցի ծրագրից են: Ծրագրից դուրս ոչ մի վարժություն չկա: Բայց շատ բարդ են՝ դասագրքի համեմատ: Եթե հատուկ չպարապես, չեն կարող լուծել»:

Ուսուցիչների հետ հարցազրույցներից (Երևան):

«Հայոց լեզվի թեստերում կա, օրինակ, հոմանիշներ նշելու պահանջ: Մենք դասի ընթացքում որոշ բառեր քննարկում ենք, դրանց հոմանիշները նշում ենք: Բայց թեստերում կան շատ ու շատ բառեր, որ դպրոցում չենք էլ անցել և չէինք էլ հասցնի անցնել: Բառեր ու հոմանիշներ կան, որ ինձ էլ են անծանոթ՝ որպես ուսուցիչ: Պետք է գնամ, բառարանները քրքրեմ, որ կարողանամ աշակերտների հարցին պատասխանել: Չուն բառարանային բառեր են, առօրյայում չեն կիրառվում: Այսինքն՝ դիմորդը դրանք պետք է ուղղակի անգիր անի»:

Ուսուցիչների հետ հարցազրույցներից (մարզ):

«Դասի ժամանակ չես հասցնում բոլոր տեսակի խնդիրները լուծել: Հազիվ 1-2 խնդիր, վարժություն ենք կատարում: Բայց քննության ժամանակ բոլոր տեսակի ու տարբեր բարդության խնդիրներն էլ լինում են: Մենք այդքանին չենք հասցնում դասերի ժամանակ անդրադառնալ: Մի մասն ենք կատարում»:

Ուսուցիչների հետ հարցազրույցներից (Երևան):

2. Ավագ դպրոցն արդյունավետ չի կատարում իրեն վերապահված գործառույթները²¹: Ավագ դպրոցը, կրթության անբավարար որակի պատճառով, ստեղծում է նպաստավոր պայմաններ կրկնուսույցների ծառայությունից օգտվելու համար:

Հարցվողները նշել են, որ ավագ դպրոցներում կրթության ցածր որակը պայմանավորված է մի շարք պատճառներով: Մասնավորապես.

- Ավագ դպրոցների ուսուցիչների կարծիքով իրենք դասավանդում են բավական «խայտաբղետ» կազմ ունեցող դասարաններում: Դրանցում, ըստ ուսուցիչների, փոքրաթիվ են այն աշակերտները, որոնք ավագ դպրոցում հոսքային ուսուցում ստանալու համար անհրաժեշտ գիտելիքներ ու հմտություններ ունեն: Մեծ թիվ են կազմում հետագա մասնագիտության հարցում չկողմնորոշված աշակերտները: Բացի այդ, քանի որ աշակերտները եկել են այլ դպրոցներից, ուսուցիչները ծանոթ չեն նրանցից յուրաքանչյուրի կարողություններին ու նախասիրություններին: Աշակերտի ներուժի և անհատականության մասին տեղեկատվության պակասը խոչընդոտում է անհատական մոտեցման կիրառմանը:

- Ծնողներն իրենց երեխաներին հաճախ ուղարկում են ավագ դպրոց միայն այն բանի համար, որ վերջիններս ինչ-որ զբաղվածություն ունենան, չհայտնվեն փողոցում: Բազմաթիվ աշխատող ծնողների համար ավագ դպրոցը երեխաների զբաղվածությունն ապահովելու, նրանց վարքի նկատմամբ վերահսկողություն ունենալու այլընտրանքային հնարավորություն է: Ավագ դպրոցի դերն, այսպիսով, կարևորվում է ոչ այնքան կրթական խորացված բովանդակության և կրթության շարունակականության ապահովման, որքան ծնողների հոգսը թեթևացնելու տեսանկյունից:

Ավագ դպրոցը ստիպված «աչք է փակում» աշակերտների ցածր կրթական արդյունքների և իրական մոտիվացիայի վրա, քանի որ շահագրգռված է մեծ թվով սովորողների (հետևաբար՝ ֆինանսական ռեսուրսների) ներգրավման հարցում: Աշակերտների և նրանց ընտանիքների համար էլ այս իրավիճակը ձեռնտու է, քանի որ թույլ է տալիս, ցածր կրթական մակարդակ ունենալով, ստանալ ավագ դպրոցի վկայական:

Դասարանում մեծ թվով չմոտիվացված, մասնագիտական հստակ կողմնորոշում չունեցող և ցածր կրթական մակարդակ ունեցող աշակերտների առկայության պայմաններում, ըստ ուսուցիչների, հնարավոր չէ ակնկալել արդյունավետ ուսումնառություն, քանի որ սովորողների կարողությունների միջև հսկայական տարբերություն կա: Ուսուցիչն ավելի շատ ժամանակ ու ջանք

Ավագ դպրոցը ժամանակին ստեղծվեց հենց այդ հիմնավորմամբ՝ լրացուցիչ պարապմունքները, կրկնուսույցների ինստիտուտը վերացնելու համար: Ենթադրվում էր, որ ավագ դպրոցն այնպիսի որակյալ կրթություն պետք է տա, որ այլևս կրկնուսուցման կարիք չլինի: Բայց ավագ դպրոցն այդպես էլ չծառայեց իր նպատակին: Ոնց պարապում էին՝ բուհ ընդունվելու համար, այդպես էլ շարունակում են պարապել: Որևէ էական փոփոխություն չկա:
Դպրոցի տնօրենի հետ հարցազրույցից (մարզ)

«Ով ասես գալիս է ավագ դպրոց: Առանց կոնկրետ նպատակի, առանց սովորելու ցանկության ու կողմնորոշման: Հնարավոր չի բոլորի հետ արդյունավետ աշխատել ու նորմալ արդյունք ստանալ»:

«Թող դասարանները փոքր լինեն, միայն այն աշակերտները գան, որ իսկապես ունակ են ու պիտի բարձրագույն գնան: Թող մեզ նորմալ վճարեն դրա համար ու բարձր արդյունքներ պահանջեն: Ես էլ կիմանամ, որ հստակ պահանջներ կան՝ արդյունք կտամ: Թե չէ՝ Եսպես բոլորը գալիս են ավագ դպրոց, ոչ մի արդյունք չի երևում»:

Ավագ դպրոցի ուսուցիչների հետ խմբային հարցազրույցից (մարզ)

²¹ Այդ խնդրի ակտուալությունն ընդունում է նաև ԿԳ նախարարը՝ մի շարք հարցազրույցներում: Օրինակ՝ [«Սայրո տեղից շարժելու ժամանակը՝ ըստ Լևոն Մկրտչյանի»](#), Առավոտ, 01.07.2016:

Ե ծախսում դասարանի կառավարման, կարգապահությունն ապահովելու, սովորելու մոտիվացիա առաջացնելու, քան ուսումնական նյութի բացատրության ու քննարկման համար: Ընդհանուր առմամբ՝ աշակերտների շրջանում սովորելու նկատմամբ անփույթ մոտեցում է ձևավորվում: Նկատվում է ուսման նկատմամբ անտարբերություն և հաճախակի բացակայություններ, անլուրջ մոտեցում քննությունների նկատմամբ: Աշակերտները վստահ են, որ, անկախ իրենց ցուցաբերած արդյունքներից, մանկավարժական անձնակազմի աջակցությամբ կկարողանան հաղթահարել ավարտական քննությունները:

Այսպիսով՝ ավագ դպրոցի աշակերտների զգալի մասը, կրթության անբավարար որակի պատճառով, օգտվում է կրկնուսույցների ծառայություններից:

3. Դասագրքերի բովանդակությունը և ուսուցիչների կոմպետենտությունը բավարար չէ որակյալ կրթությունն ապահովելու համար: Շատ ծնողներ և ուսուցիչներ դժգոհ են դասագրքերի բովանդակությունից՝ պնդելով, որ բազմաթիվ դասագրքեր շատ բարդ և դժվարամատչելի լեզվով են գրված, որոշներն անհաջող թարգմանություն են ներկայացնում ռուսերենից կամ այլ օտար լեզուներից²²: Ըստ հարցվողների՝ դասագրքերի որակն ազդում է կրթության ընդհանուր որակի վրա: Սակայն, միևնույն ժամանակ, ծնողները չեն փորձել իրենց դժգոհությունը արտահայտել տարբեր ատյաններում (բացառությամբ առարկան դասավանդող ուսուցիչ)՝ տեղեկացված չլինելու և այլ՝ առավել սուբյեկտիվ պատճառներով: Սուբյեկտիվ պատճառների շարքում ծնողները նշում են այն հանգամանքը, որ չեն հավատում, թե իրենց դժգոհությունները որևէ կերպ տեղ կհասնեն ու կազդեն դասագրքերի բովանդակության վրա, ու դա համարում են «ժամանակի անօգուտ վատնում»:

Միաժամանակ պետք է նշել, որ, ըստ հարցվողների մեծամասնության, դասագրքերի ցածր որակի կապը վճարովի պարապմունքների հետ թույլ է արտահայտված: Ուսուցիչներն ունեն ուսումնական նյութի հարստացման և լրամշակման այլընտրանքային աղբյուրներ ինչպես այլ դասագրքերից, այնպես էլ համացանցից²³:

Մեկ այլ կարևոր գործոն, որը նշել են հետազոտության ընթացքում հարցվողները, ուսուցիչների ցածր մասնագիտական մակարդակն է: Մասնավորապես՝ ԹԿԿ հետազոտության շրջանակներում վճարովի պարապմունքների մասնակցելու դրդապատճառների վերաբերյալ հարցին ի պատասխան հարցվողների 23%-ը նշել է, որ իր երեխան լրացուցիչ վճարովի պարապմունքների է հաճախում, քանի որ «... դպրոցում տվյալ առարկան դասավանդող ուսուցիչն այնքան էլ լավ մասնագետ չէ»: Հարցվողների 16%-ը նշել է, որ իր երեխան լրացուցիչ վճարովի պարապմունքների է հաճախում, քանի որ «... դպրոցում տվյալ առարկան դասավանդող ուսուցիչն անտարբեր է/սրտացավ չէ»: Այսպիսով՝ զգալի է այն ծնողների տեսակարար կշիռը, որոնք գոհ չեն ուսուցիչների մասնագիտական կոմպետենտությունից, և այդ դժգոհությունը երեխային վճարովի պարապմունքի ուղարկելու հիմնական պատճառներից մեկն է:

Ուսուցիչների մասնագիտական պատրաստվածության և կրթության անբավարար որակի մասին է խոսվում նաև ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2014թ. տարեկան զեկույցում. «...ստացվել են բողոքներ՝ կապված ուսուցիչների կողմից իրենց աշխատանքային պարտականությունները ոչ պատշաճ կատարելու, դասերը մասնակցային ձևով չվարելու, երեխայի գիտելիքները օբյեկտիվ չստուգելու ու գնահատելու հետ: Առհասարակ, ցածր վարձատրվող ուսուցիչները (միջինում 60-80 հազար ՀՀ դրամ) դասապրոցեսի ընթացքում հաճախ դիտավորյալ լիարժեք չեն դասավանդում իրենց առարկան, հատկապես քննական առարկաները, որպեսզի աշակերտները գիտելիքի բացը լրացնելու նպատակով ստիպված լինեն հաճախել վճարովի արտադասարանական պարապմունքների: Միաժամանակ, մի շարք դպրոցներում գրանցվել է համապատասխան որակավորում ունեցող կոմպետենտ ուսուցիչների պակաս: Այսպես, տվյալ

²² Տե՛ս նաև [ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույց](#), 2014:

²³ Դասագրքերի որակի և ընտրության խնդիրների մասին առավել մանրամասն ներկայացված է այս հետազոտության 3-րդ գլխում:

խնդրի վերաբերյալ դեռևս 2012 թվականին կատարված հետազոտության ժամանակ 450 հարցված աշակերտից 126-ը նշել են, որ ունեն 1-ից 2 ուսուցիչ, ովքեր միաժամանակ դասավանդում են մի քանի առարկա, իսկ 148 աշակերտի պնդմամբ՝ միաժամանակ մի քանի առարկա են դասավանդում 3-ից 4 ուսուցիչներ: Ավելին, ԿԳՆ հայտնած տվյալների համաձայն՝ հանրապետության բազմաթիվ դպրոցներում աշխատում են համապատասխան մասնագիտական որակավորում չունեցող ուսուցիչներ: Ծնողների, ոլորտի փորձագետների պնդմամբ՝ ուսուցիչների կողմից իրենց մասնագիտական պարտականությունները պատշաճ չկատարելու, դպրոցներում կադրերի անհամապատասխանության պատճառով հանրակրթական դպրոցում երեխային տրված գիտելիքները չեն բավարարում ԲՈՒՀ ընդունվելու համար, և վերջիններս ստիպված են լինում ընդունելության քննությունների նախապատրաստման համար հաճախել մասնավոր պարապմունքների, դիմել կրկնուսույցների և այլ լրացուցիչ ծախսեր կրել»²⁴:

4. Շատ դեպքերում վճարովի պարապմունքի հաճախելու մոտիվացիան ոչ թե գիտելիքի աճն է, այլ թվանշանի մեխանիկական բարձրացումը և «առաջադիմություն» ցույց տալը: Ինչպես արդեն նշել ենք, եթե լրացուցիչ պարապմունք իրականացնող անձը տվյալ առարկան դասավանդող ուսուցիչն է, ռիսկ կա, որ աշակերտի թվանշանը կարող է բարձրացվել գիտելիքների մակարդակին ոչ համարժեք: Ստացվում է, որ թվանշանի բարձրացման պատճառ կարող է լինել ոչ թե գիտելիքների աճը, այլ առարկան դասավանդող ուսուցչի մոտ պարապելու հանգամանքը: Դպրոցի ներկայացուցիչները ևս ընդունում են, որ երբ լրացուցիչ պարապմունք իրականացնող անձը առարկան դասավանդող ուսուցիչն է, հնարավոր չէ բացառել կողմնակալ մոտեցումը: Նման կոռուպցիոն ռիսկերի կանխարգելման որևէ մեխանիզմ ներկայումս չկա, հնարավոր լուծումները լավագույն դեպքում փնտրվում են բարոյական դաշտում, ինչը, քնականաբար, խնդրի ինստիտուցիոնալ լուծում չի կարող համարվել:

Սուբյեկտիվության խնդիր, իհարկե, կա: Դա հնարավոր չէ բացառել: Եթե աշակերտը իր մոտ է պարապում, դա կարող է ազդել, որ գնահատականը բարձր դնի: Դրա համար ուսուցիչը պետք է բարոյապես բարձր լինի:

Դպրոցի տնօրենի հետ հարցազրույցից (Երևան)

Ըստ հետազոտության մասնակիցների՝ ծնողները հաճախ ուրիշ ուսուցչի մոտ են վճարովի պարապմունքի տանում իրենց երեխային, որպեսզի տվյալ առարկան դասավանդող ուսուցիչն իրենցից որևէ ակնկալիք չունենա, չօգտագործի ցածր թվանշանը՝ երեխային վճարովի պարապմունք պարտադրելու համար: Այնուամենայնիվ, անգամ այս պարագայում, կոռուպցիոն ռիսկերը հնարավոր չէ բացառել:

Եղել է դեպք, որ աշակերտը պարապում էր այլ ուսուցչի մոտ (էլի մեր դպրոցի ուսուցիչ), բայց գնահատականը չէր բարձրանում: Կանչել եմ դասավանդող ուսուցչին, ասել եմ՝ ամոթ է, քո կոլեգան է պարապում այդ երեխայի հետ, ինչի՞ գնահատականը չի բարձրանում: Ասել է՝ հարց չկա, ընկեր ..... , երեխայի գնահատականը բարձրացրել է:

Դպրոցի տնօրենի հետ հարցազրույցից (Երևան)

Ինչպես տեսնում ենք հարցազրույցի՝ վերը մեջբերված հատվածից, այս դեպքում ևս գնահատականի բարձրացման հիմքը ոչ թե աշակերտի փաստացի առաջադիմությունն է, այլ՝ վճարովի պարապմունքի փաստը (թեկուզև նույն դպրոցի գործընկեր ուսուցչի մոտ): Ուստի՝ այլ ուսուցչի կողմից պարապմունքներ անցկացնելը դեռևս չի նշանակում, որ կոռուպցիոն մեխանիզմները վերանում են, այլ այդ դեպքում դպրոցի տնօրենն արդեն ինքն է միջնորդում առարկան դասավանդող ուսուցչին՝ աշակերտի գնահատականը բարձրացնելու համար: Մի կողմից պարզ է, որ վճարովի պարապմունքները

²⁴ ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույց, 2014, էջ 142:

ուսուցիչների սոցիալական վիճակի բարելավման հնարավորություն է, ինչի մասին նշել են նաև հետազոտության մասնակից դպրոցի տնօրենները: Մյուս կողմից, սակայն, ակնհայտ է դպրոցի տնօրենի շահագրգռվածությունը անգամ դպրոցի այլ ուսուցչի մոտ պարապմունքները խթանելու հարցում: Տնօրենների լոյալությունը վճարովի պարապմունքների նկատմամբ թույլ է տալիս ուսուցիչների շրջանում ամրապնդել իրենց հեղինակությունը և ուսուցիչների նկատմամբ ազդեցության լրացուցիչ լծակներ ունենալ: Այս ճանապարհով հնարավոր է լրացուցիչ գումար աշխատել (առնվազն պայմանագրերի առկայության դեպքում դա հստակ է, ինչը կարող է տեղի ունենալ նաև առանց պայմանագրի վճարովի պարապմունքների դեպքում): Սա միաժամանակ թույլ է տալիս զսպել ծնողների՝ սովյալ դպրոցի ցածր որակից դժգոհությունը, և աշակերտներին պահել դպրոցում՝ առանց վտանգելու պետական բյուջեից յուրաքանչյուր աշակերտի համար հատկացումները:

Բազմաթիվ ծնողներ, ըստ ուսուցիչների, իրենց երեխաներին ուղարկում են վճարովի պարապմունքների միայն այն բանի համար, որ նրանք «հետ չմնան» իրենց համադասարանցիներից և հասակակիցներից: Վճարովի պարապմունքի հաճախելը դառնում է աշակերտների և նրանց ընտանիքների միջև յուրօրինակ մրցակցության առարկա:

Թվանշանի արհեստական բարձրացման խնդրի առնչությամբ դրական պրակտիկա է առկա Երևանի հանրակրթական դպրոցներից մեկում: Այստեղ ձևավորված մշակույթի համաձայն՝ աշակերտի առաջադիմության գլխավոր արտահայտումը թվանշանը չէ, դրան պակաս ուշադրություն է դարձվում առաջադիմությունն արտացոլող այլ գործոնների շարքում: Այս մոտեցումը նպաստում է այն բանին, որ առնվազն թվանշանի բարձրացման համար ծնողներն իրենց երեխաներին չուղարկեն վճարովի պարապմունքների:

Վերջապես՝ որոշ դպրոցի տնօրեններ և ուսուցիչներ կարծում են, որ ներկայումս ցածր թվանշանի միջոցով հնարավոր չէ ճնշում գործադրել աշակերտների և նրանց ծնողների վրա: Ըստ հարցվողների՝ վերջին տարիներին թե՛ աշակերտների, թե՛ ծնողների՝ իրենց իրավունքների վերաբերյալ իրազեկվածությունը բավական աճել է: Նրանք ավելի հետևողական են դարձել իրենց իրավունքների պաշտպանության և հնարավոր խախտումների վերաբերյալ բողոքելու հարցում:

Նմանատիպ տեսակետ են հնչեցրել նաև ծնողների ֆոկուս խմբի մասնակիցները: Ըստ նրանց, թեև կան թվանշանի կողմնակալ իջեցման միջոցով աշակերտի և ծնողի վրա հոգեբանական ներգործություն ունենալու և վճարովի պարապմունքներին մասնակցության դրդելու դեպքեր, սակայն դրանք այժմ քիչ տարածում ունեն՝ նախկինի համեմատ:

«Այս դպրոցի ծնողների վրա հնարավոր չէ ցածր թվանշանով ազդել: Գալիս են, ընդդիմանում, ասում են՝ հատուկ է այդպես արել»:

Դպրոցների տնօրենների հետ հարցազրույցներից (Երևան)

«Չիմիկվա երեխաներին ու իրենց ծնողներին հնարավոր չէ ինչ-որ բան պարտադրել: Իսկույն կբողոքեն: Գալիս են ուսուցչի մոտ, պահանջում են, որ հիմնավորի թվանշանը»:

Դպրոցների տնօրենների հետ հարցազրույցներից (մարզ)

5. Հանրակրթական դպրոցները բավարար հեղինակություն չունեն աշակերտների և նրանց ծնողների շրջանում:

- Հետազոտության մասնակիցները բազմիցս նշել են աշակերտների՝ սովորելու ցածր մոտիվացիան, ցանկության բացակայությունը և ծուլությունը: Ըստ այդմ, վճարովի պարապմունքի շրջանակներում ուսուցչի դերը ոչ միայն նյութի պատշաճ բացատրությունն է, այլև՝ հսկողությունն ու սովորելու մոտիվացիայի խթանումը: Վճարովի պարապմունքների ժամանակ աշակերտներն ավելի պարտաճանաչ են, ինչի վրա ազդում է նաև ընտանիքի ճնշումը: Քանի որ այդ ծառայության դիմաց ընտանիքը վճարում է, պատշաճ արդյունք է պահանջում և՛ կրկնուսույցից, և՛ աշակերտից:

• Բացի կրթության որակի հետ կապված օբյեկտիվ խնդիրներից, վճարովի պարապմունքները նախընտրելու վրա ազդում է նաև ծնողների համոզումն ու կանխատրամադրվածությունն առ այն, որ «պետական», անվճար տրամադրվող ծառայությունը որակյալ չէ: Չնայած այն հանգամանքին, որ հանրակրթությանը վերաբերող գրեթե բոլոր իրավական ակտերում սահմանված են հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում կրթական ծառայությունների որակի շարունակական բարելավման, արդյունավետության բարձրացման և միջազգային չափանիշներին համապատասխանության ապահովման վերաբերյալ դրույթներ²⁵, հանրակրթության անբավարար որակի մասին բազմիցս բարձրաձայնվել է²⁶:

Ի լրումն վերոգրյալի՝ ստորև բերված աղյուսակը ներկայացնում է վճարովի պարապմունքի հաճախելու գործոնների/դրդապատճառների ընդհանուր պատկերը: ԶԵԿ հետազոտության մասնակից ծնողներն իրենց համաձայնությունը կամ անհամաձայնությունն են հայտնել բերված դատողություններին, որոնք վերաբերում են վճարովի պարապմունքների մասնակցության դրդապատճառներին/գործոններին:

Աղյուսակ 4. Վճարովի պարապմունքի հաճախելու հիմնական դրդապատճառները

Ձեր երեխան լրացուցիչ վճարովի պարապմունքների է հաճախում, քանի որ ...	Պատասխանների թիվը (ներկայացված է միայն «համաձայն եմ» և «համաձայն չեմ» տարբերակների ընդհանուր քանակը)	Համաձայն եմ	Համաձայն չեմ
... ընդունելության քննությունների պահանջներն ավելի բարդ են, քան աշակերտներին մատուցված էությունը	62	46 (74%)	16 (26%)
... դասի ընթացքում չեն հասցնում յուրացնել էությունը (ժամաքանակը քիչ է)	67	33 (49%)	34 (51%)
... դասարանում աշակերտների մեծ թիվը թույլ չի տալիս յուրաքանչյուր աշակերտի անհատական մոտեցում ցուցաբերել	64	30 (47%)	34 (53%)
... ցանկանում ենք բարձրացնել գնահատականը	78	20 (26%)	58 (74%)

Ինչպես երևում է՝ հարցվողների համաձայնության առավել բարձր տոկոս ունի **ընդունելության քննության պահանջների բարդության մասին** պնդումը: Այս հարցին պատասխանած ծնողների 74%-ը համաձայնել է այն մտքի հետ, որ իր երեխան վճարովի պարապմունքների է մասնակցում, քանի որ ընդունելության քննությունների պահանջներն ավելի բարդ են, քան դպրոցում աշակերտներին մատուցվող էությունը:

6. Վճարովի պարապմունքների տարածվածության նկատմամբ պետական հսկողությունը և վերահսկողությունը անբավարար է: Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում վճարովի պարապմունքների իրականացման նկատմամբ լիազոր մարմինների կողմից չի իրականացվում բավարար հսկողություն: Թեև ԿԳՆ Կրթության պետական տեսչությունն ունի լիազորությունների լայն շրջանակ²⁷, սակայն վճարովի պարապմունքների հարցը հիմնականում դուրս է մնում տեսչական ստուգումների և դրանց արդյունք հանդիսացող հաշվետվությունների ու վերլուծությունների շրջանակից: Տեսչության

²⁵ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 4, 5 և 17:
²⁶ Տե՛ս նաև [ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2014թ. տարեկան զեկույցում](#):
²⁷ ՀՀ կառավարության 16.03.2006թ. [թիվ 497-Ն որոշում](#):

ստուգումները, որպես կանոն, հիմնվում են դպրոցի և մանկավարժական անձնակազմի կողմից տրամադրված փաստաթղթերի վրա և անդրադառնում են տարբեր ընթացակարգերի պահպանմանը: Բնականաբար՝ դրանցում արտացոլված չեն կրթության որակին և մասնավոր պարապմունքներին առնչվող ամենարդիական հարցերը: Այլ կերպ ասած՝ տեսչական ստուգումների թիրախում ընթացակարգերն ու փաստաթղթերն են, ոչ թե որակի նկատմամբ հսկողության հետ կապված հարցերը: Խնդիրները, որոնք վերաբերում են օրինավորությանը (բարեվարքությանը), այն խրախուսող միջավայրին և նորմերին, սովորաբար չեն ել ուսումնասիրվում: Բացի այդ, ՀՀ ԿԳՆ որևէ տեղեկատվություն չունի անգամ պայմանագրի հիման վրա իրականացվող լրացուցիչ վճարովի պարապմունքների տարածվածության վերաբերյալ²⁸:

Առաջարկություններ

Ներքոհիշյալ առաջարկություններն ուղղված են վերհանված կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը.

- Բուհերի ընդունելության քննությունների առաջադրանքների բարդությունը համապատասխանեցնել հանրակրթական դասագրքերի առաջադրանքների բարդությանը:
- Վերանայել և նվազեցնել յուրաքանչյուր դասարանում աշակերտների առավելագույն թվաքանակը:
- Վերանայել դասագրքերի բովանդակությունը՝ դրանք համապատասխանեցնելով ինչպես երեխաների տարիքային առանձնահատկություններին, այնպես էլ գործնական կարողություններին: Մշակել համապատասխան մեխանիզմներ (օրինակ՝ աշխատավարձի հավելավճարների, պարգևատրման այլ եղանակների, մասնագիտական առաջխաղացման, այլ), որոնք կմոտիվացնեն ուսուցիչներին՝ առավել ակտիվ մասնակցություն ունենալու դասագրքերի փորձաքննության գործընթացում:
- Մշակել ուսուցիչների պաշտոնի անձնագրեր, որտեղ հստակ սահմանված կլինեն ուսուցիչներին ներկայացվող նվազագույն պահանջները, պարտականությունների ծավալը, աշխատանքի նկարագրությունը, հիմնական գործառնությունները, դրանց չկատարման դեպքում իրավական հետևանքները:
- Սահմանել աշակերտների առաջադիմության գնահատման և թվանշանի ձևավորման հստակ չափանիշներ.
  - ✓ Մշակել աշակերտների առաջադիմության այլընտրանքային գնահատման մեխանիզմներ (օրինակ՝ արտաքին գնահատողների կողմից):
  - ✓ Թվանշանի ձևավորման սկզբունքներն ու մոտեցումը դարձնել հնարավորինս թափանցիկ՝ և՛ սովորողների, և՛ նրանց ծնողների համար:
  - ✓ Չարգասնել ուսուցչի կողմից թվանշանի մեկնաբանության և հիմնավորման պրակտիկան/մշակույթը:
- Ավագ դպրոցների ուսուցիչներին առաջադրել աշակերտների բարձր կրթական արդյունքների ապահովման պահանջ՝ միաժամանակ ապահովելով պատշաճ վարձատրությամբ և խորհրդատվական-մեթոդական աջակցությամբ:
- Վերանայել կրթության պետական տեսչության լիազորությունները և ստուգումների շրջանակում ներառել վճարովի պարապմունքներին առնչվող խնդիրները:

²⁸ ՀՀ ԿԳՆ-ից ստացված 14.10.2016թ. թիվ 04/14/12909-19 գրություն:

1.2.3 Պայմանագրի հիման վրա լրացուցիչ կրթական ծրագրերի իրականացումը

ՀՀ Կառավարության 2010թ. թիվ 1496-Ն որոշմամբ սահմանվել է ՀՀ պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում վճարովի հիմունքներով հանրակրթական և (կամ) մասնագիտական լրացուցիչ կրթական ծրագրերի, ինչպես նաև այլ ծառայությունների իրականացման կարգը:

Առաջին հայացքից այս փաստաթուղթը լավ նախադրյալներ է ձևավորել՝ դպրոցում կամ դպրոցի սահմաններից դուրս վճարովի պարապմունքների պրակտիկան օրինական դաշտ բերելու համար: Սակայն որոշումը մի շարք սահմանափակումներ ունի, ինչի պատճառով լիարժեք կիրառություն չի ստացել: Մասնավորապես՝ դպրոցում կազմակերպվող վճարովի կրթության բովանդակությունը, ՀՀ կառավարության սահմանած կարգի համաձայն, չպետք է խաչաձևվի հանրակրթական հիմնական ծրագրերի բովանդակության հետ, և լրացուցիչ կրթական ծրագրերը պետք է չկրկնեն հանրակրթական հիմնական ծրագրի բովանդակությունը:

Այս վերապահումը, մի կողմից, դրական նշանակություն ունի, քանի որ խոչընդոտում է դպրոցի կրթական գործառույթների փոխանցումը վճարովի կրթական ծառայություններին: Մյուս կողմից, սակայն, հայտնի է, որ լրացուցիչ վճարովի պարապմունքներն անխուսափելիորեն անդրադառնում են հանրակրթական ծրագրի բովանդակությանը: Հատկապես այն դեպքերում, երբ առաջադիմությունը բարելավելու նպատակով աշակերտները հաճախում են լրացուցիչ պարապմունքների, միանգամայն օրինաչափ է հիմնական՝ դպրոցական ծրագրին կատարվող անդրադարձը:

Ըստ հետազոտության մասնակիցների՝ պայմանագրի հիման վրա լրացուցիչ վճարովի կրթական ծրագրեր են կազմակերպվում նաև այն առարկաներից, որոնք ներառված են տվյալ դասարանի առարկայացանկում: Պարզապես դպրոցները նշված սահմանափակումը շրջանցելու հնարամիտ եղանակ են գտնում:

Գործող կարգը հնարավորություն չի տալիս լրացուցիչ կրթական ծրագիր կազմակերպել այն առարկայից, որն արդեն իսկ դասավանդվում է դպրոցում: Կազմակերպվող պարապմունքը պետք է հանրակրթական ծրագրից դուրս լինի: Ինչ են անում դրա համար: Անգլերենի պարապմունքի անունը դնում են, օրինակ, «Անգլիայի պատմություն»: Բայց պարզ է՝ անգլերեն են պարապում:

Հանրակրթության կազմակերպման պատասխանատու
(Երևանի քաղաքապետարան)

Ուսուցիչներն, ըստ հետազոտության տվյալների, շահագրգռված չեն վճարովի պարապմունքների կազմակերպումն իրականացնել ծնողների հետ օրինական պայմանագրային հարաբերությունների հիման վրա, քանի որ այդ դեպքում իրենց ակնկալվող վարձատրությունը կրճատվում է: Պայմանագրի գործողության պարագայում ծնողի տված վարձավճարը պետք է մուտք արվի դպրոցի բյուջե՝ որպես արտաբյուջետային միջոց: Այս միջոցների մի մասը պետք է ուղղվի դպրոցի ծախսերին, և պարապմունքն անցկացրած ուսուցիչ վարձատրությունը բնականաբար նվազում է: Որպես հետևանք՝ վճարովի պարապմունքներ իրականացնող ուսուցիչները խուսափում են դրանց պայմանագրային ձևակերպումից, որպեսզի չկրճատվի ակնկալվող եկամուտը:

Կառավարության թիվ 1496-Ն որոշման համաձայն՝ դպրոցը պարտավոր է լրացուցիչ կրթական ծրագրերի իրականացման վերաբերյալ ՀՀ ԿԳՆ ներկայացնել մի շարք տեղեկություններ,

մասնավորապես, հաստատության կողմից լրացուցիչ կրթական ծառայություն իրականացնելու հիմքերը, լրացուցիչ կրթական ծրագրերը, ժամերի քանակը և ուսուցման տևողությունը, դասավանդող մասնագետի որակավորումը և իրականացվող լրացուցիչ ծրագրերի վճարի չափը²⁹:

Պահանջվող տեղեկությունների հավաքումը, մշակումն ու

ներկայացումը լրացուցիչ բեռ է դպրոցի համար: Օրինակ՝ միայն լրացուցիչ կրթական ծրագրերի մշակումը բավական աշխատատար գործընթաց կարող է լինել: Դպրոցի համար լրացուցիչ տեխնիկական խնդիրներ են նաև պայմանագրերի կնքումը, դպրոցի բյուջեում լրացուցիչ կրթական ծրագրերից ստացված մուտքերի պատշաճ ձևակերպումը, հաշվետվությունները և այլն: Բացի այդ, ըստ կարգի, դպրոցի տնօրենը պետք է հաստատի լրացուցիչ կրթական ծառայության ուսումնական պլանը և ուսումնական ծրագիրը, դասացուցակը և դասամատյանը: Այս խնդիրների լուծումը լրացուցիչ աշխատաժամանակ և ծանրաբեռնվածություն է ենթադրում, ինչը ևս խոչընդոտ է պայմանագրային հարաբերությունների հաստատման ճանապարհին:

Երևանի քաղաքապետարանի հանրակրթության վարչության տրամադրած տվյալների համաձայն՝ ներկայումս Երևան քաղաքում վճարովի հիմունքներով (պայմանագրի հիման վրա) լրացուցիչ կրթություն կազմակերպվում է ոչ ավելի, քան տասը հանրակրթական դպրոցներում:

Ըստ հետազոտության մասնակից դպրոցի տնօրենների և մանկավարժական անձնակազմի ներկայացուցիչների՝ այս պրակտիկան բավական նվազ կիրառություն ունի նաև մարզային դպրոցներում: Մարզային դպրոցներում իրականացված ԹԵԿ հետազոտության արդյունքում պարզվել է, որ վճարովի պարապմունքի 136 դեպքից միայն 2-ում է դպրոցի կամ ուսուցչի հետ կնքվել պայմանագիր, որը կարգավորում է վճարովի պարապմունքների պայմանները: Մյուս դեպքերում ծնողները նշել են, որ նման պայմանագրեր չկան:

Հետազոտության մասնակիցները, այդ թվում՝ հանրակրթության կազմակերպման պատասխանատուները՝ մարզպետարաններից և Երևանի քաղաքապետարանից, հայտնեցին, որ «առանց պայմանագրի վճարովի պարապմունքների արգելքը միայն բանավոր զգուշացման ձևով է տեղ գտնում»․ բանավոր հրահանգ է տրվում Երևան քաղաքում դպրոցների տնօրենների ամենամյա հավաքի ժամանակ՝ Երևանի փոխքաղաքապետի և այլ պաշտոնյաների կողմից, իսկ մարզային դպրոցներում՝ մարզպետերի կամ մարզպետարանի համապատասխան պաշտոնյաների կողմից:

Ինչպես տեսնում ենք հարցազրույցի՝ վերը բերված հատվածից, տնօրենը դպրոցի տարածքում վճարովի պարապմունքների բացակայությունը հիմնավորում է ոչ թե օրենսդրական արգելքով, այլ՝

Վճարովի պարապմունքները պայմանագրով կարգավորելու փորձ չունենք: Բացի այդ, դա անիմաստ է. ո՞ր մի ուսուցիչը կցանկանա եղպես պարապել: Իր աշխատածի կետը համարյա պետք է թողնի դպրոցին: Օրինակ, եթե 5000 դրամ է վարձը, դրանից մոտ 3000-ն է իրենը լինելու: Էլ իրեն պե՞տք է: Բնական է՝ պետք է տանը պարապի:

Դպրոցի տնօրենի հետ հարցազրույցից (Երևան)

Նախկինում դպրոցում եղել են մասնավոր պարապմունքներ, հիմա չունենք: Անցած տարի միայն մի դեպք է եղել, որ դպրոցի տարածքում պարապել: Այն էլ առանց պայմանագրի: Հիմա կա՛մ աշակերտի տանն են պարապում, կա՛մ ուսուցչի տանը: Ուսուցիչների մեծ մասը, երևի 95%-ը, տանը մասնավոր պարապմունքներ է տալիս: Եթե ցանկանան դպրոցում պարապել, կթողնեն, որևէ արգելք չկա, բայց երեխաները չեն ցանկանում: Դպրոցից հոգնում են, չեն ուզում մնալ ու դպրոցում պարապել: Նախընտրում են այլ վայրում հանդիպել:

Ավագ դպրոցի տնօրենի հետ հարցազրույցից (Երևան)

²⁹ ԳՀ կառավարության 04.11.2010թ. [թիվ 1496-Ն որոշում](#), Կարգի 8-րդ կետ:

աշակերտների ցանկության բացակայությամբ: Մինչդեռ իրավական առումով միանշանակ է՝ դպրոցի տարածքում վճարովի հիմունքներով որևէ գործունեություն, այդ թվում՝ վճարովի պարապմունքներ կարող են իրականացվել միայն այն դեպքում, եթե դրանք նախատեսված են ուսումնական հաստատության կանոնադրությամբ:

Վճարովի հիմունքներով գործունեության տեսակների սպառիչ ցանկը սահմանված է ՀՀ պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների օրինակելի կանոնադրությամբ, որի համաձայն՝ ՀՀ պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատությունները, որպես պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններ, կարող են իրականացնել ձեռնարկատիրական գործունեության մի քանի տեսակներ, մասնավորապես՝ արտադրողական դաստիարակության կազմակերպում, համակարգչային ծրագրերի և լեզուների ուսուցման կազմակերպում, սովորողների սննդի կազմակերպում, ուսումնաարտադրական գործունեության ծավալում և արտադրանքի իրացում, *լրացուցիչ հանրակրթական ծրագրերի իրականացում*: Լրացուցիչ հանրակրթական ծրագրերն էլ իրենց հերթին, ինչպես արդեն նշվեց, կարող են իրականացվել միայն մի շարք պայմանների առկայության դեպքում (պայմանագրի հիման վրա, դպրոցի տարածքում, հանրակրթական հիմնական ծրագրերից դուրս՝ ուսումնական պլանով տվյալ դասարանի առարկայացանկում չընդգրկված առարկաներից և այլն)³⁰:

Հետևաբար, արգելվում է նշված կրթական ծրագրերից և ձեռնարկատիրական գործունեության սահմանված ձևերից դուրս ցանկացած այլ վճարովի գործունեություն, այդ թվում՝ դպրոցի տարածքում առանց պայմանագրի մասնավոր պարապմունքների անցկացումը: Նման արգելքի ճյուղային, այսինքն՝ կրթության բնագավառը կարգավորող օրենսդրությամբ, սահմանված չլինելը բնավ չի նշանակում, որ առկա չէ որևէ խոչընդոտ, և նման պրակտիկան թույլատրվում է: Ընդհակառակը՝ նման գործունեությունն ի սկզբանե արգելված է պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններ հանդիսացող հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների համար հենց Սահմանադրության ուժով, այն է՝ «Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով»³¹, ինչից, փաստորեն, համապատասխան պաշտոնյաները տեղյակ չեն:

Այնուամենայնիվ, ինչպես վերը մեջբերված հարցազրույցից, այնպես էլ սույն հետազոտության այլ հարցազրույցներից ակնհայտ է, որ առանց պայմանագրի վճարովի պարապմունքների պրակտիկան դեռևս լայնորեն տարածված է: Պարզապես դպրոցի տարածքում անցկացվելու փոխարեն, այդ պարապմունքները տեղափոխվել են ուսուցչի տուն, որևէ մասնավոր տարածք կամ աշակերտի տուն (հիմնականում՝ դասապատրաստման անվան ներքո):

Այս միտումն իր մեջ լրացուցիչ ռիսկեր է պարունակում, քանի որ արգելքը, որը վերաբերում է դպրոցի տարածքում վճարովի պարապմունքների իրականացմանը, ոչ թե հաղթահարում կամ լուծում է ինդիքը, այլ նպաստում է դրա ստվերային բնույթին:

³⁰ ՀՀ կառավարության 25.07.2002թ. [թիվ 1392-Ն որոշում](#)։

³¹ ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 6:

ԶԵԿ հետազոտության արդյունքները ևս վերահաստատում են հետազոտության մասնակիցների հայտնած այն փաստը, որ վերջին տարիներին զգալիորեն կրճատվել է դպրոցի տարածքում անցկացվող վճարովի պարապմունքների ծավալը: Դեպքերի 80%-ում վճարովի պարապմունքներն անցկացվում են կրկնուսույցի տանը, իսկ *դպրոցի տարածքում կազմակերպվող պարապմունքները չեն գերազանցում ընդհանուրի 3%-ը:*

Դպրոցների ղեկավար կազմի հետ հարցազրույցներից պարզ է դառնում, որ խնդիրն արդիական է, սակայն դուրս է մնացել վերահսկողությունից: Ակնհայտ է հետևյալ միտումը. խուսափել խնդրի լուծման համար պատասխանատվություն ստանձնելուց, առաջնորդվել *«այն, ինչ դպրոցից դուրս է, դպրոցին չի վերաբերում»* սկզբունքով:

Հարկ է նշել նաև, որ հանրակրթության բնագավառի պատասխանատուների (թե՛ Երևանի քաղաքապետարանից, թե՛ մարզպետարաններից) հետ հարցազրույցներից պարզ դարձավ, որ տարբեր մակարդակների պաշտոնյաներն այս խնդրի կարգավորման անհրաժեշտությունը չեն էլ տեսնում:

*«Ինչ-որ անում են՝ դպրոցից դուրս է, ես տեղյակ չեմ դրանից, չեմ էլ խառնվում»:
 «Տանը եթե պարապում է ուսուցիչը, իր գործն է, ես իրավունք չունեմ արգելել»:
 «Ես ինձ չեմ էլ թույլ տալիս հետաքրքրվել՝ դպրոցից դուրս պարապում են, թե չէ: Բնականաբար՝ պարապում են, բայց դրա հետ դպրոցը ոչ մի կապ չունի: Դա մեր իրավասությունից դուրս է»:
 «Տանը անցկացվող պարապմունքների հետ մենք գործ չունենք, ոչ հետաքրքրվում ենք, ոչ խառնվում: Իր գործն է»:*

Դպրոցի տնօրենների հետ հարցազրույցներից (մարզեր)

Առաջարկություններ

Ներքոհիշյալ առաջարկություններն ուղղված են վերհանված կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը.

- Վերանայել Կառավարության 2010թ. թիվ 1496-Ն որոշմամբ սահմանված՝ ՀՀ պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում վճարովի հիմունքներով հանրակրթական և (կամ) մասնագիտական լրացուցիչ կրթական ծրագրերի, ինչպես նաև այլ ծառայությունների իրականացման կարգը.
  - ✓ Արգելել առարկան դասավանդող ուսուցչի կողմից պայմանագրի հիման վրա լրացուցիչ վճարովի կրթական ծրագրերի մատուցումը իր աշակերտներին:
  - ✓ Սահմանել և կիրառել պատասխանատվության միջոցներ ինչպես մանկավարժական անձնակազմի, այնպես էլ դպրոցի տնօրինության նկատմամբ՝ պայմանագրի պահանջները խախտելու համար:
  - ✓ Ներդնել լրացուցիչ վճարովի կրթական ծրագրերով ծառայություններ մատուցելու շահագրգռման մեխանիզմներ (օրինակ՝ այդ ծառայությունների վճարի չափի մեջ բարձրացնելով ուսուցիչների վարձատրության չափը) և կանխել այդ պարապմունքների ստվերային բնույթը:
- Իրականացնել պատշաճ վերահսկողություն դպրոցներում լրացուցիչ վճարովի կրթական ծրագրերի՝ իրավական ակտերով սահմանված պահանջների համապատասխանության նկատմամբ:

Գլուխ 2. Ներառական կրթությունը արդի բարեփոխումների համատեքստում

Ներածություն

Ներառական կրթությունը ենթադրում է, որ բոլոր սովորողներն, անկախ իրենց սեռից, ռասայական պատկանելությունից, կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիքից, սոցիալական կարգավիճակից, կարող են այցելել իրենց բնակության վայրի հարևանությամբ գտնվող դպրոց և սովորել իրենց համապատասխան տարիքային խմբում՝ զարգացման սեփական առանձնահատկություններին համապատասխան, անհրաժեշտ պայմանների և հարմարեցված միջավայրի ապահովման միջոցով առավելագույն մասնակցություն ունենալ կրթական գործընթացում և դպրոցի սոցիալական կյանքում:

Ներառական կրթությունն ըստ էության վերաբերում է բոլոր սովորողների ներառմանը դասապրոցեստում և դրանից դուրս. «Ներառական դպրոցն այն է, որտեղ բոլոր սովորողներն են պատկանում, բոլորը յուրային են, աջակից են միմյանց՝ որպես դպրոցական համայնքի լիարժեք անդամներ»³²: Կրթության միջազգային մասնագետները նշում են, որ կրթական համակարգում երեխաների ներառման վրա բազում գործոններ են ազդում, այդ թվում՝ ընտանիքի և հասարակության արժեքային համակարգը, ինչպես նաև բազմազանության և տարբերությունների նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքը: Ներառականության գաղափարը, սկիզբ առնելով կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաներին տիպային հանրակրթական դպրոցներում ներառելու սկզբունքից, Էվոյուցիոն զարգացում է ապրել. տիպային զարգացում ունեցող երեխաները սոցիալապես շփվելով և սովորելով կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների հետ, իրենք նույնպես կարիք ունեն ուղղորդման, թե ինչպես է պետք հաղորդակցվել իրենցից տարբերվող դասընկերոջ հետ, ինչպես պետք է աջակցել, սովորեցնել և սովորել այդ երեխաներից³³: Այսպիսով՝ կրթության ներառականության ապահովումը ընդգրկուն և բազմաշերտ գործողությունների ամբողջություն է:

Հայաստանում ներառական կրթության ծրագիր առաջին անգամ սկսել է իրականացնել Դ. Դեմիրճյանի անվան թիվ 27 դպրոցը 2001թ.: Այդ հաջողված փորձից հետո մի շարք դպրոցներ սկսեցին դիմումներ ներկայացնել ներառական կրթություն իրականացնելու համար և 2015թ. դրությամբ ներառական ծրագրով կրթություն էր իրականացվում Հայաստանի 1437 դպրոցներից արդեն 182-ում՝ ընդգրկելով 4708 աշակերտ³⁴:

Ներառական ծրագիր իրականացնելու՝ դպրոցների իրական շարժառիթները կարող են լինել տարբեր: Դրանց շարքում է նաև դպրոցների կողմից հավելյալ ֆինանսավորում ստանալու ակնկալիքը՝ նկատի ունենալով, որ ներառական ծրագրում սովորող աշակերտների համար դպրոցին պետությունից հատկացվող ֆինանսավորումը գրեթե չորս անգամ ավելի է, քան հանրակրթական ծրագրով հատկացվողը:

Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների ուսումնական գործընթացի կազմակերպման արդյունավետության և կրթության որակի հետ կապված խնդիրները շարունակում են արդիական մնալ ներառական կրթության բարեփոխման ճանապարհին: Դրանց անտեսումը կամ մասնակի թիրախավորումը կարող է հանգեցնել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող (այսուհետ՝ ԿԱՊԿՈՒ) երեխաների՝ կրթության հետ կապված խնդիրների խորացմանը:

³² Ստեյնբեք Ս., Ստեյնբեք Ու., *Ներառում. Ուղեցույց կրթողների համար*, 1996 :

³³ Ալլեն Կ. Է., Քոուդերի Գ. Է., *Բացառիկ երեխան. Ներառումը վաղ մանկության կրթությունում*, 2008:

³⁴ [ՀՀ ԿԳՆ 2015 թվականի գործունեության հաշվետվություն](#), ՀՀ ԿԳՆ պաշտոնական կայք:

Հարկ է նշել, որ կրթության բնագավառում լիազոր պետական մարմնի կողմից ներառական կրթության կազմակերպման և իրականացման բարեփոխումների փաթեթը սույն հետազոտության իրականացման ընթացքում (2016թ. դրությամբ) գտնվում էր մշակման և քննարկման փուլում, և սույն հետազոտությունն իրականացվել է այդ փաստաթղթերի մշակմանը զուգահեռ: Եվ քանի որ բարեփոխումների փաթեթը այդ փուլում հանրային հասանելիություն չունեի, փոփոխությունների բովանդակությունը հիմնականում հստակեցվել է մասնագետների հետ հարցազրույցների միջոցով:

Չնայած, որ կոռուպցիոն ռիսկերի համապարփակ գնահատումը հնարավոր կլինի միայն փոփոխված ընթացակարգերի գործարկումից հետո, հետազոտության մեջ տեղ գտած մտահոգությունների բարձրաձայնումը բարեփոխումների այս փուլում խիստ արդիական է, և ակնկալվում է, որ կունենա դրական ազդեցություն բարեփոխումների արդյունավետության վրա:

2.1 Իրավական կարգավորումները

Ներառական կրթության ոլորտը Հայաստանում կարգավորվում է մի շարք միջազգային և ներպետական իրավական փաստաթղթերով: Միջազգային իրավունքի աղբյուրներից հատկապես հիմնարար և կարևոր են մի շարք փաստաթղթեր: Մասնավորապես՝

- Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, որով սահմանվում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի կրթության իրավունք, և կրթությունը՝ ընդունակություններին համապատասխան, պետք է հավասարապես մատչելի լինի բոլորի համար³⁵,
- «Կրթություն բոլորի համար» համընդհանուր հռչակագիրը, որտեղ հռչակված նպատակներից մեկն ուղղված է անգրագիտության մակարդակի նվազեցմանը՝ կրթություն ստանալուն խոչընդոտող հանգամանքները վերացնելով³⁶,
- Կրթության առանձնահատուկ կարիքների մասին Սալամանկայի հռչակագիրը, որտեղ հատկապես կարևորվում է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթությունը և դրա համար դպրոցներում անհրաժեշտ համապատասխան ենթակառուցվածքներ և մասնագետներ ունենալը, որպեսզի հնարավոր լինի բավարարել բոլոր սովորողների կրթության կարիքը՝ անկախ նրանց ֆիզիկական, մտավոր, սոցիալական, հուզական, լեզվական կամ այլ պայմաններից³⁷,
- «Կրթության բնագավառում խտրականության դեմ» կոնվենցիան, որտեղ կարևորվում է յուրաքանչյուրի կրթության իրավունքը՝ անկախ սեռից, տարիքից, էթնիկ պատկանելությունից, կրոնական համոզմունքներից, քաղաքական հայացքներից և սոցիալական կարգավիճակից³⁸,
- «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիան, որտեղ անդրադարձ է արվում մտավոր կամ ֆիզիկական խեղումներով երեխաներին և նշվում է, որ նրանք պետք է ապրեն լիարժեք և արժանավայել կյանքով և այնպիսի պայմաններում, որոնք ապահովում են նրանց արժանապատվությունը, նպաստում են ինքնավստահությանը և դյուրացնում են հասարակական կյանքում ակտիվ մասնակցությունը³⁹,
- «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիան, որը պաշտպանում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության իրավունքը և կոնվենցիայի կողմ հանդիսացող պետություններին պարտավորեցնում ապահովել այս իրավունքի իրացումը, մասնավորապես՝ ներառական կրթական համակարգ ներդնելու միջոցով և այլն⁴⁰:

³⁵ ՄԱԿ, [Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր](#), 1948, հոդված 26:

³⁶ ՅՈՒՆԵՍԿՈ, [«Կրթություն բոլորի համար» համընդհանուր հռչակագիր](#), Թայբեյ, 1990:

³⁷ ՅՈՒՆԵՍԿՈ, [Սալամանկայի հռչակագիր](#), 1994:

³⁸ ՄԱԿ, [«Կրթության բնագավառում խտրականության դեմ» կոնվենցիա](#), 1960:

³⁹ ՄԱԿ, [«Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիա](#), 1989:

⁴⁰ ՄԱԿ, [«Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիա](#), 2006:

Ներպետական մակարդակում ներառական կրթություն կազմակերպվում ու իրականացվում է «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքով, «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքով, «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով և մի շարք այլ նորմատիվ իրավական ակտերով:

Համընդհանուր ներառականության անցնելու ՀՀ վճռականությունը հաստատվեց ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2014թ. դեկտեմբերի 1-ին «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքում կատարած փոփոխություններով⁴¹, որոնց համաձայն՝ մինչև 2025թ. օգոստոսի 1-ը Հայաստանի բոլոր հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում նախատեսվում է ներդնել համընդհանուր ներառական կրթության համակարգ⁴²: 2016թ. ՀՀ կառավարության կողմից հաստատվել է համընդհանուր ներառական կրթության համակարգի ներդրման գործողությունների պլանը և ժամանակացույցը⁴³:

Մինչև «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի 2014թ. կատարված փոփոխությունները՝ ներառական կրթության ոլորտը կարգավորվում էր 2005թ. ընդունված «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» ՀՀ օրենքով, որն ուժը կորցրած ճանաչվեց «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի վերոհիշյալ փոփոխությունից հետո (այսուհետ՝ օրենք): Այդ ժամանակ երեխայի կարիքը գնահատվում էր Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության Հիվանդությունների միջազգային դասակարգիչով (International Classification of Diseases), որը միջազգային գործիք է հիվանդություններն ախտորոշելու համար⁴⁴: Օրենքի փոփոխությունից հետո կարիքի գնահատումը ենթադրվում է իրականացնել սովորողի ֆունկցիայի գնահատման միջոցով՝ Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության ֆունկցիոնալ գնահատման գործիքով (International Classification of Functioning, Disability and Health)⁴⁵:

Չնայած այն հանգամանքին, որ ներառական կրթությունն օրենքում բավականին լայն է սահմանված, աջակցության ծառայություններից օգտվելու հնարավորություն տրամադրվում է միայն կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաներին, ինչը նեղացնում է իրական ներառականության ընկալումը: Երեխայի կրթության առանձնահատուկ պայմաններ սահմանելու կարիքը որոշվում է գնահատման միջոցով, որն իրենից ներկայացնում է անձի կրթական ծրագրերին մասնակցության դիտարկում, երեխայի զարգացման հնարավորությունների բացահայտում և կրթության առանձնահատուկ անհրաժեշտ պայմանների սահմանում: Ներառական կրթության իրականացման անկյունաքարը հանդիսանում է հենց կարիքի ճիշտ և անաչառ գնահատումը, ինչին հետևում է կրթության կազմակերպման ամբողջ գործընթացը, այդ թվում՝ ֆինանսավորումը:

Օրենքով սահմանվել է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձի հասկացությունը. «ուսուցման հետ կապված դժվարություններ, այդ թվում՝ զարգացման ֆիզիկական կամ մտավոր առանձնահատկություններ ունեցող անձ, որի կողմից հանրակրթական հիմնական ծրագրերը յուրացվելու համար անհրաժեշտ են կրթության առանձնահատուկ պայմաններ»: Օրենքով սահմանվել է նաև, որ ներառական կրթությունը յուրաքանչյուր երեխայի համար, այդ թվում՝ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող, զարգացման առանձնահատկություններին համապատասխան, անհրաժեշտ պայմանների և հարմարեցված միջավայրի ապահովման միջոցով կրթական գործընթացին առավելագույն մասնակցության և հանրակրթության պետական չափորոշիչով սահմանված արդյունքի ապահովումն է:

⁴¹ ՀՀ ԱԺ կողմից 01.12.2014թ. ընդունված թիվ 30-200 օրենք:

⁴² Համընդհանուր ներառական կրթության անցման գործընթացի հիմքում ընկած է 2011թ.-ից սկսած Տավուշի մարզի հանրակրթական դպրոցներում ԿԱՊԿՈՒ Երեխաների կրթության կազմակերպման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորման փորձնական կարգը՝ սահմանված ՀՀ կառավարության 27.01.2011թ. թիվ 46-Ն որոշմամբ:

⁴³ ՀՀ կառավարության 18.02.2016թ. թիվ 6 արձանագրային որոշում:

⁴⁴ Կարիքի գնահատման՝ դեռևս կիրառվող գործիքի ընտրությունը ևս վկայում է այն մասին, որ ներառական կրթությունը մեծապես ընկալվել է որպես հիվանդություն ունեցող սովորողների ընդգրկում:

⁴⁵ Տեղեկությունը տրամադրվել է Երևանի բժշկահոգեբանամանկավարժական գնահատման կենտրոնի աշխատակցի հետ հարցազրույցի ժամանակ:

ԿԱՊԿՈՒ Երեխաների կրթության կազմակերպման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորումն իրականացվում է ՀՀ կառավարության 25.08.2005թ. թիվ 1365-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով⁴⁶, սակայն, ինչպես արդեն նշվեց, սույն հետազոտության ժամանակ լիազոր պետական մարմնի կողմից մշակվել և շրջանառության մեջ էր դրվել ներառական կրթության կազմակերպման և իրականացման բարեփոխումների փաթեթը, որը ներառում էր նաև ԿԱՊԿՈՒ Երեխաների կրթության կազմակերպման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորման նոր կարգը՝ հիմնված երեխայի կարիքի ծանրության աստիճանով պայմանավորված՝ բարձրացված չափաքանակով ֆինանսավորման սկզբունքի վրա:

Երեխայի կարիքի գնահատման համար նախկինում միակ պատասխանատուն Երևանի բժշկահոգեբանամանկավարժական գնահատման կենտրոնն էր Ստեփանավանի և Կապանի մասնաճյուղերով⁴⁷: Սակայն, ինչպես արդեն նշվեց, համընդհանուր ներառականությանն ընդառաջ, փոխվեցին նաև կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիքի գնահատման գործընթացը և գործիքները: Հետայսու կարիքի գնահատումը ենթադրում է երեխայի ֆունկցիոնալ գնահատում՝ նպատակ ունենալով թիրախավորել ոչ թե երեխայի հիվանդությունը, այլ բավարարել համապատասխան կրթություն ստանալու համար անհրաժեշտ միջավայրը: Ներկայումս օրենքով սահմանված է կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիքի գնահատման *եռաստիճան համակարգ*, որն իրենից ենթադրում է հետևյալը.

1. *Առաջին մակարդակի գնահատումը* տեղի է ունենում դպրոցում՝ ուսուցչի և բազմամասնագիտական թիմի անդամների կողմից (եթե դպրոցում նման թիմ կա): Գնահատումն իրականացվում է դիտարկման և մշտադիտարկման միջոցով: Այս փուլում գնահատման նպատակն է հասկանալ, թե արդյոք սովորողն ունի աջակցության կարիք և ինչ չափով: Գնահատման գործիքում առանձնացված են 20 բաժիններ, որոնք բազմակողմանիորեն բացահայտում են տվյալ երեխայի հաղորդակցվելու, խոսելու, ինքնասպասարկելու, տեղաշարժվելու, ուշադրության, հիշողության և մի շարք այլ կարողություններ: Առաջնային գնահատման արդյունքում բացահայտվում է աջակցության համապատասխան աստիճանը՝ ըստ գնահատման հինգ տարբերակների.

- հսկողություն/աջակցություն չի պահանջվում,
- նվազագույն աջակցություն,
- թեթև աջակցություն,
- միջին աջակցություն,
- ամբողջական աջակցություն:

Աջակցության աշխատանքներ տարվում են այն երեխաների հետ, որոնք ունեն աջակցության կարիք, և հետևաբար՝ ուսումնական հաստատության տնօրենի դիմում-հայտի հիման վրա երկրորդային գնահատում իրականացվում է միայն այդ երեխաների հետ:

2. *Երկրորդ մակարդակի գնահատումն* իրականացվում է տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնների կողմից, որոնք պետք է վերակազմավորվեն գործող հատուկ դպրոցների հիմքի վրա: Այս մակարդակում կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիքն առավել մանրամասն և խորությամբ է ուսումնասիրվում: Կազմվում է գնահատման թիմ, որում պարտադիր մասնակցում են երեխայի ծնողը և դասավանդող ուսուցիչը: Թիմի յուրաքանչյուր անդամ առանձին գնահատում է տվյալ երեխայի կարիքը: Այս գործընթացի արդյունքում ամփոփվում է, թե երեխան ինչ աստիճանի աջակցության կարիք ունի: Բարձրացված չափաքանակով ֆինանսավորումը պետք է իրականացվի միայն միջին, ծանր և խոր աջակցության կարիք ունեցող աշակերտների համար:

⁴⁶ ՀՀ կառավարության 25.08.2005թ. [թիվ 1365-Ն որոշում](#):

⁴⁷ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 06.08.2010թ. [թիվ 1281-Ն հրաման](#):

Նախատեսվում է, որ սովորողի կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքի գնահատումը հիմնականում ավարտվելու է տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնների եզրակացությամբ:

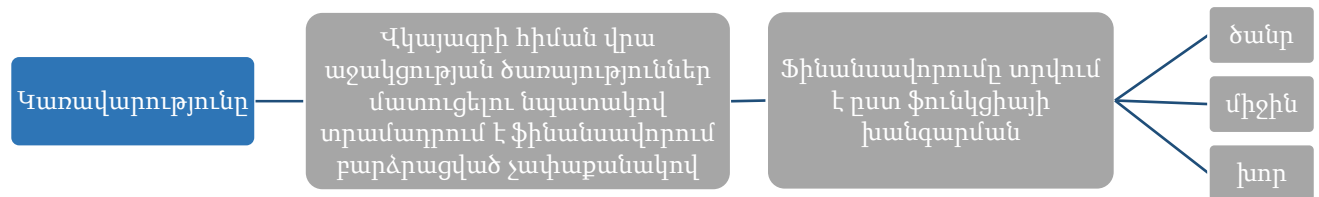
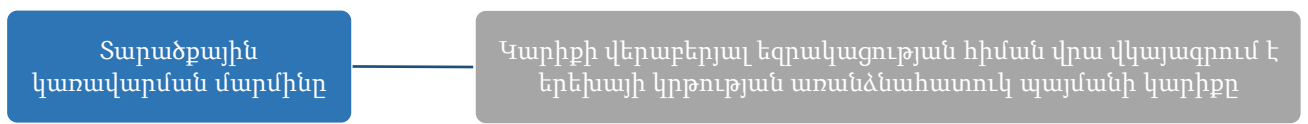
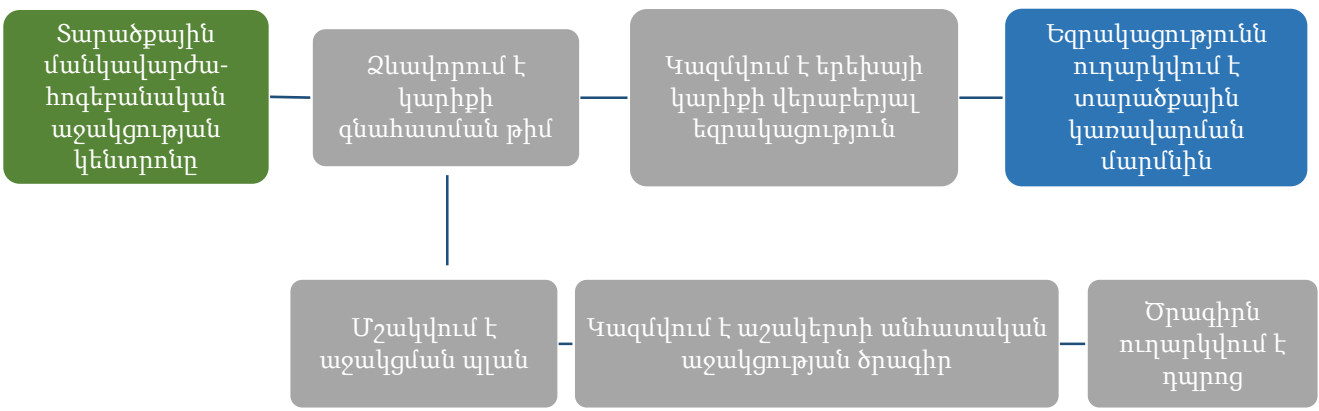
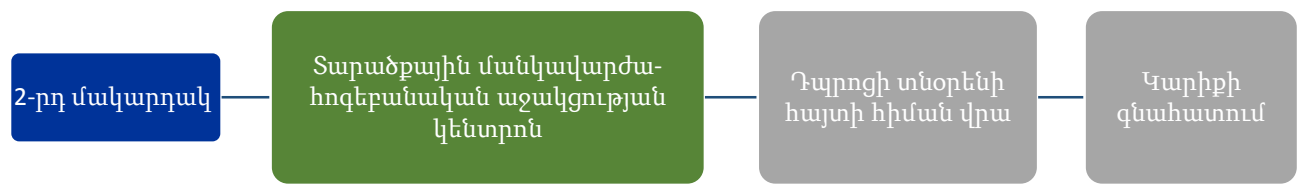
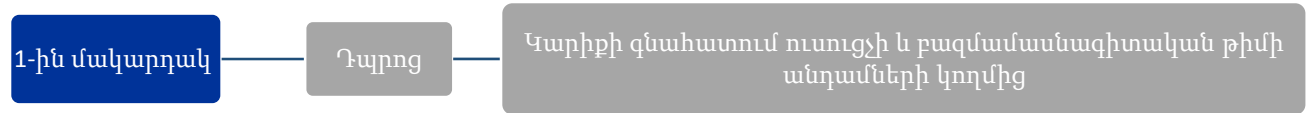
3. *Երրորդ մակարդակում* գնահատումն իրականացվում է վիճահարույց, ինչպես նաև ծանր և բազմակի խնդիրների դեպքերում հանրապետական մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնի կողմից: Սա հիմնականում նախատեսվում է կիրառել այն դեպքերում, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում սովորողի կրթությունը շարունակել հատուկ դպրոցում կամ մանկավարժահոգեբանական գնահատման և աջակցության կենտրոնում, որը ՀՀ կառավարության 2017թ. հունվարի 12-ի թիվ 10-Ն որոշմամբ արդեն ստեղծվել է և հանդիսանում է Երևանի Բժշկահոգեբանամանկավարժական գնահատման կենտրոնի իրավահաջորդը⁴⁸:

Գնահատման ժամանակ հստակեցվում է սովորողի կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիքը, տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնների կողմից տրամադրվում է երեխայի կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքի վերաբերյալ եզրակացություն, որի հիման վրա մարզերում մարզպետարանները, իսկ Երևանում՝ քաղաքապետարանը, վկայագրում են երեխայի կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքը: Վկայագրի հիման վրա մշակվում է աջակցության պլան, սովորողի անհատական աջակցության ծրագիր և ուղարկվում է դպրոց: Նախատեսվում է, որ դպրոցի ուսուցչամանկավարժական կազմը, տարածքային աջակցության կենտրոնի հետ միասին, պետք է ապահովի սովորողի անհատականացված կրթական աջակցությունը՝ տրամադրելով համապատասխան մանկավարժահոգեբանական աջակցության ծառայություններ: Համապատասխան ֆինանսավորումը՝ օրենքով սահմանված դեպքերում և ՀՀ կառավարության կողմից սահմանման ենթակա չափով, տրվելու է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող այն երեխաների համար, որոնք ունեն ֆունկցիաների միջին, ծանր և խոր խանգարումներ:

---

⁴⁸ ՀՀ կառավարության 12.01.2017թ. [թիվ 10-Ն որոշում](#):

Երեխայի կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքի գնահատման գործընթաց

2.2 Ֆինանսավորման կարգում առաջարկվող փոփոխությունները

1. Ներառական ծրագրով սովորող երեխաների ֆինանսավորումը: Ըստ գործող ֆինանսավորման կարգի՝ ներառական ծրագրով սովորող բոլոր երեխաների ֆինանսավորումը հաշվարկվում է միևնույն գործակցով: Սակայն, նախատեսվող փոփոխությունների համաձայն, կարիքի տարակարգված գնահատմանը զուգահեռ ներդրվելու է տարակարգված ֆինանսավորում: Այսպես, ըստ օրենքի, կրթության կազմակերպման համար ֆինանսավորման բարձրացված չափաբանակից օգտվելու են կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող այն երեխաները, ովքեր կգնահատվեն, որ ունեն ձայնի և խոսքի, լսողական, տեսողական, շարժողական, և ինտելեկտուալ (մտավոր) հետամնացության ֆունկցիաների միջին, ծանր և խոր խանգարումներ⁴⁹: Հենց այս երեք աստիճանի խանգարումների հիման վրա էլ կիրառվելու է ֆինանսավորման 3 տարակարգ:

Այսինքն՝ կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիք ունեցող մեկ սովորողի համար դպրոցին հատկացվող պետական ֆինանսական աջակցությունը հաշվարկվելու է խանգարման խորությանը համապատասխան գործակցի և մեկ սովորողին հատկացվող գումարի արտադրյալի հիմքով: Հաշվարկման առաջարկվող կարգի մեջ կարևոր է հասկանալ, թե ինչ տրամաբանությամբ է որոշվելու յուրաքանչյուր գործակցից, այսինքն՝ ինչն է հիմք հանդիսանալու գործակցի արժեքը որոշելու համար: Արդյո՞ք այդտեղ հաշվի են առնվելու մարդկային և նյութական ռեսուրսների արժեքը կրթության առանձնահատուկ պայմանի տվյալ կարիքը հոգալու համար, ինչպե՞ս և ու՞մ կողմից է վերահսկվելու տվյալ ծախսը դպրոցի մակարդակում:

Ֆինանսավորման հետ կապված հնարավոր կոռուպցիոն ռիսկերն անմիջականորեն առնչվում են կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիքի գնահատման գործընթացների թափանցիկությանը: Հիմնական ռիսկային ոլորտը այստեղ գնահատման գործընթացներն են: Բացի այդ, դեռևս հստակ չէ, թե ինչ սկզբունքով են ծախսվելու ֆինանսավորման բարձրացված չափաբանակով հատկացված գումարները դպրոցում: Չի սահմանվել նաև ծախսերի այն շրջանակը, որը թույլատրելի է լինելու ներառական կրթության կազմակերպման համար: Կոռուպցիոն ռիսկերի առաջացման պատճառ կարող է հանդիսանալ գնահատման կենտրոնների և դպրոցների գործառույթների, ինչպես նաև համապատասխան ընթացակարգերի մանրամասն նկարագրության բացակայությունը, ուստի անհրաժեշտ է դա հաշվի առնել բարեփոխման հետագա ճանապարհին:

2. Մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնների ֆինանսավորումը: Ըստ նախագծի՝ ՀՀ մարզերում գործող հատուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների վերակազմակերպման և նոր կենտրոնների հիմնադրման միջոցով նախատեսվում է ստեղծել մանկավարժահոգեբանական աջակցության 22 տարածքային կենտրոն: Ապահովվելով ԿԱՊԿՈՒ երեխաների կրթական կարիքների գնահատման և աջակցող ծառայությունների հասցեականությունը և հասանելիությունը՝ այս կենտրոնների ցանցի ձևավորումը կապահովի նաև յուրաքանչյուր երեխայի համար կրթությանն աջակցող ծառայությունների շարունակական մատուցումը՝ իր ուսումնական հաստատության կրթական միջավայրում:

Ըստ նախնական ծրագրի՝ մանկավարժահոգեբանական աջակցության տարածքային կենտրոնների ֆինանսավորումն իրականացվելու է ՀՀ պետական բյուջեի «Հատուկ կրթություն» ծրագրից «Մանկավարժահոգեբանական աջակցության ծառայությունների կազմակերպում» ծրագրին վերաբաշխված միջոցների հաշվին: Հատուկ կրթության ծրագրի բյուջեից հանվելու է իրենց գործունեությունը շարունակող 6 հատուկ դպրոցների բյուջեն, և մնացած գումարը բաշխվելու է 22 տարածքային աջակցության կենտրոնների միջև (ըստ տիպերի): Նախատեսված է

⁴⁹ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, Հոդված 35:

տարբերակել ռեսուրս կենտրոնների 3 տիպ՝ ըստ նրանց կողմից սպասարկվող դպրոցահասակ երեխաների թվաքանակի: Այդ կենտրոններն ունենալու են վարչատնտեսական և բժշկամանկավարժահոգեբանական աշխատակազմ, ընդ որում, վարչատնտեսական աշխատակազմի հաստիքների քանակն ըստ երեխաների թվի տարբերակված չէ, իսկ բժշկամանկավարժահոգեբանական աշխատակազմինը տարբերակված է: Այսպես՝ մինչև 10000 երեխա սպասարկող կենտրոնն ունենալու է 27 մանկավարժահոգեբանական և 3 բժշկական հաստիք, 10000-25000 երեխա սպասարկող կենտրոնը՝ համապատասխանաբար 40 և 4 հաստիք, իսկ 25000-ից ավելի երեխա սպասարկող կենտրոնների 60 հաստիքից 54-ը հատկացվելու են մանկավարժահոգեբանական անձնակազմին, 6-ը՝ բժշկական:

2.3 Ներառական կրթության իրականացման հետ կապված խնդիրները

1. Դեռևս գործում են նախկին ոչ հստակ կարգավորման համաձայն կատարված կարիքի գնահատումները: Ինչպես արդեն նշվել է, հանրակրթական դպրոցներում դեռևս 2015/2016 ուսումնական տարվա ընթացքում ներառական ծրագրով կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաներն իրենց կրթությունը ստացել են «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» ՀՀ օրենքին համապատասխան, որն, ի թիվս այլ հիմքերի, պետական աջակցությունից օգտվելու հնարավորություն էր տալիս նաև կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքներ ունեցող այն երեխաներին, ովքեր ունեին *վարքային և հուզակամային* ոլորտի խանգարումներ, որոնց հստակ սահմանման բացակայությունը տեղիք էր տալիս չարաշահումների:

Սակայն ներկայումս այլևս չի գործում «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» ՀՀ օրենքը, իսկ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքում կատարված փոփոխություններով սահմանվել է, որ լրացուցիչ պետական աջակցություն ստանալու ենթակա են այն երեխաները, ովքեր ունեն ֆունկցիոնալ (ձայնի և խոսքի, լսողական, տեսողական, ինտելեկտուալ (մտավոր) հետամնացություն, շարժողական) որոշ խանգարումներ:

Նոր օրենքից վարքային և հուզակամային ոլորտի խանգարումները և հոգեբանական զարգացման խնդիրները դուրս թողնելը, անշուշտ, կարելի է դիտարկել որպես դրական քայլ կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցման առումով, քանի որ, չնայած չափանիշների առկայությանը, նախկին օրենքով սահմանված խանգարումների մեջ հատկապես ռիսկային էր հենց վարքային և հուզակամային կամ հոգեբանական ոլորտի խանգարումներ ունեցող երեխաների գնահատումը և դրա հիման վրա ֆինանսավորման բարձրացված չափաքանակից օգտվելու հնարավորության տրամադրումը, իսկ որպես հուզակամային ոլորտի խանգարում կարող էր գնահատվել վարքագծի ցանկացած շեղում և հուզմունքի թեթև դրսևորում՝ ապահովելով դպրոցի հավելյալ ֆինանսավորում: Սակայն օրենքի փոփոխությունից հետո այդ հիմքով գնահատված երեխաների վերագնահատում չի կատարվել և պարզ չէ, թե ինչ աշխատանք է տարվում այդ երեխաների հետ և կա, արդյո՞ք, նրանց համար բարձրացված չափաքանակով ֆինանսավորում տրամադրելու կարիքը:

Օրինակ՝ սույն ուսումնասիրության ընտրանքում ընդգրկված Շիրակի մարզի հիմնական դպրոցներից մեկում, որտեղ ներառական ծրագրով 2016թ. փետրվարի դրությամբ սովորում էր 199 աշակերտ, հուզակամային ոլորտի խանգարումներով երեխաները կազմում էին 60-

Այս թաղամասի բնակիչները հիմնականում երկրաշարժից տուժած մարդիկ են, և բոլոր երեխաներն էլ հոգեբանական աջակցության կարիք ունեն: Ստացվում է, որ աշակերտների հիմնական մասը հուզակամային ոլորտի խանգարումներ ունեն:

Հիմնական դպրոցի տնօրենի հետ հարցազրույցից (մարզ)

70%-ը⁵⁰: Այս թիվն, ըստ էության, ցույց է տալիս է ներառական կրթություն ստացող երեխաների թվի բավականին ուռճացված պատկերը:

2. Առկա է մանկավարժահոգեբանական աջակցության և գնահատման թիմերում ընդգրկված անձանց մասնագիտական պատրաստվածության պակաս: Ինչպես արդեն նշվել է, մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնները վերակազմավորվելու են հիմնականում հատուկ դպրոցների հիմքի վրա: Սովորողներին աջակցելու առումով կենտրոնները, զուցե, կլինեն արդյունավետ, սակայն կարիքի գնահատումն իրականում շատ բարդ գործընթաց է և պահանջում է հատուկ գիտելիքներ և հմտություններ:

Հարկ է նշել, որ ամբողջ համակարգի հաջողությունը հենվում է կարիքի ճիշտ, հստակ և անաչառ գնահատման վրա: Մինչդեռ կարիքի գնահատման գործիքները, որոնք մեծամասամբ մշակվել են Երևանի Բժշկահոգեբանամանկավարժական գնահատման կենտրոնի կողմից կամ մասնակցությամբ, հստակ լինելով մեկտեղ, բարդ են և պահանջում են որոշակի փորձառություն⁵¹: Այդ գործիքների ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ գնահատման գործընթացում փորձառության բացակայությունը կարող է հանգեցնել սուբյեկտիվ գնահատման, հետևաբար, կարիքի ոչ պատշաճ բացահայտման, որի արդյունքում, սովորողի կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիքը կարող է թերագնահատվել կամ գերագնահատվել՝ հանգեցնելով սխալ չափաբանակով ֆինանսավորման:

Ընդունում ենք, որ բարեփոխման ամենախոցելի տեղը ռեսուրս կենտրոնների աշխատակիցների մասնագիտական պատրաստվածության հարցն է:
Փորձագետի հետ հարցազրույցից (Երևան)

3. Տնօրեններին տրված է բազմամասնագիտական թիմերը հայեցողաբար համալրելու հնարավորություն: Ըստ ներառական կրթության ոլորտը կարգավորող իրավական ակտերի՝ մեկ դասարանում ներառական ծրագրով կարող է ուսանել 2-3 երեխա՝ կախված կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիքից: Այդ երեխաների հետ աշխատելու համար դպրոցները պետք է ունենան հատուկ բազմամասնագիտական թիմ, որն էլ հիմնականում պետք է ապահովի ներառական կրթության իրականացումը տվյալ դպրոցում⁵²: Բազմամասնագիտական թիմում պետք է ընդգրկված լինեն ընդհանուր կրթության մանկավարժը, հատուկ կրթության մանկավարժ-հոգեբանը, լոգոպեդը և թիմի համակարգողը: Բազմամասնագիտական թիմերում ընդգրկված մասնագետների թիվը կախված է ներառական ծրագրով սովորող աշակերտների թվից (օրինակ՝ յուրաքանչյուր 15 սովորողին համապատասխանում է հատուկ մանկավարժի մեկ դրույթ): Կախված մասնագիտությունից, ինչպես նաև երեխաների թվից՝ մասնագետների դրույթները կարող են տարբերվել:

Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ ոչ միայն ներկայումս սահմանված չեն թիմի անդամների պարտականությունների ծավալը, աշխատանքի նկարագրությունը, ինչպես նաև հաստիքների համար մասնագիտական նվազագույն պահանջները, այլև դպրոցներ այցելության ընթացքում բացահայտվեցին մի քանի դեպքեր, երբ, օրինակ, հայոց լեզվի մասնագետն աշխատում էր հատուկ մանկավարժի հաստիքով: Կամ կան նաև դեպքեր, երբ նախատեսված մեկ դրույթը բաժանված է 2 մասնագետների միջև, ինչի նպատակահարմարությունը նույնպես կասկածելի է: Չնայած նմանատիպ դեպքերի վերաբերյալ քանակական տվյալների բացակայությանը՝ մասնավոր այս դեպքերն էլ բավարար են՝ պնդելու, որ ներառական ծրագրով կրթություն իրականացնելու

⁵⁰ Տվյալները տրամադրվել են դպրոցի տնօրենի հետ հարցազրույցի ընթացքում:

⁵¹ «Անահիտ Բախչյան. «Մի մարդու սոցիալական ինտիքո լուծվում է՝ ոտնահարելով մի խումբ երեխաների իրավունքը»», «Հետք» ինտերնետային թերթ, 18.12.2013:

⁵² Նախագծերում դեռևս հստակեցված չէ, թե արդյոք ներկայիս բազմամասնագիտական թիմերը շարունակելու են աշխատել դպրոցներում:

ընթացքում առաջացող թափուր աշխատատեղերը համալրելու գործընթացում կարող են լինել կոռուպցիոն ռիսկեր. դպրոցի տնօրենն իր հայեցողությամբ կարող է աշխատանքի ընդունել ցանկացած թեկնածուի: Դրան նպաստում են նաև աշխատանքի տեղավորման ոչ թափանցիկ գործընթացը, այդ թվում՝ պահանջվող մասնագետի պաշտոնի անձնագրի ոչ լիարժեք նկարագրությունը:

4. Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքը գնահատող մասնագետների վերապատրաստման համար անհրաժեշտ պայմանները բացակայում են:

Համընդհանուր ներառականության ճանապարհին ամենամտահոգիչ խնդիրներից մեկը դպրոցների ուսուցչամանկավարժական կազմի՝ ներառական կրթության իրականացման նպատակով մասնագիտական կարողությունների զարգացումն է: Ներկայումս որպես վերապատրաստող կառույց հիմնականում հանդես է գալիս Կրթության ազգային ինստիտուտը (այսուհետ՝ ԿԱԻ): Սակայն, ինչպես վկայում են ոլորտում իրականացված որոշ հետազոտությունները⁵³ և որոնց եզրահանգումները վերահաստատվում են նաև սույն հետազոտությամբ, այդ վերապատրաստումներն այնքան էլ արդյունավետ չեն:

Անգեն աչքով էլ երևում է, որ [գործող] վերապատրաստումներն արդյունավետ չեն:

Փորձագետի հետ հարցազրույցից (մարզ)

Համաշխարհային բանկի «Կրթության բարելավում» վարկային ծրագրի շրջանակներում հաստատված ենթածրագրերից մեկը վերաբերում է ուսուցիչների վերապատրաստման և մասնագիտական զարգացման միջոցով կրթության որակի հետագա բարելավմանը, ինչը ենթադրում է նոր ֆինանսական հոսքեր՝ վերապատրաստումների կազմակերպման և իրականացման նպատակով: Սույն հետազոտության արդյունքների հավաքագրման փուլում (գարուն, 2016) դեռևս չկար վերապատրաստման փաթեթների մշակման համար անհրաժեշտ գործողությունների պլան: Վերապատրաստող կառույցները, ինչպես նաև բարեփոխումների ծրագրերն իրականացնող և աջակցող կազմակերպությունները, այդ թվում՝ այժմյան հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոնը, ԿԱԻ-ն, «Հուլիսի կամուրջ» հասարակական կազմակերպությունը, UNICEF-ը աշխատում են փոխհամաձայնության հուշագրի ներքո: Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոնի աշխատակիցները, օրինակ, մասնակցել են վերջերս 44 դպրոցներում իրականացված վերապատրաստումների փաթեթների մշակմանը և իրականացմանը, սակայն այս կենտրոնի աշխատակիցների մասնակցությունը նման փաթեթների մշակմանը կարգավորված չէ նորմատիվ իրավական դաշտում. այսինքն՝ կենտրոնի աշխատակիցները մասնակցում են վերապատրաստումների փաթեթների մշակմանն ու իրականացմանը, եթե կենտրոնն ընդգրկված է որևէ դոնորի կողմից ֆինանսավորվող ծրագրում: Վերապատրաստումների փաթեթների վերամշակման նպատակով տրամադրվում է նաև պետական ֆինանսավորում: Սակայն դեռևս չի գնահատվել ինչպես պետական միջոցներից, այնպես էլ այլ աղբյուրներից տրամադրվող միջոցներ ծախսման արդյունավետությունը:

⁵³ A. Anapiosyan, G. Hayrapetyan, S. Hovsepyan, *Approximation of Inclusive Education in Armenia to International Standards and Practices*, Institute of Public Policy, 2014, Ս. Խաչատրյան, Ս. Պետրոսյան, Գ. Թերզյան, *Ուսուցիչների մասնագիտական զարգացման և կրթության քովանդակության գնահատումը՝ Հայաստանում կրթության բարեփոխումների համատեքստում*, «Բարև» 34, 2013:

Առաջարկություններ

Ներքոհիշյալ առաջարկություններն ուղղված են վերհանված կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը.

- Վերագնահատել մինչև 2014թ. գնահատված և վկայագրված կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիք ունեցող երեխաներին 2014թ. ընդունված օրենքով սահմանված կարգով:
- Սահմանել աջակցության կենտրոններում ձևավորվող գնահատող հանձնաժողովի անդամներին ներկայացվող չափանիշներ, և միջազգային փորձին համապատասխան հանձնաժողովի կազմում ներառել առնվազն 4 ոլորտային մասնագետների՝ կրթության մասնագետ, բժիշկ, հոգեբան, սոցիալական աշխատող:
- Սահմանել մանկավարժահոգեբանական աջակցության և գնահատման կենտրոնների մասնագետների՝ աշխատանքի ընդունման ու ազատման հստակ և թափանցիկ չափանիշներ ու ընթացակարգեր:
- Մշակել մանկավարժահոգեբանական աջակցության և գնահատման կենտրոնների մասնագետների պարբերական վերապատրաստման ծրագրեր:
- Մշակել բազմամասնագիտական թիմի անդամների պաշտոնի անձնագրեր, որտեղ հստակ սահմանված կլինեն մասնագիտական նվազագույն պահանջները, թիմի անդամների պարտականությունների ծավալը, աշխատանքի նկարագրությունը, հիմնական գործառույթները:
- Բազմամասնագիտական թիմի աշխատակիցների ընտրության իրավասությունը վերապահել դպրոցի կառավարման մարմնին՝ սահմանափակելով տնօրենների լիազորությունները այս ոլորտում:
- Մշակել վերապատրաստման գործընթացի հստակ չափանիշներ՝ վերապատրաստման ծրագրերին, ինչպես նաև վերապատրաստող կազմակերպություններին ներկայացվող չափանիշներ և այլն:

2.4 Ներառական կրթության ֆինանսավորման հետ կապված խնդիրները

1. **Դպրոցներում ներառական կրթության ծրագիր իրականացնելու համար տրամադրվող պետական ֆինանսավորումը չարաշահումների տեղիք է տալիս:** Թեև հարցազրույցների ժամանակ դպրոցի աշխատակիցները (տնօրեն, փոխտնօրեն, գլխավոր հաշվապահ) հերքում էին այս տեսակետը, այնուամենայնիվ, հետազոտությունը ցույց տվեց, որ ներառական ծրագրով կրթության տրամադրումը կարող է շահավետ լինել դպրոցի համար, քանի որ ներառական ծրագրով յուրաքանչյուր աշակերտի թվով դպրոցին հատկացվող ֆինանսավորումն ավելի քան չորս անգամ գերազանցում է կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիք չունեցող երեխայի համար հատկացվող ֆինանսավորումը՝ ներառելով սննդի և տրանսպորտի ծախսերը, բազմամասնագիտական թիմի անդամների աշխատավարձերը, ինչպես նաև դպրոցներում իրականացվող այլ ծախսերը: Հետևաբար, որքան շատ են ներառական ծրագրով սովորողները մեկ դպրոցում և դրանով պայմանավորված՝ նաև հաստիքները, այնքան բարձր է դպրոցի ֆինանսավորման չափը: Ուստի որոշ դպրոցներում ներառական կրթությունը ստացող երեխաների թիվը տարատեսակ պայմանավորվածությունների արդյունքում արհեստականորեն կարող է ուռճացվել, և առանձնահատուկ պայմանների կարիք չունեցող երեխաները կարող են ներգրավվել ներառական կրթություն ստացողների շարքում՝ բարձր ֆինանսավորում ստանալու ակնկալիքով:

Հարցազրույցների ժամանակ ուլորտի փորձագետները մտահոգություն էին հայտնում այն երևույթի առկայությամբ, որ միևնույն քաղաքի ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցներում ԿԼԴԿՈՒ աշակերտների թիվը համաչափ չէ: Իհարկե, դպրոցի ընտրության հարցում որոշում կայացնելիս ծնողները հաշվի են առնում տարբեր գործոններ՝ սկսած ուսման որակից մինչև դպրոցի ենթակառուցվածքները, սակայն հետազոտությունը ցույց տվեց, որ հնարավորիս շատ աշակերտներ և, համապատասխանաբար, նաև շատ ֆինանսավորում ստանալու նպատակով դպրոցներն օգտագործում են ծնողների վրա ներգործության տարբեր մեխանիզմներ: Օրինակ՝ աշակերտի ցածր կրթական արդյունքների և/կամ բացակայությունների վրա «աչք փակելը», թվանշանների հարցում մեղմ մոտեցումը և այլն: Ընդ որում, խնդիրը վերաբերում է ոչ միայն ներառական կրթության համակարգին, այլև մյուս սովորողների ներգրավմանը նույնպես:

Հարկ է նշել, որ ըստ ակնկալվող ՀՀ կառավարության որոշման՝ բարձրացված չափաքանակով ֆինանսավորում տրամադրվելու է միայն ֆունկցիաների միջին, ծանր և խոր խանգարում ունեցող սովորողների համար: Բացի վերոնշյալ դասակարգումից, առանձնացվելու են նաև աջակցության նվազագույն և թեթև կատեգորիաներ, որոնք բարձրացված չափաքանակով ֆինանսավորում չեն պահանջելու: Այստեղ հիմնական մտահոգությունը կայանում է նրանում, որ նվազագույն և թեթև աջակցության կարիք ունեցող երեխաները կարող են դուրս մնալ իրական աջակցության տրամադրումից, քանի որ չկան հստակ մեխանիզմներ, որով մոնիտորինգ կիրականացվի, թե բավարարվել է, արդյոք, այդ երեխաների կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիքը:

2. **Պատշաճ չեն ծախսվում ներառական ծրագրով սովորող երեխաների սննդի համար դպրոցներին տրամադրվող գումարները:** Ներառական ծրագրով սովորող յուրաքանչյուր երեխային հատկացվող սննդի գումարը օրական միջինում կազմում է 760-780 ՀՀ դրամ⁵⁴: Սննդի մատակարարման համար յուրաքանչյուր դպրոց պետք է գնումների մասին օրենսդրությանը համապատասխան հայտարարի մրցույթ և կազմակերպի սննդի մատակարարումը: Հաղթած կազմակերպությունը մատակարարում է սնունդը՝ այդ ծառայության դիմաց գումարը ստանալով փոխանցման միջոցով:

⁵⁴ Սննդի համար ծախսվող միջին գումարը դուրս է բերվել դպրոցների տնօրենների և հաշվապահների հետ հարցազրույցների արդյունքում:

Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ 2016թ.-ից սկսած Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայության դպրոցների սննդի մատակարարման մրցույթն իրականացվել է կենտրոնացված՝ քաղաքապետարանի գնումների վարչության կողմից, և արդյունքում հաղթել է մի կազմակերպություն, որը ներառական ծրագրով սովորող երեխաների օրական սնունդը մատակարարում է ընդամենը 484 ՀՀ դրամով⁵⁵: Քաղաքապետարանի կողմից անցկացված մրցույթում հաղթած կազմակերպության ներկայացրած գնային փաթեթը գրեթե 2/5-րդով պակաս է հանրապետության տարբեր դպրոցներին մատակարարվող սննդի փաստացի միջին արժեքից: Հետևաբար, հարց է առաջանում, որ եթե 484 ՀՀ դրամով հնարավոր է որակյալ և նույն քանակով սնունդ մատակարարել, ապա ինչու՞ է հանրապետության ներառական դպրոցներում սննդի վրա ծախսվող միջին օրական գումարը կազմում 780 ՀՀ դրամ:

Սա հիմք է տալիս ենթադրելու, որ դպրոցների կողմից կազմակերպվող սննդի մատակարարման մրցույթում կան կոռուպցիոն ռիսկեր: Օրինակ՝ դպրոցի տնօրենը կարող է պայմանավորվել սնունդ մատակարարող կազմակերպության հետ, որ մեկ փաթեթ սննդի համար փոխանցվող և այդ փաթեթի իրական արժեքի տարբերությունը կամ դրա մի մասը տրամադրվի իրեն (այսպես կոչված «ատկատի» երևույթը): Կամ էլ սնունդ մատակարարող կազմակերպությունը կարող է լինել տնօրենի կամ նրա հետ փոխկապակցված անձի բիզնեսը, և տնօրենն ունենա մասնավոր շահ մրցույթում տվյալ կազմակերպության հաղթելու գործում, որի կանխարգելման եղանակները բացակայում են:

Արդեն մի քանի տարի է՝ սնունդը մատակարարում է միևնույն կազմակերպությունը: Գիտենք, որ այդ կազմակերպությունն է հաղթելու, բայց կարգն է՝ պետք է մրցույթ հայտարարենք...
Հիմնական դպրոցի տնօրենի հետ հարցազրույցից (մարզ)

3. Ներառական ծրագրով սովորող երեխաների տրանսպորտի համար նախատեսված գումարների տնօրինումը չարաշահումների տեղիք է տալիս: Ինչպես նշվեց, ԿԱՊԿՈՒ յուրաքանչյուր երեխայի համար հատկացվող ֆինանսների մեջ ներառված են նաև տրանսպորտի ծախսերը, որը օրական կազմում է 200 ՀՀ դրամ⁵⁶: Տրանսպորտի ծախսերն առձեռն տրամադրվում են սովորողին կամ նրա խնամակալին:

Հարկ է նշել, որ հաճախ երեխաների ծնողները հրաժարվում են տրանսպորտի ծախսերի համար տրամադրվող ֆինանսավորումից: Սակայն հատկացվող գումարից հրաժարվելը որևէ ֆորմալ ընթացակարգ չի նախատեսում, ուստի պարզ չէ, թե քանի ծնող է հրաժարվել, որքան գումար է արդյունքում տնտեսվել և այդ տնտեսված գումարն ինչ նպատակներով է ծախսվել:

Ես հենց սկզբից հրաժարվել եմ տրանսպորտի գումարից, բայց ոչ մի թուղթ չեմ ստորագրել, չգիտեմ էլ, թե գումարն ինչ էն արել:
Ներառական ծրագրով սովորող աշակերտի ծնողի հետ հարցազրույցից (Երևան)

Ներառական ծրագրում ընդգրկված երեխաների ծնողների շրջանում իրականացված ՔԵԿ հետազոտության արդյունքների համաձայն հարցվածներ ծնողների 44%-ը տրանսպորտի գումար չի ստանում, որից 35%-ն է բանավոր կամ գրավոր հրաժարվել այդ գումարից: Մնացածը պարզապես չի ստանում այդ գումարը (չնայած, որ դպրոցը գումարը պետությունից ստանում է): Տրանսպորտի գումար չստացողների 50%-ը նույնիսկ տեղյակ չէ, որ իրենց գումար պետք է հատկացվի: Մինչդեռ, ուսումնասիրված դպրոցներից ընդամենը մեկ տնօրեն է նշել, որ իր դպրոցում կան դեպքեր, երբ ծնողը հրաժարվել է տրանսպորտի գումարից⁵⁷: Սա իրականում մտահոգիչ է, քանի որ տնօրենները կարող են չարաշահել իրենց դիրքը և ըստ ցանկության տնօրինել

⁵⁵ Տեղեկությունը տրամադրվել է Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակցի հետ հարցազրույցի ժամանակ:

⁵⁶ ՀՀ կառավարության 25.08.2005թ. [թիվ 1365-Ն որոշում](#):

⁵⁷ Հարցումներն իրականացվել են միևնույն դպրոցների տնօրենների և ծնողների հետ:

տրանսպորտի համար հատկացվող բյուջեն, որի նկատմամբ վերահսկողության որևէ արդունավետ մեխանիզմ չկա:

4. Վերահսկողության որևէ մեխանիզմ նախատեսված չէ ներառական կրթության կազմակերպման նպատակով հատկացված, սակայն չծախսված գումարների տնօրինման առումով: Տնօրենների մի մասը նշել է, որ չծախսված գումարը կարող է և ծախսում է դպրոցի այլ կարիքները հոգալու համար, մյուս մասը նշել է, որ գումարը մնում է դպրոցի հաշվեկշռին և գումարվում է հաջորդ տարվա բյուջեին:

Մարզային դպրոցներից մեկում վերջին 5-6 տարվա ընթացքում ներառական կրթության տնտեսված գումարի չափը հասնում էր մոտ 8 մլն դրամի: Յուրաքանչյուր տարի այդ գումարն ավելանում է 1.5-2 մլն դրամով: Դպրոցի տնօրենն ու հաշվապահը նշել են, որ չեն կարող տնօրինել կուտակված գումարը դպրոցի այլ՝ ներառական կրթության հետ ուղղակի կապ չունեցող կարիքները հոգալու համար: Այս առումով ֆինանսավորման համակարգը ճկուն չէ, քանի որ խնայողությունների վերաբաշխման հնարավորությունն իրավական առումով չի ընձեռում:

Առաջարկություններ

Ներքոհիշյալ առաջարկություններն ուղղված են վերհանված կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը.

- Մշակել դպրոցների կողմից մատուցվող ներառական կրթության վերահսկողության հստակ մեխանիզմներ, որոնց միջոցով պետք է առնվազն ստուգվեն՝
  - ✓ դպրոցներում մատուցվող ներառական կրթության որակը,
  - ✓ ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցների կողմից պետական բյուջեից հատկացվող միջոցների օգտագործման արդյունավետությունը (անհրաժեշտ հաստիքներով համալրում, սննդի և տրանսպորտի, վերապատրաստման փաթեթների վերանայման համար հատկացվող բյուջետային և արտաբյուջետային միջոցներ և այլն),
  - ✓ ներառական կրթության ստացող երեխաների տրանսպորտի համար հատկացվող գումարից ծնողի հրաժարվելու դեպքում այդ գումարների օրինական տնօրինումը:
- Սահմանել ներառական կրթություն ստացող երեխաների տրանսպորտի կամ սննդի համար հատկացվող գումարից ծնողի հրաժարվելու գրավոր ընթացակարգ և դրանից բխող իրավական հետևանքներ՝ գումարի մնացորդը բյուջե վերադարձնելու պահանջ կամ միայն պետական լիազոր մարմնի թույլտվությամբ դրանք դպրոցների կողմից այլ նպատակներով ծախսելու հնարավորություն:
- Կենտրոնացնել սննդի գնումների գործընթացը լիազոր պետական մարմնի գնումների վարչությունում՝ Երևանի քաղաքապետարանի օրինակով:
- Մշակել մեխանիզմներ դպրոցների կառավարման խորհուրդներին ներառական կրթության վերահսկողության գործընթացում ներառելու համար:
- Մշակել ներառական կրթության ֆինանսավորման նկատմամբ հանրային վերահսկողության մեխանիզմներ՝ այդ գործընթացում ներգրավելով կրթության բնագավառում փորձառություն ունեցող 34-ներին:
- Սահմանել հանրակրթական ուսումնական հաստատության ամբողջական բյուջեի (բյուջետային և արտաբյուջետային միջոցների) և դրա մեջ ներառական կրթության ծախսերի հրապարակայնացման պահանջ:

Գլուխ 3. Դպրոցական դասագրքերի մշակման և ընտրության քաղաքականությունը

Ներածություն

Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումից հետո՝ տնտեսական և հասարակական նոր հարաբերությունների պայմաններում սկսված կրթության բնագավառի բարեփոխումների նպատակն էր կրթության որակի բարձրացումը, որի կարևոր բաղադրիչներից մեկն էլ հանրակրթական դպրոցների ուսումնամեթոդական հենքն է: Դպրոցները դասագրքերով ապահովելու նախկին համակարգը նորանկախ Հայաստանում այլևս չէր կարող գործել նույն արդյունավետությամբ, և անհրաժեշտ էր իրականացնել բարեփոխումներ:

Անկախության առաջին տարիներին ՀՀ պետական բյուջեի միջոցների սղությունը հնարավորություն չէր տալիս բոլոր աշակերտներին ապահովել անվճար դպրոցական դասագրքերով: Այդ նպատակով Համաշխարհային բանկի կողմից տրամադրված վարկային միջոցներով Հայաստանում 1997թ. ստեղծվեց «Դասագրքերի շրջանառու հիմնադրամ» հասարակական կազմակերպությունը⁵⁸, ինչից հետո այն պետք է անցներ ինքնաֆինանսավորման՝ տարեկան կտրվածքով վարձակալական հիմունքներով աշակերտներին տրամադրելով դասագրքեր և ծնողներից գանձելով դասագրքերի գումարի 25 տոկոսը (այս եղանակով դասագրքի ինքնարժեքը չորս տարի անց ամբողջովին պետք է վերականգնվեր, և շրջանառու հիմնադրամը վերահրատարակեր դասագիրքը): 2001թ. «Դասագրքերի շրջանառու հիմնադրամ» հասարակական կազմակերպությունը վերակազմավորվեց հիմնադրամի, իսկ 2011թ. հիմնադրամի գործառնությունների ընդլայնման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ այն վերանվանվեց «Դասագրքերի և տեղեկատվական հաղորդակցման տեխնոլոգիաների շրջանառու հիմնադրամ» (այսուհետ՝ ԴՇՀ)⁵⁹:

ԴՇՀ-ի ներդրումը բավական մեծ նշանակություն ունեցավ բյուջետային միջոցների սղություն ունեցող Հայաստանի համար և այդպիսով լուծեց սոցիալական մեծ խնդիր: Այս համակարգի կարևոր կողմերից մեկը դասագրքերի հրատարակման համար անհրաժեշտ ֆինանսական կայունության ապահովումն էր, ինչպես նաև հրատարակչությունների, որպես մասնավոր բիզնեսի, կայացումը՝ նրանց միջև ստեղծելով մրցակցային պայմաններ:

Այդուհանդերձ, դպրոցները դասագրքերով ապահովելու նոր համակարգը և ընթացակարգերը զուգահեռաբար առաջադրեցին մի շարք խնդիրներ, որոնք կապված են պետական չափորոշիչների, ծրագրերի, դասագրքերի բովանդակային առանձնահատկությունների, այլընտրանքային դասագրքերի համակարգի, հրատարակչությունների միջև մրցակցության, դասագրքերի փորձաքննության գործընթացի հետ և այլն:

Դպրոցները դասագրքերով ապահովելու համակարգի և ընթացակարգերի չլուծված խնդիրներն այսօր էլ կոռուպցիոն դրսևորումների ռիսկային իրավիճակներ ստեղծող գործոններ են:

3.1 Իրավական կարգավորումները

Դասագրքաստեղծումը բավականին բարդ գործընթաց է, որի հետ կապված հարաբերությունները՝ հանրակրթական դպրոցները դասագրքերով ապահովելու նպատակով դասագրքերի մշակման, հրատարակման, փորձաքննության և երաշխավորման, կարգավորվում են ՀՀ օրենսդրությամբ: Մասնավորապես՝ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ դասագրքերի և ուսումնական ձեռնարկների մշակումը և հրատարակումը ապահովում է ԿԳԼ-ն: ՀՀ կրթության և

⁵⁸ [Armenia - Education Financing and Management Reform Project](#), World Bank, 1997:

⁵⁹ [Դասագրքերի և տեղեկատվական հաղորդակցման տեխնոլոգիաների շրջանառու հիմնադրամի կանոնադրություն:](#)

գիտության նախարարի թիվ 752-Ն հրամանով սահմանված է ՀՀ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունները դասագրքերով ապահովելու և հանրակրթական առարկաների դասագրքերը հրատարակելու կարգը⁶⁰:

«Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ միայն ԿԳՆ կողմից սահմանված կարգին համապատասխան փորձաքննություն անցած և երաշխավորված դասագրքերն ու ձեռնարկներն են, որ կարող են գործածվել ուսումնական հաստատություններում՝ ուսումնական հաստատության ընտրությամբ⁶¹: Նույն օրենքով սահմանված են նաև նշված բնագավառում մանկավարժական աշխատողի իրավունքները, այդ թվում՝ կրթության պետական կառավարման լիազորված մարմնի երաշխավորած դասագրքեր և ուսուցողական նյութեր, ձեռնարկներ ընտրելը և օգտագործելը, ինչպես նաև դասագրքերի բարելավման վերաբերյալ առաջարկներ ներկայացնելը⁶²:

Պետական հանրակրթական դպրոցների 1-4-րդ դասարանների (տարրական) աշակերտներին պետությունը պետական բյուջեի միջոցների հաշվին անվճար ապահովում է տարրական ընդհանուր կրթական ծրագրերով նախատեսված դասագրքերով⁶³: Տարրական դասարանների համար նախատեսված դասագրքերի գնումն իրականացվում է «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով: Մասնավորապես, գնումը կատարվում է բանակցային ընթացակարգով՝ առանց գնումների հայտարարությունը նախապես հրապարակելու⁶⁴ (մեկ անձից), ինչը հիմնավորվում է հրատարակչության հեղինակային իրավունքի գրանցման հավաստագրի առկայությամբ⁶⁵:

Ինչ վերաբերում է 5-12-րդ դասարանների դասագրքերի ձեռքբերմանը, ապա ի տարբերություն այլ ոլորտների, այս գործընթացը չի անցկացվում «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված պետական գնումների ընթացակարգերով և դպրոցների համար դասագրքերը ձեռք չեն բերվում պետական գնումներով: Գործընթացն իրականացվում է ԴՇՀ-ի կողմից հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի կողմից հաստատված «Հայտահրավերի փաթեթով», որն իր մեջ ներառում է գնումը կատարելու պայմանագիրը կնքելու ամբողջ ընթացակարգը⁶⁶:

Հարկ է նշել, որ դպրոցները դասագրքերով ապահովելու գործընթացի մանրամասն նկարագրությունը առկա չէ որևէ իրավական փաստաթղթում: Սույն հետազոտության իրականացման ընթացքում դպրոցները դասագրքերով ապահովելու գործընթացի մի շարք կարևոր փուլերի իրավական կարգավորման մասին փաստաթղթեր այդպես էլ չհաջողվեց ստանալ ոչ ԿԳՆ-ից և ոչ էլ ԿԳՆ պաշտոնական կայքից կամ իրավական տեղեկատվական այլ համակարգերից («arlis», «irtek»), ինչը վկայում է, որ որոշ հարցեր իրավական կարգավորման ընդհանրապես չեն ենթարկվել:

Դասագրքաստեղծման գործընթացը կարելի է բաժանել հետևյալ փուլերի.

1. ՀՀ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունները դասագրքերով ապահովելու և հանրակրթական առարկաների դասագրքերը հրատարակելու գործընթացը սկսվում է հրատարակիչների համար դասագրքերի մրցույթ հայտարարելով՝ տեխնիկական ու բովանդակային պարամետրերով: 1-4-րդ դասարանների դասագրքերի մրցույթը ԿԳՆ-ն անցկացնում է բյուջետային միջոցների, իսկ 5-12-րդ դասարաններինը՝ ԴՇՀ-ն դասագրքերի վարձավճարներից գոյացած գումարների հաշվին:

⁶⁰ ՀՀ ԿԳ նախարարի 21.08.2009թ. [թիվ 752-Ն](#) հրաման:

⁶¹ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 17, մաս 6:

⁶² «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 27, մաս 1, 5-րդ և 7-րդ կետեր:

⁶³ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 6, մաս 4 և հոդված 37:

⁶⁴ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 20, կետ 5, 1-ին ենթակետ

⁶⁵ ՀՀ կառավարության 20.12.2015թ. թիվ [105-Ն որոշում](#), Կարգի 25-րդ կետ, 5-րդ ենթակետ

⁶⁶ Այն իրենից ներկայացնում է Համաշխարհային բանկի կողմից սահմանված գնման ընթացակարգը, ինչը պայմանավորված է նրանով, որ ԴՇՀ-ն ու նրա կողմից ձևավորված դասագրքաստեղծման գործընթացը ֆինանսավորվել է Համաշխարհային բանկի կողմից, որն էլ ներդրել է գնման իր ընթացակարգերը: Այլ երկրներում (օրինակ՝ Վրաստանում) ևս փորձ կատարվեց ներդնել ԴՇՀ-ի այս համակարգը, սակայն այն չունեցավ այն ազդեցությունը, ինչ Հայաստանում:

2. Դասագրքերի՝ հանրակրթության պետական չափորոշիչին համապատասխանության գնահատման նպատակով հայտարարվում է առարկայական երկու հանձնաժողովների մրցույթ, որոնցից մեկը պետք է բաղկացած լինի դասախոսներից, մյուսը՝ ուսուցիչներից:
3. Հանձնաժողովի մրցույթի արդյունքում ձևավորվում է մասնագետների բանկ, որից պատահական ընտրության եղանակով դասագրքերի մրցույթից մեկ շաբաթ առաջ ձևավորվում են 6-ական մասնագետներից բաղկացած դասախոսական և ուսուցչական հանձնաժողովները:
4. Դասագրքերի մրցույթը կազմակերպվում է հետևյալ փուլերով.
  - 4.1. Մրցույթի առաջին փուլը տեխնիկական առաջարկի փուլն է: Տեխնիկական առաջարկի հետ միաժամանակ, բայց առանձին՝ փակ, կնքված ծրարով ներկայացվում է նաև ֆինանսական առաջարկը, որը, սակայն, այս փուլում չի բացվում: Տեխնիկական առաջարկի փուլը ունի երկու բաղադրիչ.
    - Տեխնիկական չափանիշների գնահատում (արտաքին տեսքն ու պատկերազարդումը), երբ հրատարակիչը պետք է նախապես հայտարարված պահանջների համաձայն ԿԳՆ (1-4-րդ դասարանների դեպքում) կամ ԴՇՀ (5-12-րդ դասարանների դեպքում) ներկայացնի ձևավորված 8 էջ: Դասագրքի համապատասխանությունն առաջադրված տեխնիկական պահանջներին հանձնաժողովի կողմից գնահատվում է մինչև 50 միավոր, որից անցողիկ է համարվում դրա 50%-ը հավաքած հայտատուն:
    - Բովանդակային չափանիշների գնահատում (համապատասխանությունը կրթական չափանիշներին), երբ հրատարակիչների կողմից ներկայացվում է դասագրքի բովանդակությունը (manuscript)⁶⁷: Քանի որ մի քանի դասարանների դասագրքերի մրցույթը կատարվում է մեկ անգամ (փաթեթային տարբերակով), մրցույթին ներկայացվում են դասագրքերի բովանդակության տարբեր մասնաբաժիններ: Օրինակ՝ «Հանրահաշիվ» առարկայի 7-րդ, 8-րդ և 9-րդ դասարանների դասագրքերի մրցույթի անցկացման ժամանակ 7-րդ դասարանի դասագիրքը ներկայացվում է 100 տոկոսով, 8-րդ դասարանինը՝ 60 տոկոսով, իսկ 9-րդ դասարանինը՝ 40 տոկոսով: Դա պայմանավորված է նրանով, որ 7-րդ դասարանի դասագիրքը դպրոց է մտնելու հենց տվյալ տարում, իսկ մյուս դասարանների պարագայում դեռևս ժամանակ կա բովանդակային մասի վրա աշխատելու և վերամշակելու: Բովանդակությունը հանձնաժողովի կողմից գնահատվում է մինչև 75 միավոր, որից անցողիկ է համարվում դրա 70%-ը հավաքած հայտատուն:
  - 4.2. Վերոհիշյալ երկու բաղադրիչների անցողիկ շեմերը հաղթահարած հայտատուները՝ հրատարակչություններն անցնում են մրցույթի երկրորդ՝ գնային առաջարկի փուլ, որի ժամանակ բացվում են հայտերի հետ ներկայացված գնային առաջարկների ծրարները: Բանակցությունների արդյունքում դասագրքի միավոր հրատարակչության գինը կարող է նվազել:
5. Վերջնական հաղթող է ճանաչվում այն հրատարակչությունը, որը հավաքել է վերը նշված երկու բաղադրիչներով ամենաբարձր ընդհանուր միավորը և ներկայացրել է ամենացածր գինը:
6. Հաղթած դասագրքերն անցնում են փորձաքննություն նախարարի հրամանով սահմանված կարգով⁶⁸: Դրանք ուղարկվում են նախարարության կողմից հաստատվող դպրոցներ (փորձաքննության նպատակով ընտրվող դպրոցների քանակը տարբեր է՝ 5-ից 7 դպրոց):

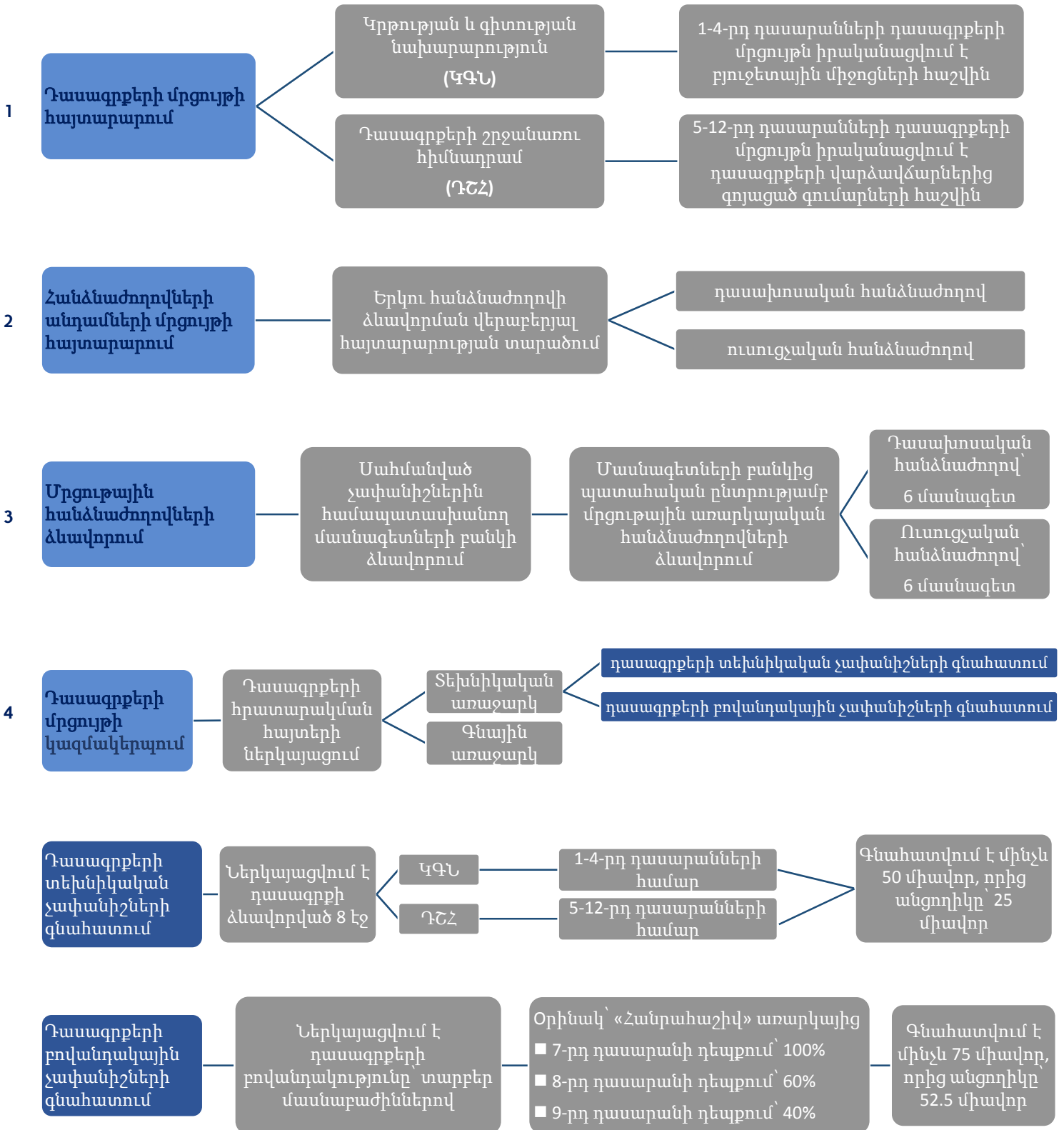
⁶⁷ Դասագրքերը գնահատվում են ՀՀ ԿԳՆ կողմից հաստատված առարկայական չափորոշիչներին և ծրագրերին դրանց համապատասխանության տեսակետից:

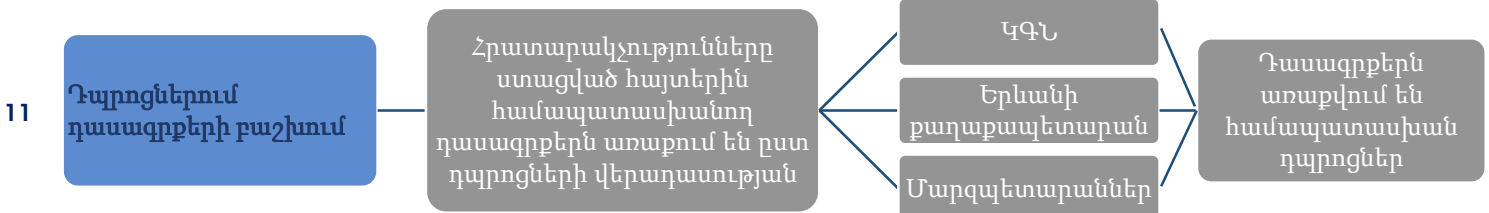
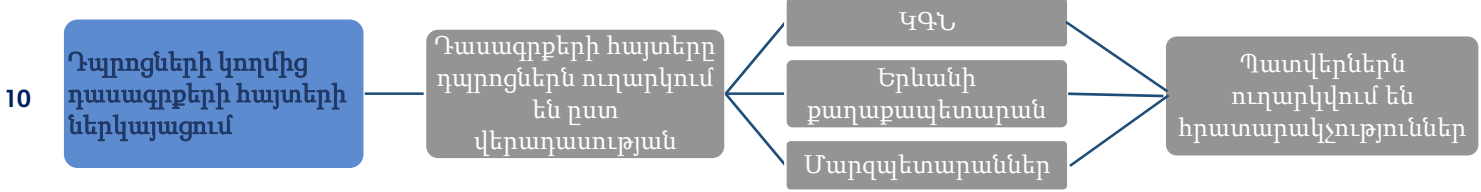
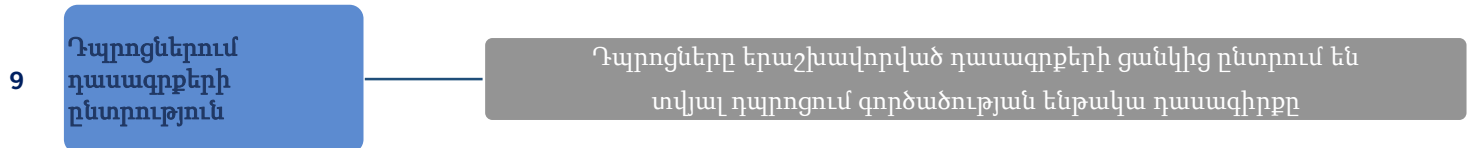
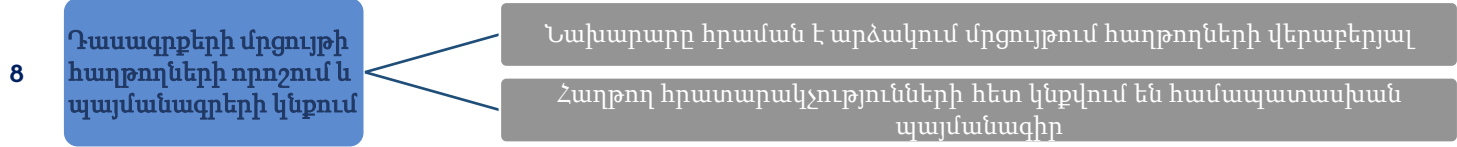
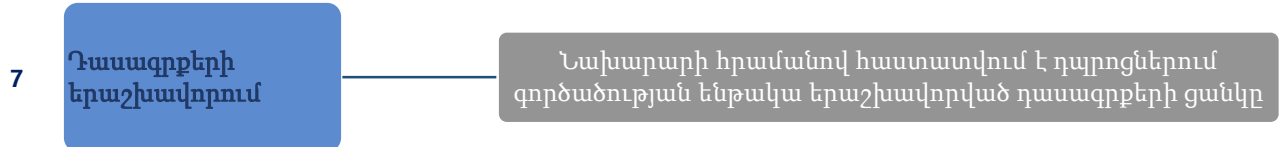
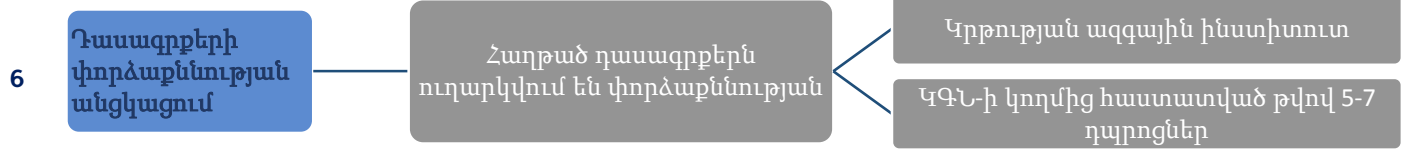
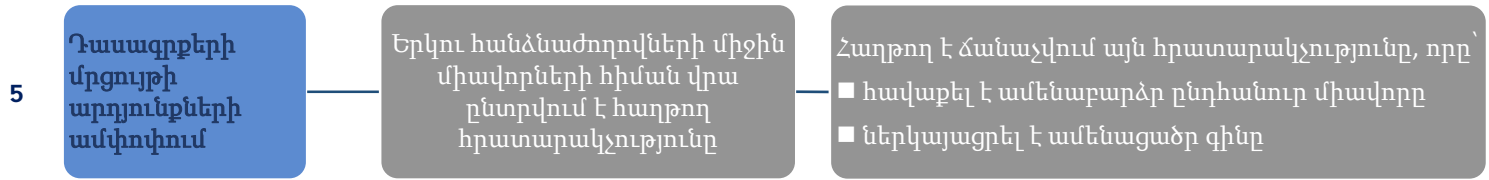
⁶⁸ ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարի 14.12.2012թ. «Հանրակրթական, այդ թվում՝ նախադպրոցական, ուսումնական հաստատություններում օգտագործվող ձեռնարկների փորձաքննության և գործածության երաշխավորման կարգը հաստատելու մասին» թիվ 1144-Ն հրաման:

- Այս գործընթացը համակարգում է Կրթության ազգային ինստիտուտը (այսուհետ՝ ԿԱԻ): Ստացված կարծիքները, այդ թվում՝ ԿԱԻ-ի կարծիքը, տրվում են հեղինակներին:
7. Փորձագիտական դրական եզրակացության հիման վրա նախարարը հրաման է ընդունում, որով երաշխավորում է դպրոցներում գործածության ենթակա դասագրքերը՝ դրանցում ներառելով այլընտրանքային տարբերակները:
  8. Մրցույթի հաղթող վերաբերյալ նախարարը հաջորդ հրամանի հիման վրա կնքվում է պայմանագիր ՀՀ ԿԳՆ-ի և հրատարակչության միջև:
  9. Ուսումնական հաստատություններում գործածվում են ԿԳՆ-ի սահմանած կարգով փորձաքննություն անցած և երաշխավորված դասագրքեր և ձեռնարկներ՝ ուսումնական հաստատության ընտրությամբ:
  10. Յուրաքանչյուր տարվա մինչև հուլիսի 1-ը դպրոցներն ըստ ենթակայության՝ ԿԳՆ, մարզպետարաններ և Երևանի քաղաքապետարան են ներկայացնում գալիք ուսումնական տարվա համար հրատարակվելիք դասագրքերի և ուսուցչի ձեռնարկների հայտը, որտեղ նշվում է դրանց անվանացանկը, քանակը, ինչպես նաև յուրաքանչյուր դասագրքի ու ուսուցչի ձեռնարկի հեղինակն ու հրատարակչությունը, որոնք էլ ստացված պատվերները ուղարկում են համապատասխան հրատարակչություններ և կազմակերպում դասագրքերի գնումը:
  11. Պատվերի հիման վրա հրատարակչությունները տպագրում են դասագրքերը և ուսուցչի ձեռնարկները և առաքում ԿԳՆ, մարզպետարաններ և Երևանի քաղաքապետարան, որոնք, իրենց հերթին, յուրաքանչյուր հաստատությանն են հատկացնում վերջինիս հայտում նշված դասագրքերի և ուսուցչի ձեռնարկների համապատասխան քանակը՝ հանձնման-ընդունման ակտով:

Դասագրքաստեղծման և բաշխման գործընթացը

3.2 Դասագրքերի մրցույթի հետ կապված խնդիրները

Չնայած վերը նշված օրենսդրական որոշ կարգավորումներին, ոլորտում առկա են մի շարք խնդիրներ: Մասնավորապես՝

1. Չափորոշիչներ և ծրագրեր մշակող մասնագետները հաճախ գործում են շահերի բախման իրավիճակում: Ոլորտի պատասխանատուները, ինչպես նաև հրատարակիչներն ու հենց դասագրքերի հեղինակները նշում են, որ օրենսդրական բացի պատճառով հաճախ հանրակրթական չափորոշիչներ կամ ծրագրեր մշակող մասնագետները հնարավորություն են ունենում դառնալ դասագրքերի հեղինակ և, մասնակցելով դասագրքերի մրցույթներին, հիմնականում հաղթել: Այստեղ անհավասար մրցակցային պայմաններն անխուսափելի են, որովհետև չափորոշիչ ձևավորող մասնագետները շատ ավելի լավ են տեղեկացված ակնկալվող դասագրքերի բովանդակային կողմին:

Առաջիկայում ՀՀ կառավարությունը մտադիր է ընդունել կրթության զարգացման 2016-2020 թվականների պետական ծրագիրը, որի հիման վրա հաստատվելու է հանրակրթական նոր չափորոշիչ: Դրանից հետո փոփոխության պետք է ենթարկվեն հանրակրթական դպրոցական ծրագրերը և, համապատասխանաբար, նաև դասագրքերը: Քանի դեռ ներդրված չեն այս բնագավառում շահերի բախումը կանխարգելող նորմեր, առկա է այն ռիսկը, որ հանրակրթական չափորոշիչներ ու ծրագրեր մշակող մասնագետներն այդ ծրագրերը մշակելիս կրկին կառաջնորդվեն մասնավոր շահերով և առանց որևէ արգելքի այդ ծրագրերը կկազմեն իրենց ապագա դասագրքերի տեսլականով՝ անհավասար մրցակցային պայմաններ ստեղծելով այլ հեղինակների համար:

Թեև այս խնդրի մասին բարձրաձայնում են ինչպես ԿԳՆ, այնպես էլ ԿԱԻ ներկայացուցիչները, սակայն, հենց ԿԱԻ բազմաթիվ աշխատակիցներ ներգրավված են դասագրքաստեղծման գործընթացում: Ավելին, ոլորտի պատասխանատուները, այդ թվում՝ ԴՇՀ տնօրենը նշում են, որ հենց հրատարակչությունները, մրցակցությանը դիմանալու համար, աշխատում են հեղինակային խմբերի մեջ ներառել ԿԱԻ մասնագետներին:

2. Դասագրքերի առարկայական մրցութային գործընթացներում առկա են որոշակի նախնական համաձայնություններ և ոչ արդար մրցակցային պայմաններ: Ինչպես սույն հետազոտությունը ցույց տվեց, դասագրքաստեղծման գործընթացի ամենախոցելի օղակը դասագրքերի մրցութային հանձնաժողովներն են ու դրանց ընտրության կարգը⁶⁹: Սկզբնական շրջանում դասագրքերն ընտրվում էին գիտնականներից և ուսուցիչներից բաղկացած մեկ հանձնաժողովի կողմից: Այնուհետև նպատակահարմար գտնվեց առանձնացնել երկու հանձնաժողովներ՝ դասախոս-գիտնականներից և ուսուցիչներից բաղկացած, որոնց գնահատականները գումարվում են և միջինացվում վերջնական գնահատականի որոշման համար:

Հրատարակիչները, սակայն, նշում են, որ կոռուպցիոն հիմնական խնդիրներն առկա են հենց այս հանձնաժողովների գործունեության մեջ: Ոլորտային մասնագետների ցածր թվաքանակը նպաստում է անձնական կապերի ձևավորմանը և շահերի բախման իրավիճակների առաջացմանը: Չնայած նրան, որ իրավական և տեխնիկական առումով երաշխավորված է մրցութային հանձնաժողովի անկողմնակալությունը (մասնագետների բանկից համակարգչային եղանակով կատարվում է պատահական ընտրություն, այդ մասին հանձնաժողովի անդամը տեղեկանում է մրցույթից մեկ կամ երկու օր առաջ), այդուհանդերձ, պատահական ընտրության առկա մեխանիզմը անձնական կապերի ազդեցության խնդիրը չի լուծում:

Այսպես՝ առավել մեծ ֆինանսական ռեսուրսներ և սոցիալական կապեր ունեցող հրատարակիչները մրցութային հանձնաժողովների անդամների բանկում ունենում են իրենց կողմնակից մասնագետները, որոնցից նույնիսկ մեկի կամ երկուսի պատահական ընտրության

⁶⁹ ՀՀ ԿԳ նախարարի 2009թ. օգոստոսի 21-ի թիվ 752-Ն հրաման, Հավելված, բաժին 3:

արդյունքում այդ հրատարակիչը հայտնվում է մրցակից հրատարակչությունների նկատմամբ ոչ մրցակցային կամ շահեկան վիճակում: Չնայած մրցութային հանձնաժողովներում ընդգրկվելիք անդամներին ներկայացվող պահանջները բավական բարձր են՝ ոլորտի փորձառու մասնագետները տարբեր առարկաների գծով բավականին քիչ են, ուստի շահերի բախումից խուսափելը գրեթե անհնար է դառնում:

Հանձնաժողովի անդամների ընտրության հարցում քիչ չեն դժգոհությունները դասագրքերի հեղինակների կողմից, որոնք բացահայտորեն մեղադրում են ուսուցչական ու մասնագիտական հանձնաժողովներին՝ հաղթած դասագրքերը ներկայացրած հրատարակչությունների և ոլորտի պատասխանատուների հետ նախնական համաձայնությամբ մրցույթի ժամանակ պատվեր կատարելու, հովանավորչության ակնհայտ դրսևորումների, ինչպես նաև արժեքով ավելի բարձր դասագրքերին նախապատվություն տալու մեջ⁷⁰: Մամուլում բազմաթիվ են հոդվածները, հատկապես հայոց լեզվի դասագրքերի մրցույթի, դրանց կասկածելի արդյունքների և հովանավորչության վերաբերյալ⁷¹: Նմանատիպ դժգոհություններ են արտահայտել դասագրքերի հեղինակները նաև սույն հետազոտության շրջանակներում անցկացված հարցազրույցների ընթացքում: Դասագրքերի հեղինակները հիմնականում դժգոհում են ուսուցիչներից կազմված հանձնաժողովներից, որոնց կողմից տրված կարծիքները նրանց հիմք են տալիս կասկածելու այդ ուսուցիչների արհեստավարժության վրա:

Որոշ հրատարակչություններ դժգոհում են ոչ արդար մրցակցային պայմաններից, հատկապես երբ մրցակից հրատարակչությունների տնօրեններն ունեն լայն կապեր կամ հանդիսանում են իշխող կուսակցության վերնախավին պատկանող անձինք: Նման հրատարակչությունների հետ մրցակցելը բավականին դժվար է: Իսկ մի շարք այլ հրատարակչությունների տնօրեններ բացեիբաց խոսում են «ատկատների»⁷² համակարգի մասին՝ նշելով, որ դրանց չափը երբեմն հասնում է մինչև 20-30 տոկոսի, ինչն անիմաստ է դարձնում մրցույթին մասնակցելը:

Առավել զգուշավոր հրատարակչու-
թյունների ներկայացուցիչները նշում
են «արդարության պակասի» մասին և
նույնպես ակնարկում են
«ատկատների» մասին՝ առանց
մանրամասնելու:

*Հայաստանում որտե՞ղ կա արդարություն, որ այստեղ լինի:
Չնայած ես այդ հարաբերություններում չկամ, բայց գիտեմ,
որ «ատկատները» մինչև 30-35% են հասնում, ինչը
անիմաստ է դարձնում այդ բիզնեսի մեջ մտնելը:*

Հրատարակչի հետ հարցազրույցից (Երևան)

Մեկ այլ դժգոհության տեղիք է տալիս այն հանգամանքը, որ դասագրքերի բովանդակային մրցույթով փաստացի ավարտվում է մրցութային փուլը: Չնառաջարկի փուլն այլևս դառնում է ձևական. բանակցային հիմունքներով կարող է առավել մեծ քանակով հրատարակվել առավել բարձր արժեքով դասագիրքը, քանի որ դպրոցներից եկած հայտերի ամփոփումից պարզվի, որ առավել թանկ դասագրքին են նախապատվություն տվել ուսուցիչները: Այս իմաստով ավելի բարձր արժեքով դասագրքի հրատարակումը հիմնավորվում է դպրոցներից եկած հայտերով Ե՛վ դասագրքերի հեղինակները, և՛ հրատարակիչները նշում են բողոքարկման մեխանիզմների ոչ հստակության կամ, որոշ դեպքերում, բացակայության մասին: Հրատարակիչները նշում են, որ իրենցից ոչ ոք չի համարձակվի բողոքել, քանի որ բողոքողը կզրկվի հաջորդ մրցույթներում հաղթելու հնարավորությունից, ԿԳՆ-ն բողոքող հրատարակչությանն այլևս

⁷⁰ Հարցազրույց Երևանի պետական մանկավարժական համալսարանի պրոֆեսոր, «Մաթեմատիկան դպրոցում» ամսագրի գլխավոր խմբագիր, «Յանրահաշիվ 7-9» գործող դասագրքերի հեղինակ Համլետ Միքայելյանի հետ, Հայաստանի զրուցակից No. 29 (283):

⁷¹ Տե՛ս «Գործն իրականում «աղմկահարույց է», Հրապարակ օրաթերթ, 19.07.2011, «Վատույթուն մի արեք հայ երեխաներին ու հայ դպրոցին», Հրապարակ օրաթերթ, 08.06.2011, «Տկարամտություն, պատվե՞ր, թե՞ հանցավոր պայմանավորվածություն», Հրապարակ օրաթերթ, 16.05.2011, «Երեք դրածո ուսուցիչ + Եզելյան = հաղթանակ», Հրապարակ օրաթերթ, 25.05.2011:

⁷² «Ատկատ» (ռուս.՝ ետ տալը) տերմինը հանրային դիսկուրսում ընտրվում է այն երևույթը, երբ մրցույթում հաղթող կազմակերպությանը փոխանցվում է գումար, որից որոշակի տոկոս նա պարտավորվում է առձեռն ետ վերադարձնել իրեն հովանավորած անձին կամ կազմակերպությանը:

պատվերներ չի տա՝ նրան գցելով այսպես կոչված «սև ցուցակի» մեջ⁷³: Իսկ դատական կարգով բողոքարկումը երկարատև ու աղմկահարույց գործընթաց է, ինչը կարող է խոչընդոտել տվյալ հեղինակի կամ հրատարակչի՝ մրցույթներին հետագա մասնակցությանը:

Այստեղ շատ կարևոր է դասագրքերի մրցույթների հետ կապված ողջ գործընթացի թափանցիկության ապահովումը: Սակայն թե՛ ԴՇՀ և թե՛ ԿԳԼ պաշտոնական կայքերում առկա չէ բավարար տեղեկատվություն դասագրքերի մրցույթի փուլերի, գնահատման համակարգերի, հաղթող հրատարակչությունների ընտրության ու հայտերի վերաբերյալ:

Մրցակցության առումով խնդիր է ծագում «Շախմատ» և «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկաների դասագրքերի ձևավորման գործընթացում, որովհետև դրանց կազմումը և ձևավորումը տեղի է ունենում վերը նշված կանոններից դուրս: Շախմատի դասագրքերը ստեղծվում և շրջանառության մեջ են դրվում շախմատի ակադեմիայի կողմից, իսկ հայոց եկեղեցու պատմության դասագրքերի պարագայում դա իրականացնում է Հայ առաքելական եկեղեցու «Քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոնը»: Փաստացիորեն այս երկու դասագրքերի պարագայում բացակայում է մրցակցությունը և նշված երկու մարմինները հենց իրենք են ձևավորում դասագրքերը՝ իրենց կողմից ընտրված մասնագետների կողմից, ինչը հակասում է մրցակցության ու հրապարակայնության սկզբունքներին:

3. Մրցույթի արդյունքում հաղթած հրատարակչության հետ գնի վերջնական որոշումը հայեցողական բնույթ ունի: Դասագրքերի մրցույթի առաջին փուլն անցնելուց հետո բավարար միավորներ ստացած հրատարակիչները ներկայացնում են իրենց գնային առաջարկները: Այս փուլում տեղի են ունենում բանակցություններ հրատարակչի հետ միավոր դասագրքի գինը վերջնականապես որոշելու շուրջ: Հրատարակիչները նշում են, որ հաճախ ԴՇՀ-ն հրատարակչին դնում է փակուղու առաջ՝ նշելով, որ իր բյուջեն սահմանափակվում է կոնկրետ գումարով և հրատարակիչը պետք է որոշի՝ շարունակում է աշխատել այդ գնային առաջարկի շրջանակներում, թե ոչ: Մի կողմից՝ ԴՇՀ-ն նշում է, որ բանակցային գործընթացով դասագրքերի գնի որոշումը պայմանավորված է վարձավճարներից հավաքված բյուջեով, որը շատ դեպքերում սահմանափակ է: Եթե հրատարակիչը որոշում է համաձայնել առաջարկվող գնին, ապա հետագայում վերահրատարակության դեպքերում գնային փոփոխություն չի նախատեսվում: Հրատարակիչները նշում են, որ չնայած հետագա տարիներին շարունակաբար թանկանում են տպագրության համար անհրաժեշտ նյութերն ու այլ ծառայությունները, ԴՇՀ-ն և ԿԳԼ-ն դասագրքերի գինը չեն վերանայում. վերահրատարակությունները տեղի են ունենում մրցույթի ժամանակ համաձայնեցված գնի շրջանակներում: Այս առումով, հավելյալ կամ չնախատեսված ծախսի բեռը մնում է մասնավոր ընկերության և ոչ պետական բյուջեի վրա: Մյուս կողմից, ըստ մամուլի հրապարակումների, միշտ չէ, որ տպագրվում է ցածր գին ունեցող դասագիրքը, ինչն իր մեջ կոռուպցիոն ռիսկեր է պարունակում⁷⁴: Ցածր գին ունեցող դասագրքի չիրատարակման պատճառը, ինչպես արդեն նշվել է, դպրոցներից եկող հայտերի արդյունքներն են, երբ առավել բարձր գին ունեցող դասագրքի պահանջարկը առավել մեծ է լինում, ու արդյունքում մեծամասամբ հրատարակվում է բարձր գին ունեցող դասագիրքը: Խնդիրն այստեղ հայտերի ձևավորման համակարգի ոչ թափանցիկության մեջ է: Այս տեսանկյունից առնչվում ենք երկու տարբեր, բայց և իրար հետ փոխկապակցված երևույթների հետ, երբ, մի կողմից, դպրոցներից եկած հայտերի արդյունքում մեծամասամբ հրատարակվում է այն դասագիրքը, որը, չնայած բանակցությունների արդյունքում իր նախնական ներկայացված արժեքից ավելի ցածր է, սակայն, այնուամենայնիվ, ավելի բարձր է մրցակից դասագրքի արժեքից: Օրինակ՝ մաթեմատիկայի 5-րդ դասարանի

⁷³ Տե՛ս «Գործն իրականում «աղմկահարույց է», Հրապարակ օրաթերթ, 19.07.2011:

⁷⁴ Տե՛ս «Միլիոնավոր դրամների ճակատագիրը «որոշում են» տնօրենները. ԿԳ նախարարի հաստատած կարգը» «Յեռք» ինտերնետային թերթ, 26.02.2015:

դասագրքերը մրցույթին ներկայացվել են պայմանական 1100 և 1300 դրամով, բանակցությունների արդյունքում դրանց գները իջեցվել են 1050-ի և 1200-ի, և եթե դպրոցների 80%-ի հայտերում նշվել է 1200 դրամանոց դասագիրքը, ապա արդյունքում կստացվի, որ վերջին հաշվով շահել է ավելի բարձր արժեքով հրատարակված դասագիրքը:

Առաջարկություններ

Ներքոհիշյալ առաջարկություններն ուղղված են վերհանված կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը.

- Սահմանել օրենսդրական արգելք՝
  - ✓ ԿԱԻ-ի մասնագետների կամ դասագրքաստեղծ գործընթացում որոշում կայացնող այլ պետական մարմինների աշխատակիցների՝ դասագրքերի մրցույթում մասնակցելու համար՝ շահերի բախման իրավիճակներից և անհավասար մրցակցային պայմանները խուսափելու նպատակով
  - ✓ հանրակրթական չափորոշիչների կամ ծրագրեր մշակող մասնագետներին որպես դասագրքերի հեղինակներ դասագրքերի մրցույթին մասնակցելու համար՝ բացառելով շահերի բախումը:
- Սահմանել հրատարակիչների կողմից շահերի բացակայությունը հայտարարագրելու պահանջ՝ հնարավորինս կանխելով կոռուպցիոն պայմանավորվածություններն ինչպես հրատարակչությունների և չափորոշիչներ մշակողների կամ որոշում կայացնողների, այնպես էլ իշխող վերնախավի և այլ հրատարակչությունների հետ:
- Սահմանել մրցութային հանձնաժողովների անդամների շահերի հայտարարագրման պահանջ՝ նվազեցնելով հրատարակիչների հետ անձնական, գործնական, ազգակցական կամ այլ կերպ փոխկապակցված մասնագետների ներգրավումը համապատասխան հանձնաժողովներում:
- Շահերի բախման իրավիճակում գործողություն կատարող կամ որոշում կայացնող անձի նկատմամբ սահմանել և կիրառել պատասխանատվության միջոցներ: Օրինակ՝ հանձնաժողովի խախտում կատարած անդամը պետք է զրկվի հետագայում հանձնաժողովի անդամ դառնալու հնարավորությունից:
- Ստեղծել մեխանիզմներ մրցույթների արդյունքների և առավել բարձր գին ունեցող դասագրքերի հրատարակության վերաբերյալ ԴՇՀ-ի կայքում և մամուլով հրապարակավ ու թափանցիկ եղանակով հիմնավորումներ ներկայացնելու համար:
- Ներդնել դասագրքերի մրցութային արդյունքների բողոքարկման արդյունավետ մեխանիզմներ, որոնք հնարավորություն կտան հրատարակիչներին ու հեղինակներին հասկանալու իրենց՝ մրցութից դուրս մնալու կամ պարտության պատճառները:
- Փոխել «Շախմատ» և «Ջայոց եկեղեցու պատմություն» առարկաների դասագրքերի ձևավորման ներկայիս գործընթացը, և այդ առարկաների դասագրքերի հրատարակումը իրականացնել մնացած դասագրքերի համար սահմանված մրցութային ընթացակարգերով:

3.3 Դասագրքերի փորձաքննության հետ կապված խնդիրները

Ինչպես արդեն նշվել է, միայն սահմանված կարգով փորձաքննությունն անցած և երաշխավորված դասագրքերն ու ձեռնարկներն են, որ կարող են գործածվել ուսումնական հաստատություններում⁷⁵:

Այդ նպատակով պատահականության սկզբունքով ընտրվում են դպրոցներ, որոնք փորձարկում են մրցույթում հաղթած դասագրքերը (յուրաքանչյուր դասագիրք ուղարկվում է 5-7 դպրոց): Ընտրված դպրոցներն իրենց մասնագիտական կարծիքներն այնուհետև ուղարկում են ԿԱԻ, այնտեղից էլ՝ հրատարակիչներին ու հեղինակներին:

Հաջորդ փուլում ԿԱԻ փորձագետի կարծիքի և դպրոցներից ստացված ուսուցիչների կարծիքների հիման վրա վերջնական առաջարկություն է ներկայացվում հեղինակին: Հեղինակն իրավունք ունի ընդունելու կամ չընդունելու ներկայացված առաջարկությունները: Սակայն.

1. Դասագրքերի փորձաքննությունն անարդյունավետ է իրականացվում: Ըստ ԿԱԻ փորձագետների՝ փորձաքննության գործընթացում ներգրավված մոտ ինսուսն դպրոցներից հիմնավոր կարծիք են ներկայացնում մոտ մեկ տասնյակը: Մնացած դպրոցները բավարարվում են մի քանի հակիրճ նախադասությամբ: Դպրոցներից ստացված փորձաքննության արդյունքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ շատ դեպքերում ուսուցիչները չունեն շահագրգռվածություն խորանալու բովանդակային հարցերի մեջ, որի պատճառով էլ դպրոցների մեծ մասից լուրջ կարծիքներ չեն ստացվում: Փորձարկման նկատմամբ պատշաճ վերահսկողություն չեն իրականացնում մարզպետարանների ու քաղաքապետարանի կրթության վարչության աշխատակիցները:

Որակապես տարբերվում են նաև մարզերի և Երևան քաղաքի դպրոցներից ուղարկված կարծիքները: Երևանի դպրոցներից ստացված կարծիքներն աչքի են ընկնում իրենց հակիրճությամբ և ստանդարտ, ոչինչ չարտահայտող ձևակերպումներով: Մինչդեռ մարզերից և հատկապես գյուղական համայնքների դպրոցներից ստացված կարծիքներում ուսուցիչները սովորաբար ծավալուն վերլուծություն են իրականացնում դասագրքի վերաբերյալ:

Փորձարկման նպատակով դասագրքերը տեղադրվում են նաև համացանցում, սակայն փորձը ցույց է տալիս, որ այս եղանակով ևս ուսուցիչները բավարար ներգրավվածություն չեն ունենում դրանց քննարկման գործընթացում: Դասագրքերի փորձաքննության ու քննադատության հանրային հարթակների բացակայությունը կամ ինչպես ուսուցիչների, այնպես էլ աշակերտների և ծնողների արտահայտած կարծիքները հաշվի առնելու մեխանիզմների բացակայությունը հնարավորություն չի տալիս ապահովելու դասագրքաստեղծ գործընթացի հաշվետվողականությունը, ինչն էլ, իր հերթին, խոչընդոտում է հանրային ազդեցության լծակների ավելացմանը այս գործընթացում: Համացանցում հնարավոր չէ գտնել դպրոցներից ստացված փորձաքննությունների արդյունքները, որոնց հրապարակայնացումը կառաջացներ մրցակցություն դպրոցների միջև՝ նրանց շահագրգռելով ներկայացնելու ավելի հիմնավոր կարծիքներ, իսկ հրատարակչին՝ դրանք հաշվի առնելու:

⁷⁵ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 17, մաս 6:

Առաջարկություններ

Ներքոհիշյալ առաջարկություններն ուղղված են վերհանված կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը.

- Մշակել մեխանիզմներ փորձաքննության համար ընտրված դպրոցների կողմից դասագրքերի վերաբերյալ հիմնավոր և ամբողջական կարծիքներ ներկայացնելու համար՝
  - ✓ ուսուցիչներին տրամադրել բավարար ժամանակ դասագրքերի վերաբերյալ կարծիք ներկայացնելու համար,
  - ✓ խրախուսել ուսուցիչների կողմից դասագրքերի վերաբերյալ բազմազան և խոր վերլուծությունները (շնորհակալագրերի և այլ տեսքով):
- Համացանցում հասանելի դարձնել դպրոցներից ստացված կարծիքները՝ բաց և հրապարակային քննարկում խթանելու համար:
- Ստեղծել դասագրքերի փորձաքննության ու հետադարձ կապի հանրային հարթակներ և այնպիսի մեխանիզմներ, որոնց միջոցով հաշվի կառնվի նաև աշակերտների և ծնողների կարծիքը:
- Մշակել մեխանիզմներ ինչպես մրցութային հանձնաժողովներում կրթության բնագավառում գործող հասարակական կազմակերպություններին ներգրավելու, այնպես էլ մրցույթում հաղթած դասագրքերը միջազգային անկախ փորձագետների կողմից փորձաքննության ենթարկելու համար:

3.4 Դասագրքերի ընտրության և հայտերի ներկայացման հետ կապված խնդիրները

ՀՀ օրենսդրության համաձայն՝ գործում է այլընտրանքային դասագրքերի մեխանիզմը, որը ներդրվել է ԴՇՀ-ի կողմից և հիմնված է միջազգային փորձի ու պետության կողմից որդեգրված կրթության ժողովրդավարացման սկզբունքներին վրա:

Ինչպես արդեն նշվել է, ՀՀ-ում առաջինից չորրորդ դասարանների դասագրքերը անհատույց տրամադրում է պետությունը⁷⁶: Այդ դասագրքերի մրցույթները կազմակերպվում և իրականացվում են ԿԳՆ կողմից, որը ևս օգտագործում է Համաշխարհային բանկի այլընտրանքային դասագրքերի սկզբունքը, երբ դպրոցներին ու տվյալ առարկան դասավանդող ուսուցիչներին, համաձայն ԿԳՆ նախարարի N 752-Ն հրամանի, հնարավորություն է տրվում ընտրելու երկու դասագրքերից մեկը:

Միջազգային փորձի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տարբեր երկրներում գործում են դասագրքաստեղծման տարբեր մեխանիզմներ: Այն երկրներում, որտեղ Համաշխարհային բանկը ֆինանսական ու խորհրդատվական աջակցություն է ցուցաբերել, մեխանիզմների որոշակի նմանություն կա: Որոշ երկրներ տալիս են այլընտրանքի առավել լայն հնարավորություն (երկուսից ավելի այլընտրանքային դասագիրք)⁷⁷ վերջնական ընտրությունը թողնելով ուսուցիչներին⁷⁷:

Սակայն այլընտրանքային դասագրքերի պարագայում ևս առկա են որոշակի խնդիրներ: Մասնավորապես.

1. Դասագրքերի արդարացի ընտրության սկզբունքները չեն պահպանվում, և դասագրքերի ընտրությունը շատ դեպքերում ուղղորդվում է ոլորտի պատասխանատուների կողմից: Դպրոցներից շատերում հարցվողները նշել են, որ թեև վերջին տարիներին դասագրքերի ընտրության հարցում «վերևից» կատարվող ուղղորդումները նվազել են, սակայն դրանք մինչ օրս չեն վերացել: Գրադարանավարները, որոնք հիմնականում պատասխանատու են դասագրքերի հարցում, նշում են, որ հաճախ դասագրքերի ընտրության մասին որոշումը կատարվում է շատ արագ, այսպես ասած «ոտքի վրա», երբ միջանցքում կամ ուսուցչանոցում հապճեպ, առանց ծանոթանալու համար բավարար ժամանակ հատկացնելու հարցնում են ուսուցիչներին՝ գոհ են արդյոք դասավանդվող դասագրքից, թե ցանկանում են այն փոխել: Դրա հիման վրա էլ որոշում է կայացվում:

Տեխնիկական իմաստով դպրոցների ճշող մեծամասնությունը պահպանում է փաստաթղթային բազան՝ մեթոդ-խորհուրդների նիստերի արձանագրությունները, մարզպետարան կամ քաղաքապետարան ուղարկված դպրոցական դասագրքերի հայտերի պատճենները, ինչը, սակայն, չի նշանակում, որ ստվերային պայմանավորվածությունները տեղ չեն գտնում:

Հայտերի լրացման ժամանակ մենք այբբենարանի մի տարբերակն էինք ընտրել, բայց բերեցին մյուսը: Ասացին սխալմունք է եղել, դե մենք էլ այդ տարբերակով անցանք:

Ուսուցիչի հետ հարցազրույցից (մարզ)

Դպրոցներից շատերում (հիմնականում մարզերում) հարցվողները չեն էլ թաքցնում, որ դասագրքերի ընտրության հարցում տեղի է ունենում ուղղորդում, և դա պայմանավորված է մարզպետի կամ կրթության ոլորտի պատասխանատուների և հրատարակչի միջև առկա կապերով: Մարզպետարանների (Երևանի դեպքում Երևանի քաղաքապետարանի) կրթության ոլորտի պատասխանատուները հաճախ ստվերային համաձայնության մեջ են մտնում հրատարակչի հետ, ինչի արդյունքում մարզի դպրոցները հիմնականում ներկայացնում են պահանջ-հայտեր տվյալ հրատարակչի օգտին:

⁷⁶ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 6, մաս 4:

⁷⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս Հավելված 2-ում:

Սրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ որոշ մարզերում այլընտրանքային դասագրքերից մեկը չի հայտավորվում որևէ դպրոցի կողմից, ու հարյուր տոկոսով ընտրվում է մյուսը:

Բացի վերը նշվածից, հրատարակիչները մատնանշում են առավել կոպիտ խախտումներ:

Օրինակ՝ մարզպետարաններից մեկում փոխել են հայոց լեզվի դասագրքի հայտերը՝ ի շահ մյուս հրատարակչի, մեկ այլ տեղ բացակայել են մաթեմատիկայի դասագրքի համար լրացված հայտերը, ինչը բացահայտվել է հրատարակչի հետևողականության արդյունքում: Նման դեպքերը ցույց են տալիս, որ մարզպետարաններում (Երևանի դեպքում՝ Երևանի քաղաքապետարանում) դասագրքերի հայտերի ձևավորման հարցում կան կոռուպցիոն ռիսկեր: Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց նաև, որ թե հայտերը փոխելու և թե դասագրքերի ընտրության հարցում դպրոցների ուղղորդման նկատմամբ չի իրականացվում պատշաճ հսկողություն և չեն կիրառվում պատասխանատվության միջոցներ:

Հաճախ ԿԳՆ-ն էլ իր հերթին իր վերահսկողության տակ գտնվող դասագրքերի մասով (1-4-րդ դասարանների դասագրքերը, որոնք ամբողջությամբ հրատարակվում են պետական բյուջեի հաշվին և անհատույց տրվում դպրոցներին) տալիս է ավելի շատ պատվերներ, քան դպրոցները ներկայացրել են իրենց հայտերով, ինչը կարող է հուշել ԿԳՆ-ի ու հրատարակչությունների միջև առկա ստվերային պայմանավորվածությունների մասին⁷⁸:

Կան նաև մտավախություններ, որ հրատարակչությունների միջև առկա են հակամրցակցային պայմանավորվածություններ, որի արդյունքում որոշվում է, որ այլընտրանքային դասագրքերից մեկի պարագայում առյուծի բաժինը հրատարակվում է մեկի կողմից, իսկ մյուս դասագրքի պարագայում տեղերը փոխվում են: Ստվերային համաձայնությունների մասին ակնարկում են նաև տարբեր հրատարակիչներ՝ նշելով, որ իրենք չեն խառնվում մի շարք դասագրքերի մրցույթներին, որ մյուսներն էլ չխառնվեն «իրենց մրցույթներին»:

Ստեղծված իրավիճակում անցումը դեպի դասագրքերի բաց և ազատ մրցակցություն ոչ միայն կնպաստի ոլորտում առկա կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը, այլև պարբերաբար թարմացվող գիտելիքի ու տեղեկատվության շրջանառությանը: Օրինակ՝ ինֆորմատիկայի դասագրքի քառամյա պարբերականությամբ հրատարակումն արդյունավետ չի համարվում, քանի որ նրանում առկա տեղեկատվությունը հնանում է գրեթե տարեկան կտրվածքով: Որպես նոր մեխանիզմ հրատարակիչներից մեկի կողմից առաջակվում էր դիտարկել նաև ռուսական մոդելը, երբ առանց մրցույթի գրվում են դասագրքեր և զգալի գումար է ծախսվում փորձաքննության համար, որից հետո դասագրքերը ներկայացվում են պետական հաստատման: Դպրոցն ազատ է ընտրելու ցանկացած դասագիրք՝ հաստատված դասագրքերի ցանկից: Ընդ որում, մի առարկայի գծով կարող են լինել տասնյակ դասագրքեր, ինչն ընդլայնում է դպրոցի ընտրության հնարավորությունը:

Մարզպետարաններում հաճախ գործում են ստվերային պայմանավորվածություններ հրատարակչի ու մարզպետարանի միջև: Օրինակ, խայտառակ վիճակ էր ստեղծվել Արմավիրի մարզում մայրենիի դասագրքերի հետ կապված, երբ համատարած պատվիրում էին մի դասագիրքը՝ ինչ-ինչ պատճառներից ելնելով:

Փորձագետի հետ հարցազրույցից (Երևան)

Մեր հրատարակած հանրահաշվի դասագրքի համար Լոռու մարզից պատվեր չէր եկել: Ես վեր կացա, գնացի մարզպետարան ու վարչության պետին ասում եմ՝ ցույց տուր հայտերը: Նա չկարողացավ ցույց տալ հայտերը ու որպեսզի ես չբողոքեմ, սկսեց ինձ հետ բանակցել, թե դասագրքի խմբաքանակի քանի տոկոսը քեզ տանք, որ պարտք ու պահանջ չունենանք:

Հրատարակչի հետ հարցազրույցից (Երևան)

⁷⁸ «ԿԳՆ-ն ավելի քան 100 հազար դրոյարի դասագիրք է սպագրել, որի կտրիքը դպրոցները չեն ունեցել», «Յետք» ինտերնետային թերթ, 02.12.2016:

Առաջարկություններ

Ներքոհիշյալ առաջարկություններն ուղղված են վերհանված կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը.

- Ուսումնասիրել, թե որ մարզերից որ հրատարակություններն են ստանում հիմնական պատվերները կամ որ մարզի որ դպրոցներն են, որ այլընտրանքային դասագիրք չեն ընտրում ստվերային պայմանավորվածությունների արդյունքում:
- Ստեղծել մեխանիզմներ դասագրքերի ընտրության թափանցիկության համար՝ բացառելով մարզպետարանների և այլ մարմինների կողմից ուսուցիչների և դպրոցի տնօրենների ուղղորդումները այս կամ այն դասագրքի ընտրության հարցում:
- Սահմանել երկուսից ավելի դասագրքեր հաստատելու մեխանիզմ, որպեսզի ուսուցիչը դրանց էլեկտրոնային տարբերակները հետազոտելուց հետո ընտրի այն դասագիրքը, որով ցանկանում է դասավանդել, իսկ երեխաների ծնողներն էլ ձեռք բերեն հենց այդ դասագիրքը՝ վերացնելով մրցույթները և դրանց հետ կապված բոլոր կոռուպցիոն ռիսկերը:
- Տրամադրել բավարար ժամանակ դպրոցներին դասագրքերին ծանոթանալու և ուսումնական գործընթացի ընթացքում դրանց թերությունները վեր հանելու ու առավել հաջող դասագիրքը ընտրելու համար:
- Սահմանել և կիրառել պատասխանատվության խիստ միջոցներ դասագրքերի հայտերը պատշաճ ձևով ու ժամկետներում չհավաքագրելու, նախնական հայտերը խախտելու, հայտի ու իրական պահանջի անհամապատասխանության դեպքերում:
- Սահմանափակել մարզպետարանների դերը ԿԳՆ կամ ԴՇՅ հայտեր ներկայացնելու գործընթացում: Հնարավորություն ստեղծել դասագրքերի հայտերն ուղղակիորեն համացանցում ներբեռնելու համար, որի ամփոփ պատկերը հասանելի կլինի ԴՇՅ-ի կամ ԿԳՆ-ի համար՝ դրանով իսկ թափանցիկ դարձնելով հանրագումարային պատվերի չափը և խուսափելով հրատարակչությունների մոտ դասագրքերի հրատարակության պատվերի ձևավորման մեխանիզմի տարըմբռնումներից:
- Սահմանել հայտերի և դրանք հիմնավորող մեթոդխորհրդի որոշումների հրապարակայնության պահանջ, ինչը կարող է զսպաշապիկ դառնալ ստվերային պայմանավորվածությունների առումով:
- Արգելել ԿԳՆ-ին ու ԴՇՅ-ին դպրոցներից եկած հայտերում նշված թվաքանակից ավելի դասագրքերի հրատարակությունը:
- Սահմանել հրատարակիչների կողմից շահերի բացակայությունը հայտարարագրելու պահանջ՝ հնարավորինս կանխելով կոռուպցիոն պայմանավորվածությունները հրատարակչությունների միջև:
- Օրենքով սահմանել պատասխանատվության խիստ միջոցներ հրատարակչությունների միջև ստվերային համագործակցության համար՝ հնարավորինս կանխելով կոռուպցիոն պայմանավորվածությունները: Օրինակ՝ խախտում կատարած հրատարակչությունը պետք է որոշակի ժամանակով զրկվի ապագա մրցույթներին մասնակցելու հնարավորությունից:

3.5 Անվճար հիմունքներով տրամադրվող դասագրքերի հետ կապված խնդիրները

Պետությունն իր սոցիալական գործառույթների շրջանակներում անապահով ընտանիքների երեխաներին անվճար դասագրքեր է հատկացնում: Այդ դասագրքերի ներդրումային գումարների փոխհատուցումն իրականացվում է ՀՀ պետական բյուջեի «Սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաների դասագրքերի վարձավճարների փոխհատուցում» ծրագրի շրջանակներում: Ուսումնական հաստատության սոցիալապես անապահով ընտանիքների սովորողների ցուցակը կազմվում է հաստատության մանկավարժական և ծնողական խորհուրդների համատեղ նիստում և հաստատվում տնօրենի կողմից⁷⁹: Դպրոցում սովորող աշակերտների ընդհանուր թվի 10 տոկոսի չափով տրվում են անվճար դասագրքեր: Որոշ դպրոցներում դրանց բաշխումը որոշվում է տնօրենի կողմից, որոշներում կառավարման խորհրդի կամ դաստեղի կողմից: Սակայն այստեղ ևս առկա են որոշակի խնդիրներ: Մասնավորապես.

1. Սոցիալական անապահով երեխաներին դասագրքեր տրամադրելու մեխանիզմը գործում է զուտ մեխանիկական եղանակով, և բաշխումը կախված է դպրոցի տնօրենի հայեցողությունից: Այսպես՝ ոչ բոլոր դպրոցների դեպքում է հիմնավորված աշակերտների ընդհանուր թվի 10 տոկոսին անվճար դասագրքերի հատկացումը՝ առանց հաշվի առնելու տեղական առանձնահատկությունները: Ավելին, անգամ այդ 10 տոկոսը ներկայումս որոշվում է առանց որևէ չափանիշի՝ ուսուցիչների բանավոր ներկայացման կամ դպրոցի տնօրենի հայեցողությամբ, ինչը հնարավոր չարաչափումների տեղիք է տալիս:

Օրինակ՝ Երևանի Պուշկինի և Չեխովի անվան դպրոցներում, որտեղ մեծ թվով աշակերտներ են սովորում, աշակերտների ընդհանուր թվի 10 տոկոսը բավականին մեծ թիվ է կազմում, չնայած կարիքավորների թիվն այս դպրոցներում այդքան էլ մեծ չէ: Ներկայումս այդ 10 տոկոս դասագրքերը բաշխվում են դպրոցի տնօրենի հայեցողությամբ՝ առանց որևէ հստակ չափանիշի:

Դե, մենք լավ գիտենք, որ երեխաները կարիք ունեն անվճար դասագրքերի: Իրենց ընտանիքներին լավ ճանաչում ենք, հետո էլ այդ երեխաների հագուկապից երևում է, ով է կարիքավոր, ով ոչ: Այդ երեխաների անունները ներկայացնում ենք տնօրենին ու իրենց անվճար դասագրքերը տրամադրվում են:

Ուսուցիչների հետ հարցազրույցից (Երևան)

Իսկ, օրինակ, Նուբարաշենի կամ 16-րդ թաղամասի դպրոցների (օրինակ՝ N 185, N 195) պարագայում անվճար դասագրքերի կարիք ունեցող աշակերտների տոկոսն ավելի մեծ է, քան 10%-ը: Մինչդեռ այս դպրոցներում հատկացվող անվճար դասագրքերի տոկոսային հարաբերակցությունը նույնն է, ինչ այլ դպրոցներում:

Դասագրքերի վարձավճարները հավելյալ սոցիալական բեռ են հատկապես սոցիալապես անապահով սահմանամերձ գյուղերի բնակիչների համար: Այս գյուղերի բնակչության համար սոցիալական բեռի որոշակի թեթևացում կարող է դառնալ պետության կողմից դասագրքերի վարձավճարների սուբսիդավորումը կամ դասագրքերի անվճար տրամադրումը:

2. Դասագրքերը անօրինական ճանապարհով անհատ գրավաճառների կողմից դրվում են ազատ վաճառքի: Հրատարակչությունները բողոքում են, որ երբեմն դասագրքերը «սև շուկայում» վաճառվում են ինքնարժեքից ցածր գնով, ինչը նշանակում է, որ դասագրքերը վաճառքում հայտնվել են դպրոցների կամ աշակերտների միջոցով: Հրատարակիչները կասկածներ ունեն նաև, որ որոշ դպրոցների գրադարանավարներ սովերային պայմանավորվածությունների մեջ են

⁷⁹ ՀՀ ԿԳ նախարարի 2009թ. օգոստոսի 21-ի թիվ 752-Ն հրաման, Հավելված, կետ 11:

գրավաճառների հետ, որի արդյունքում նոր դասագրքերը հայտնվում են նրանց վաճառատեղանին: Փաստորեն առկա է դպրոց-սև շուկա կապ: Հաշվի առնելով նաև մամուլի վերջին հրապարակումները⁸⁰ աշակերտների քանակից ավելի դասագրքերի հրատարակության վերաբերյալ՝ պետք է ենթադրել, որ այդ դասագրքերը ևս կհայտնվեն գրավաճառների սեղաններին:

Պետք է նկատել, որ դասագրքերի վաճառքը խթանող գործոններից է դասագրքերի մաշվածությունը: Որոշ ծնողներ գերադասում են իրենց երեխայի համար գնել նոր դասագրքեր, քան վարձակալել մաշվածները:

Մաշված դասագրքերի չօգտագործման կամ շրջանառությունից դուրս բերելու համար ուսուցիչները նույնպես առաջարկում էին կրճատել դասագրքերի հրատարակության պարբերականությունը կամ էլ ուղղակի ազատ վաճառքի թույլտվություն տալ:

Չորս տարի է՝ սպասում ենք նոր դասագրքերի և լինում է, որ ստիպված ենք լինում ևս մեկ տարի այդ մաշված դասագրքերով դասավանդել: Եթե Դուք տեսնեք այդ դասագրքերի վիճակը, կտեսնեք, որ երբեմն դրանք ահավոր վիճակում են:

Ուսուցիչների հետ հարցազրույցից (մարզ)

Հրատարակչությունների ներկայացուցիչների կարծիքով՝ չնայած նրան, որ այլընտրանքային դասագրքերի մոդելը լուծել է դաշտում առկա որոշ խնդիրներ, եկել է ժամանակը՝ նոր մեխանիզմ մշակելու և ազատականացնելու դասագրքերի վաճառքը, որը, ըստ նրանց, նաև խթան կհանդիսանա կրճատելու վերահրատարակությունների պարբերականությունը: Այդ դեպքում ֆինանսական հնարավորություն ունեցող ընտանիքները կկարողանան ոչ թե վարձակալել հին ու մաշված դասագրքերը, այլ գնել նորերը: Սա գրախանութներին զարգանալու լրացուցիչ հնարավորություն կտա:

Առաջարկություններ

Ներքոհիշյալ առաջարկություններն ուղղված են վերհանված կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը.

- Մշակել հստակ չափանիշներ դպրոցներում անվճար տրամադրվող դասագրքերի բաշխումը դրանց հիման վրա իրականացնելու համար, իսկ որոշման ընդունման գործառույթն էլ վերապահել կառավարման խորհրդին՝ վերացնելով դպրոցի տնօրենի հայեցողական մոտեցումը:
- Կիրառել տարբերակված մոտեցում երևանյան, մարզային և գյուղական, հատկապես՝ սահմանամերձ գյուղերի բնակչության նկատմամբ, որտեղ բոլոր դասագրքերը պետք է տրամադրվեն անվճար սկզբունքով:
- Պարբերաբար ուսումնասիրել «սև շուկայում» հայտնվող դասագրքերի ծագումնաբանությունը:
- Դասագրքերի վաճառքը կանխելու նպատակով որդեգրել հետևյալ մոտեցումներից որևէ մեկը՝
  - ✓ ամբողջությամբ ազատականացնել դասագրքերի շուկան
  - ✓ դասագրքերի ազատականացումը ներդնել գործող համակարգին զուգահեռ՝ ծնողներին հնարավորություն տալով դասագրքերը գնելու գրախանութներից
  - ✓ հաճախակիացնել դասագրքերի հրատարակությունները, ինչը հնարավորություն կտա խուսափել մաշված դասագրքերի գործածումից, կխթանի հրատարակչությունների զարգացումը և կնվազեցնի դասագրքերում առկա հնացած տեղեկատվության շրջանառությունը:

⁸⁰ «Միլիոնավոր դրամների ճակատագիրը «որոշում են» տնօրենները. ԿԳ նախարարի հաստատած կառուց» «Հետք» ինտերնետային թերթ, 26.02.2015:

Վերջաբան

Իրականացված ուսումնասիրությունը, որպես հասարակական վերահսկողության դրսևորում, ուղղված էր բացահայտելու հանրակրթության երեք տարբեր ոլորտներում առկա խնդիրները և ներկայացնելու առաջարկություններ ինչպես գործող ընթացակարգերի թափանցիկության բարձրացման, այնպես էլ բացահայտված կոռուպցիոն ռիսկերը նվազեցնելուն ուղղված անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարելու ուղղությամբ:

Մասնավորապես՝ հետազոտությունը ցույց տվեց, որ հանրակրթական դպրոցներում վճարովի պարապմունքների պրակտիկան ձևավորվել է տարբեր պատճառներով, որոնք պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խոշոր խմբի. շահերի բախման և դրա կարգավորման բացակայությամբ պայմանավորված խնդիրներ և հանրակրթության որակով և դրա նկատմամբ անբավարար հսկողությամբ պայմանավորված խնդիրներ:

Ներառական կրթության բնագավառում բացահայտված հիմնական կոռուպցիոն ռիսկերը հիմնականում առնչվում են ԿԱՊԿՈՒ երեխաների կարիքի գնահատմանը, ԿԱՊԿՈՒ երեխաներ ներգրավելու՝ դպրոցի իրական շահագրգռվածությանը, ինչպես նաև ոլորտի նկատմամբ թույլ վերահսկողությանը:

Դասագրքերի հրատարակման վերաբերյալ հետազոտությունը ցույց տվեց, որ կոռուպցիոն ռիսկերը բազմաշերտ են և պայմանավորված են մի շարք փոխկապակցված խնդիրներով, որոնք հիմնականում կապված են շահերի բախման, հովանավորչական դրսևորումների, հայտերի ներկայացման գործընթացում ուղղորդումների հետ և այլն:

Ակնկալվում է, որ ներկայացված առաջարկությունները արձագանք կստանան ՀՀ ԿԳԼ-ի և այլ շահագրգիռ պետական մարմինների կողմից, ինչպես նաև դրանք կներառվեն 2015-2018թթ. հակակոռուպցիոն ռազմավարությունից բխող ՀՀ կրթության ոլորտի հակակոռուպցիոն միջոցառումների ծրագրում:

Հավելված 1. Օգտագործված գրականության ցանկ

Իրավական ակտեր, հաշվետվություններ

1. ՀՀ Սահմանադրություն:
2. Մարդու իրավունքների համընդհանուր [հռչակագիր](#):
3. «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի [Կոնվենցիա](#) (ՀՀ-ն միացել է 2010թ.):
4. «Երեխաների իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի [Կոնվենցիա](#) (ՀՀ-ն միացել է 1993թ.):
5. «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի Միջազգային [Դաշնագիր](#) (ՀՀ-ն միացել է 1993թ.):
6. Կրթություն բոլորի համար համընդհանուր [հռչակագիր](#):
7. «Կայուն Շարժացման Նպատակներ 2030» ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ի [օրակարգ](#):
8. «Կրթության բնագավառում խտրականության դեմ» ՄԱԿ-ի [Կոնվենցիա \(ՀՀ-ն միացել է 1993թ.\):](#)
9. «Կրթության մասին» [ՀՀ օրենք](#):
10. «Գնումների մասին» [ՀՀ օրենք](#):
11. «Հանրակրթության մասին» [ՀՀ օրենք](#):
12. «Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2011-2015 թվականների պետական ծրագիրը հաստատելու մասին» [ՀՀ օրենք](#):
13. ՀՀ կառավարության 06.11.2003թ. «Հայաստանի Հանրապետության հակակոռուպցիոն ռազմավարության և դրա իրականացման միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» [թիվ 1522-Ն որոշում](#):
14. ՀՀ կառավարության 08.10.2009թ. «Հայաստանի Հանրապետության հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը և դրա իրականացման 2009-2012 թվականների միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» [թիվ 1272-Ն որոշում](#):
15. ՀՀ կառավարության 25.09.2015թ. «Հայաստանի Հանրապետության հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը և դրա իրականացման 2015-2018 թվականների միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» [թիվ 1141-Ն որոշում](#):
16. ՀՀ կառավարության 10.04.2014թ. «Հանրային կառավարման համակարգում կոռուպցիայի դեմ պայքարի հայեցակարգին հավանություն տալու մասին» [թիվ 14 արձանագրային որոշում](#):
17. ՀՀ կառավարության 27.03.2014թ. «Հայաստանի Հանրապետության 2014-2025 թվականների հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիրը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2008 թվականի հոկտեմբերի 30-ի N 1207-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» [թիվ 442-Ն որոշում](#):
18. ՀՀ կառավարության 18.10.2016թ. «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ծրագրի մասին» [թիվ 1060-Ա որոշում](#):
19. ՀՀ կառավարության 25.07.2002թ. «Հայաստանի Հանրապետության պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատություններ» պետական հիմնարկները վերակազմակերպելու, «Հայաստանի Հանրապետության պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատություն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության օրինակելի կանոնադրությունը հաստատելու, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 1998 թվականի հոկտեմբերի 28-ի N 661 որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու և 1996 թվականի մայիսի 15-ի N 150 որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» [թիվ 1392-Ն որոշում](#):
20. ՀՀ կառավարության 04.11.2010թ. «Հայաստանի Հանրապետության պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում վճարովի հիմունքներով հանրակրթական և (կամ) մասնագիտական լրացուցիչ կրթական ծրագրերի, ինչպես նաև այլ ծառայությունների իրականացման կարգը հաստատելու մասին» [թիվ 1496-Ն որոշում](#):
21. ՀՀ կառավարության 16.01.2006թ. «Հայաստանի Հանրապետության կրթության և գիտության նախարարության կրթության պետական տեսչության կանոնադրությունը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի դեկտեմբերի 30-ի N 1927-Ն որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու մասին» [թիվ 497-Ն որոշում](#):
22. ՀՀ կառավարության 08.04.2010թ. «Հանրակրթության պետական չափորոշչի ձևավորման և հաստատման կարգը և հանրակրթության պետական չափորոշիչը հաստատելու, Հայաստանի

- Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի մայիսի 27-ի N 771-Ն և հունիսի 17-ի N 900-Ն որոշումներն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» [439-Ն որոշում](#):
23. ՀՀ կառավարության 27.01.2011թ. «Հայաստանի Հանրապետության Տավուշի մարզի հանրակրթական դպրոցներում կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթության կազմակերպման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորման փորձնական կարգը հաստատելու մասին» [թիվ 46-Ն որոշում](#):
  24. ՀՀ կառավարության 18.02.2016թ. «Համընդհանուր ներառական կրթության համակարգի ներդրման գործողությունների պլանին և ժամանակացույցին հավանություն տալու մասին» [թիվ 6 արձանագրային որոշում](#):
  25. ՀՀ կառավարության 25.08.2005թ. «ՀՀ կառավարության որոշումը «ՀՀ հատուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների և հանրակրթական դպրոցներում կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթության կազմակերպման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորման կարգը հաստատելու մասին » [թիվ 1365-Ն որոշում](#):
  26. ՀՀ կառավարության 12.01.2017թ. «Երևանի բժշկահոգեբանամանկավարժական գնահատման կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունը վերակազմակերպելու, «Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոն», «Կապանի տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոն» և «Ստեփանավանի տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններ ստեղծելու մասին» [թիվ 10-Ն որոշում](#):
  27. ՀՀ կառավարության 10.09.2015թ. «Լրացուցիչ կրթական ծրագրերի կազմակերպման և իրականացման կարգը, ինչպես նաև ոչ ֆորմալ և ինֆորմալ ուսուցման արդյունքների գնահատման և ճանաչման կարգը սահմանելու մասին» [թիվ 1062-Ն որոշում](#):
  28. ՀՀ ԿԳ նախարարի 06.08.2010թ. «Ներառական կրթություն իրականացնելու կարգը հաստատելու մասին» [թիվ 1281-Ն հրաման](#) (ուժը կորցրել է):
  29. ՀՀ ԿԳ նախարարի 21.08.2009թ. «ՀՀ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունները դասագրքերով ապահովելու, հանրակրթական առարկաների դասագրքերը հրատարակելու և հանրակրթության պետական չափորոշին դասագրքերի համապատասխանության գնահատման առարկայական հանձնաժողովների ձևավորման կարգը հաստատելու մասին» [թիվ 752-Ն հրաման](#):
  30. ՀՀ ԿԳ նախարարի 14.12.2012թ. «Հանրակրթական, այդ թվում՝ նախադպրոցական, ուսումնական հաստատություններում օգտագործվող ձեռնարկների փորձաքննության և գործածության երաշխավորման կարգը հաստատելու մասին» [թիվ 1144-Ն հրաման](#):
  31. ՀՀ ԿԳ նախարարի 03.07.2015թ. «2015-2015 ուսումնական տարում հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում գործածության երաշխավորված դասագրքերի անվանացանկը հաստատելու մասին» [թիվ 649-Ա/Ք հրաման](#):
  32. ՀՀ ԿԳ նախարարի 18.07.2016թ. «2016-2017 ուսումնական տարում հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում գործածության երաշխավորված դասագրքերի անվանացանկը հաստատելու մասին» [թիվ 733-Ա/2 հրաման](#):
  33. ՀՀ ԿԳ նախարարի 19.07.2016թ. «Հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների 2016-2017 ուսումնական տարվա դասագրքերի համար ներդրումային գումարների չափը հաստատելու մասին» [թիվ 740-Ա/Ք հրաման](#):
  34. ՀՀ ԿԳՆ 2015 թվականի [գործունեության հաշվետվություն](#):
  35. [Դասագրքերի և տեղեկատվական հաղորդակցման տեխնոլոգիաների շրջանառու հիմնադրամի կանոնադրություն](#), գրանցված 28.11.2005 (տր խմբագրություն, 28.07.2011):
  36. ՌԴ կրթության և գիտության նախարարության 2013թ. սեպտեմբերի 5-ի N 1047 կարգ:

Հետազոտություններ, զեկույցներ, այլ կյուրթեր

1. Ալլեն Կ. Է., Քոուլերի Գ. Է., Բացառիկ երեխան. Ներառումը վաղ մանկության կրթությունում:
2. Ասլանյան Լ., Գյումջիբաշյան Կ., Գրիգորյան Ա., Խաչատրյան Ս., Հասասյան Ա., [Ուսանողների ընկալումը բուհական համակարգում կոռուպցիայի մասին](#), Երևան, 2010:
3. [Ավագ դպրոցներում կրթության ֆինանսավորման և ֆինանսական արդյունավետության մոնիթորինգ](#), Համայնքների ֆինանսիստների միավորում ՀԿ, 2014:
4. [Բյուջետային թափանցիկության և ֆինանսական հաշվետվողականության ընդլայնումը Երևանի հանրակրթության համակարգում](#), Համայնքների ֆինանսիստների միավորում ՀԿ, Երևան, Վան Արյան, 2014:
5. [Դասագրքերի փորձարկման մեթոդական ուղեցույց](#):
6. Դասագրքերի և տեղեկատվական հաղորդակցման տեխնոլոգիաների շրջանառու հիմնադրամի [կանոնադրություն](#):
7. Թադևոսյան Ա., [Կոռուպցիայի բնույթը ՀՀ-ում, դրա հասարակական ընկալումները և ազդեցությունը մարդկային զարգացման վրա](#), Երևան, 2009:
8. Խաչատրյան Ս., Պետրոսյան Ս., Թերգյան Գ., [Ուսուցիչների մասնագիտական զարգացման և կրթության բովանդակության գնահատումը՝ Հայաստանում կրթության բարեփոխումների համատեքստում](#), Բարև ՀԿ, 2013:
9. [Կոռուպցիան և հակակոռուպցիոն պայքարը Հայաստանում. ընդհանուր իրավիճակի նկարագիր / Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ, հեղինակներ՝ Ուիլբերգ Ս., Յոկտանյան Վ., 2013:](#)
10. [Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Ազգային վիճակագրական ծառայություն](#), 2016:
11. [ՀՀ իշխանությունների գործունեության գնահատականները. տեսանելիությունը, ձեռքբերումներն ու բացթողումները և զարգացման ռազմավարական առաջարկները. սոցիոլոգիական հետազոտություն GS Index-3/11, «Այ Փի Էս Սի» Բաղաբական և սոցիոլոգիական խորհրդատվությունների ինստիտուտ, 2011:](#)
12. [ՀՀ իշխանությունների գործունեության գնահատականները. տեսանելիությունը, ձեռքբերումներն ու բացթողումները և զարգացման ռազմավարական առաջարկները. սոցիոլոգիական հետազոտություն GS Index-2/13, «Այ Փի Էս Սի» Բաղաբական և սոցիոլոգիական խորհրդատվությունների ինստիտուտ, 2013 թ:](#)
13. ՀՀ ԿԳՆ 2015 թվականի գործունեության [հաշվետվություն](#):
14. Մեջլումյան Ա., [Հակակոռուպցիոն քաղաքականությունը ՀՀ կրթության ոլորտում](#), Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ, 2015:
15. Միլովանովիչ Մ., համահեղինակներ՝ Սեներիկ Ի., Ավետիսյան Մ., Խավանսկա Տ., [Կոռուպցիայի դեմ պայքարը և բարեկարգության արմատավորումը Հայաստանի կրթական ոլորտում](#), 2015:
16. Ներառական կրթություն իրականացնող [դպրոցների ցանկ](#):
17. Ստեյնբեք Ս., Ստեյնբեք Ու., Ներառում. Ուղեցույց կրթողների համար, 1996:
18. Ուիլբերգ Ս., Յոկտանյան Վ., [Կոռուպցիան և հակակոռուպցիոն պայքարը Հայաստանում. ընդհանուր իրավիճակի նկարագիր](#), 2013:
19. «2014 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության և երկրում մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտման մասին» [ՀՀ ՄԻՊ տարեկան զեկույց](#), 2015:
20. Anapiosyan A., Hayrapetyan G., Hovsepyan S., [Approximation of Inclusive Education in Armenia to International Standards and Practices](#), Institute of Public Policy, 2014.
21. [Armenia - Education Financing and Management Reform Project](#) (formerly called Health and Education Development Project), World Bank, 1997.
22. Bray M., Kwo O., [Regulating Private Tutoring for Public Good. Policy Options for Supplementary Education in Asia](#), 2014, Comparative Education Research Centre, The University of Hong Kong.

Մամուլի հրապարակումներ

1. [«Անահիտ Բախշյան. «Մի մարդու սոցիալական ինդիքը լուծվում է՝ ոտնահարելով մի խումբ երեխաների իրավունքը»», «Չետք» ինտերնետային թերթ, 18.12.2013:](#)
2. [«Ավագ դպրոցի հիմնական ինդիքները լուծված չեն» քննարկում նախարարի հետ, Երկիր Մեդիա, 18.03.2016:](#)
3. [«Ավագ դպրոցը ինդիքներ ունի, բայց ռեյտինգի փոխարենը» ինչ ինդիքներ է ներկայացրել «Զվանտ» վարժարանի տնօրենը Սերժ Սարգսյանին, armlur.am, 23.11.2016:](#)
4. [«Գործն իրականում «աղմկահարույց է»», Զրապարակ օրաթերթ, 19.07.2011:](#)
5. [«Երեք դրածո ուսուցիչ + Եգեկյան = հաղթանակ», Զրապարակ օրաթերթ, 25.05.2011:](#)
6. [«Լևոն Մկրտչյանը կրթական համակարգում ավագ դպրոցների հետ կապված ինդիք է տեսնում», Արմենպրես, 11.03.2016:](#)
7. [«ԿԳՆ-ն ավելի քան 100 հազար դոլարի դասագիրք է տպագրել, որի կտրիքը դպրոցները չեն ունեցել», «Չետք» ինտերնետային թերթ, 02.12.2016:](#)
8. Զարգազրույց Երևանի պետական մանկավարժական համալսարանի պրոֆեսոր, «Մաթեմատիկական դպրոցում» ամսագրի գլխավոր խմբագիր, «Հանրահաշիվ 7-9» գործող դասագրքերի հեղինակ Զամետ Միքայելյանի հետ, Զայաստանի զրուցակից No. 29 (283):
9. [«Միլիոնավոր դրամների ճակատագիրը «որոշում են» տնօրենները. ԿԳ նախարարի հաստատած կարգը», «Չետք» ինտերնետային թերթ, 26.02.2015:](#)
10. [«Սայրո տեղից շարժելու ժամանակը՝ ոստ Լևոն Մկրտչյանի», Առավոտ, 01.07.2016:](#)
11. [«Վատություն մի արեք հայ երեխաներին ու հայ դպրոցին», Զրապարակ օրաթերթ, 08.06.2011:](#)
12. [«Տկարամտություն, պատվե՞ր, թե՞ հանցավոր պայմանավորվածություն», Զրապարակ օրաթերթ, 16.05.2011:](#)

Հավելված 2. Միջազգային փորձը

Վճարովի պարապմունքների կարգավորման միջազգային փորձը⁸¹

Երկիր	Իրավական կարգավորումը
Բանգլադեշ	<p>Պետական աջակցություն ստացող միջնակարգ դպրոցների ուսուցիչների գործունեությունը կարգավորող, 1979թ. ընդունված կանոնների 9-րդ հոդվածն արգելում է ուսուցիչներին մասնավոր դասընթացներ տրամադրել, ինչպես նաև ցանկացած այլ աշխատանք կատարել՝ առանց գործատու կազմակերպության նախնական համաձայնության:</p> <p>2004թ. Կրթության նախարարության կողմից թողարկված շրջաբերականն ամրագրում էր հետևյալը. «Ուսուցիչը, ով աշխատում է պետական կրթական հաստատություններում, իրավունք չունի ներգրավվելու մասնավոր դասընթացներ առաջարկող, վերապատրաստող կենտրոնների գործունեությանը»:</p> <p>Հետագա տարիներին հանրային քննարկումները ցույց տվեցին, որ այս և նմանօրինակ այլ կանոնակարգերի դրույթները չեն պահպանվում: Նախարարության նոր կանոնակարգերն արգելեցին ուսուցիչներին մասնավոր դասընթացներ տրամադրել իրենց դպրոցի աշակերտներին: Ուսուցիչներին թույլատրվեց մասնավոր դասընթացներ անցկացնել այլ կրթական հաստատությունների աշակերտների հետ (օրական կտրվածքով՝ տասը աշակերտից ոչ ավելի):</p>
Բուրնա	<p>Հիմնական դպրոցների ուսուցիչներն իրավունք չունեն կրկնուսույցի ծառայություններ մատուցել: Կանոնակարգը հրապարակվեց 2001թ. և սկզբում տարածվում էր պետական դպրոցների ուսուցիչների վրա: 2002թ. այն տարածվեց նաև մասնավոր դպրոցների ուսուցիչների վրա: 2013թ. մասնավոր հատվածին թույլատրվեց բացել մասնավոր դասընթացների կենտրոններ, սակայն հանրակրթական դպրոցների ուսուցիչների կողմից մասնավոր դասընթացներ տրամադրելու արգելքը պահպանվեց:</p>
Բրունեյ Դարուսալամ	<p>Համաձայն 2003թ. ընդունված Կրթության կարգի և 2004թ. ընդունված Կրթական հաստատությունների գրանցման կանոնակարգի՝ ուսուցիչներն իրավունք չունեն կրկնուսույցի ծառայություններ մատուցել՝ առանց Կրթության նախարարության նախնական հաստատման:</p>
Կամբոջա	<p>1990-ականների կեսերին Կամբոջայի իշխանությունները մասնավոր լրացուցիչ դասընթացներն արգելելու փորձ կատարեցին, սակայն ձախողվեցին: Ուսուցիչների մասնագիտական էթիկայի կանոնագիրքն ամրագրում է. «Ուսուցիչները չպետք է դրամ հավաքեն, չամրագրված վճարներ գանձեն կամ որևէ բիզնես իրականացնեն դասարանի սահմաններում»:</p>
Չինաստան	<p>Մասնագիտական էթիկայի կանոնների համաձայն՝ ուսուցիչները «... պետք է գիտակցաբար հրաժարվեն վճարովի մասնավոր պարապմունքներ տրամադրելուց և չպետք է անձնական շահ ստանան իրենց դիրքից՝ որպես ուսուցիչ»:</p>
Վրաստան	<p>2010թ. Կրթության և գիտության նախարարության կողմից ընդունված Ուսուցիչների էթիկայի կանոնագրի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Ուսուցիչը չպետք է մասնավոր դասընթացներ տրամադրի իր աշակերտներին՝ եկամուտ ստանալու նպատակներով»:</p>

⁸¹ St'u Mark Bray and Ora Kwo, *Regulating Private Tutoring for Public Good. Policy Options for Supplementary Education in Asia*, 2014, Comparative Education Research Centre, The University of Hong Kong, էջեր 45-49

Յոնգ Կոնգ	Կառավարությունն այս հարցի շուրջ որևէ կանոնակարգ չունի: Մանկավարժական մասնագիտության (Education Profession) կանոնագիրքը (Յոնգ Կոնգ, Կրթության ոլորտում մասնագիտական Էթիկայի խորհուրդ, 1995, Բաժին 2.22) սահմանում է, որ ուսուցիչը «չպետք է աշակերտի հետ ունեցած իր հարաբերություններից օգուտ քաղի»: Այնուամենայնիվ, կանոնակարգը չունի որևէ հստակ նորմ մասնավոր պարապմունքների վերաբերյալ:
Յնդկաստան	Կրթության իրավունքի վերաբերյալ օրենքի 28-րդ մասն ամրագրում է. «Ոչ մի ուսուցիչ չպետք է ներգրավվի կրկնուսուցման կամ մասնավոր ուսուցմանն ուղղված գործունեության մեջ»: Յնդկաստանի տարբեր նահանգներ ունեն լրացուցիչ օրենսդրական ակտեր և կանոնակարգեր: Այսպես՝ Արևմտյան Բենգալիայում Ծառայության մատուցման կանոնագիրքը (Code of Service Rules) տարրական դպրոցների ուսուցիչների համար սահմանում է. «Ուսուցիչը պետք է գերծ մնա որևէ վարձատրություն ընդունելուց՝ աշակերտների հետ պարապելու համար»: Այնուհետև սահմանվում է, որ յուրաքանչյուր դպրոց «...պետք է երաշխավորի, որ իր ուսուցիչներից ոչ ոք չի տրամադրում մասնավոր դասընթացներ տվյալ դպրոցի որևէ աշակերտի կամ որևէ այլ դպրոցի աշակերտների: Դպրոցը պետք է նաև երաշխավորի, որ այդ արգելքի շրջանցումը հանգեցնելու է տվյալ ուսուցչի ծառայությունների դադարեցմանը»:
Ճապոնիա	Ճապոնիայի՝ դեռևս 1950թ. ընդունված Տեղական հանրային ծառայությունների մասին օրենքի հիման վրա մշակված կանոնակարգերում նշված է, որ հանրային դպրոցների ուսուցիչներն իրավունք չունեն իրականացնել շահույթ հետապնդող որևէ այլ գործունեություն:
Կորեա	Յանրային և մասնավոր դպրոցների ուսուցիչները, ինչպես նաև բուհերի՝ լրիվ դրույթով աշխատող դասախոսները իրավունք չունեն տրամադրել մասնավոր լրացուցիչ դասընթացներ:
Մալայզիա	Ուսուցիչներն իրավունք ունեն մասնավոր լրացուցիչ դասընթացներ տրամադրել, մի քանի պայմանների դեպքում, այդ թվում՝ <ul style="list-style-type: none"> • դիմողը չի տարածում գովազդային նյութեր իր աշակերտների շրջանում, • մասնավոր ուսուցումը չի խանգարում որպես ուսուցիչ ստանձնած գործառույթների կատարմանը, ինչպես նաև իրականացվում է աշխատանքային ժամերից դուրս:
Մալդիվներ	Ուսուցիչներին արգելվում է մասնավոր դասընթացներ տրամադրել իրենց բնակավայրերում: Ուսուցիչները պետք է իրենց դպրոցներից թույլտվություն ստանան՝ մասնավոր դասընթացներ տրամադրելու նպատակով աշակերտների տուն այցելելուց առաջ: Ուսուցիչներն իրավունք չունեն մասնավոր պարապել իրենց սեփական դասարանի աշակերտների հետ կամ միևնույն տարիքի զուգահեռ դասարանի աշակերտների հետ (Կրթության նախարարություն, Ուղեցույց ուսուցիչների համար, 2002թ.):
Մոնղոլիա	Կրթության ոլորտի վերաբերյալ օրենքներում 2006թ. արված փոփոխություններով, ինչպես նաև 2007թ. ընդունված Էթիկայի կանոնագրով հիմնական դպրոցների ուսուցիչներին արգելվում է կրկնուսուցիչ ծառայություններ մատուցել իրենց աշակերտներին: Կանոնագիրքը սահմանում է, որ ուսուցիչները «չպետք է հարկադրեն աշակերտներին գնել դասագրքեր, կրթական նյութեր կամ այլ առարկաներ ...և առաջարկել մասնավոր դասընթացներ, որոնք մատուցվում են տվյալ ուսուցիչների կողմից»:

Նեպալ	Ուսուցիչներին թույլատրվում է մասնավոր դասընթացներ տրամադրել, այդ թվում՝ իրենց աշակերտներին: Երբեմն գործընթացը կազմակերպվում է հենց դպրոցի կողմից:
Ֆիլիպիններ	Կրկնուսույցի ծառայությունները լայնորեն տարածված են: Դրանք հիմնականում թափանցիկ են և ունեն և որևէ կերպ կանոնակարգված չեն: Ուսուցիչները պարապում են ինչպես իրենց, այնպես էլ գործընկերների աշակերտների հետ:
Սինգապուր	Ուսուցիչներն իրավունք ունեն մատուցել մասնավոր դասընթացներ, եթե դա չի խոչընդոտում դպրոցում իրենց ստանձնած պարտականություններին: Ըստ Կրթության նախարարության կողմից ընդունված չափորոշիչների՝ նման աշխատանքը չպետք է գերազանցի շաբաթական կտրվածքով վեց ժամը: Դպրոցի աշխատանքից բացի, կես դրույթով կրկնուսույցի աշխատանք կատարելու համար ուսուցիչը դիմում է ներկայացնում դպրոցի տնօրենին:
Թայվան	Տարրական և միջնակարգ դպրոցներում ուսուցման մասին 1978թ. ընդունված կանոնները մինչ օրս նույն են. դրանք հանրային և մասնավոր դպրոցների ուսուցիչներին արգելում են լրացուցիչ մասնավոր դասընթացներ տրամադրել:
Ուզբեկստան	Ուսուցիչներն իրավասու են լրացուցիչ մասնավոր դասընթացներ տրամադրել նույնիսկ իրենց աշակերտներին:
Վիետնամ	Կառավարությունն արգելել է ուսուցիչներին լրացուցիչ մասնավոր դասընթացներ տրամադրել տարրական դպրոցներում, ինչպես նաև ամբողջ-օր գրաֆիկով գործող միջնակարգ դպրոցներում: Լրացուցիչ մասնավոր դասընթացները թույլատրված են միայն կես-օր գրաֆիկով գործող դպրոցներում: Ուսուցիչներն իրենց նախաձեռնությամբ չեն կարող դպրոցում կազմակերպել լրացուցիչ մասնավոր դասընթացներ: Այդ իրավասությունը վերապահված է միայն դպրոցների տնօրեններին: Ուսուցիչները կարող են իրենց իսկ աշակերտներին դպրոցից դուրս տրամադրել մասնավոր դասընթացներ միայն այն դեպքում, եթե առկա է տնօրենի թույլտվությունը:

Ներառական կրթության իրականացման միջազգային փորձը

«Ներառումը» այն հիմնական մոտեցումն է արդի համաշխարհային կրթական համակարգի նկատմամբ, որը գնահատում և ընդունում է բոլոր սովորողների բազմազանությունը և ծառայում է նրանց կարիքներին՝ շեշտը հատկապես դնելով այնպիսի երեխաների կարիքների բավարարման վրա, ովքեր խոցելի են բացառվելու և մարգինալացման ենթարկվելու տեսակետից : Ներառման պահանջը միայն մեկն է. բարելավել կրթական համակարգը այնպես, որ այն առավել պատասխանատու դառնա բոլոր սովորողների կարիքների նկատմամբ: Հետևաբար, կրթական համակարգը պետք է անցում կատարի բժշկական մոդելից դեպի ավելի պրագմատիկ, իրական մեթոդների՝ ուշադրությունը բևեռելով յուրաքանչյուր սովորողի կարիքների ընկալման և բավարարման վրա անհատապես՝ դրա կիրարկման համար ենթադրելով հատուկ ծառայությունների և աշխատակազմի ընդգրկում, որոնց կարևոր առաքելություններից է հասարակությանը հասցնելու այն գիտակցության, որ սովորողների կարիքների բավարարումը բոլորիս պատասխանատվությունն է:

Ժամանակի ընթացքում նման գիտակցության եկան աշխարհի շատ երկրներ և ակտիվորեն սկսեցին պայմաններ նախապատրաստել մտավոր, հոգեկան ու ֆիզիկական խնդիրներ ունեցող երեխաներին կրթական ծրագրերում ներգրավելու նպատակով: Այս համատեքստում կարևոր քայլ դարձավ ներառման անհրաժեշտության գիտակցումը միջազգային մակարդակով: Դրա լավագույն դրսևորումներից է Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիան, որը ստորագրվեց և վավերացվեց ՄԱԿ-ի գրեթե բոլոր անդամ պետությունների կողմից: Կոնվենցիայի նպատակն է «ապահովել հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ լիարժեքորեն և հավասարապես օգտվել մարդու իրավունքներից և հիմնարար ազատություններից, ինչպես նաև ապահովել հարգանքը նրանց արժանապատվության նկատմամբ»:

Կոնվենցիան ապահովում և պաշտպանում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքները տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, իրավական և մշակութային կյանքում: Այն կոչ է անում ոչ խտրական վերաբերմունքի և հավասարության՝ կրթական, առողջապահական, աշխատանքային, ընտանեկան, մշակութային, սպորտային, քաղաքական ու հասարակական կյանքին մասնակցելիս: Անդամ պետությունները դրանով պարտավորվում են ընդունել համապատասխան օրենսդրություն, գործադրել համապատասխան միջոցներ խտրականությունը բացառելու համար, սատարել և իրականացնել նոր տեխնոլոգիաների վերաբերյալ հետազոտություններ և կատարելագործումներ:

Նման ձեռնարկումները ավելի լավ հասկանալու համար կատարվել է միջազգային փորձի փոքր ուսումնասիրություն: Անդրադարձ է կատարվել ինչպես եվրոպական առաջադեմ երկրների, այնպես էլ Ռուսաստանի, Արևելյան Եվրոպայի երկրների փորձին: Վերջիններիս կրթական համակարգը մեծապես նման է հայկականին, ուստի դրանց ուսումնասիրությունը կընձեռի համեմատական եզրեր գտնելու հնարավորություններ:

Ներառական ուսուցումը Ուկրաինայում

Ուկրաինայում ներկայումս նախադպրոցական և դպրոցական տարիքի՝ զարգացման շեղումներով երեխաներին օգնության ցուցաբերումը գտնվում է պետական վերահսկողության ներքո:

Երկրում ընդունված են օրենսդրական և իրավական ակտեր, որոնք կարգավորում են առողջական սահմանափակ հնարավորություններով բոլոր մարդկանց օգնության ցուցաբերումը:

Դպրոցներում առանձնահատուկ կրթական պահանջներով երեխաների ուսուցումը իրականացվում է հատուկ ուսումնական պլաններով, որոնցում որոշված են դասընթացների բովանդակությունը, ուսումնական ծանրաբեռնվածության չափը:

Ուսումնական պլանների տարբեր մասերում առանձնացված են կրթական և շտկող խմբերը, իսկ տարբերակվածում սովորողների նախապատրաստումը իրականացնող այս կամ այն հաստատության գործունեության առանձնահատկությունը՝ ելնելով նրանց ճանաչողական կարիքներից: Չարգացման արատներով երեխաների համար անցկացվում են դասեր, անհատական և խմբակային շտկող պարապմունքներ: Պարապմունքները ընտրությամբ են:

Բացի մանկապարտեզներից, դպրոցներից, գիշերօթիկ դպրոցներից, որոնք աշխատում են հատուկ կրթության համակարգով, գոյություն ունեն հաշմանդամ երեխաների վաղ սոցիալական վերականգման կենտրոններ, մասնագիտական, սոցիալական, բժշկական և աշխատանքային վերականգման կենտրոններ:

Դպրոցներում ստեղծվում են բոլոր պայմանները զարգացման արատներով երեխաներին բժշկա-մանկավարժական օգնություն ցուցաբերելու ուղղությամբ: Հատուկ դպրոցներում բացվում են դասարաններ մի շարք առարկաների խոր ուսումնասիրման համար, որոնք անհրաժեշտ են շրջանավարտների հետագա մասնագիտական պատրաստման և հարմարավետության համար:

Ամփոփելով նշվածը՝ կարելի է եզրակացնել, որ Ուկրաինայում աշխատանք է տարվում հատուկ կրթության ճկուն մոդելների հարմարեցման համար, վերամշակվում են հանրակրթական հաստատությունների պայմաններում հոգեբանաֆիզիկական արատներով երեխաների հոգեբանա-մանկավարժական աջակցության նոր արդյունավետ տեխնոլոգիաներ՝ ընդգրկելով այդ գործում ծնողներին, հասարակական կազմակերպություններին և հիմնադրամներին:

Ներառական ուսուցումը Բելառուսում

Բելառուսում ինտեգրացիոն գործընթացների զարգացման վրա ազդել են կրթության նոր արժեքների ընդունումը որպես սոցիալական համակարգի, որը ստեղծում է պայմաններ մարդու և հասարակության զարգացման համար:

Հատուկ կրթական հաստատությունները ոչ միայն իրականացնում են հոգեբանա-ֆիզիկական զարգացման առանձնահատկություններով երեխաների ուսուցումն ու դաստիարակությունը, այլև նախատեսված են ապահովելու հասարակության առավել ամբողջական սոցիալականացումն ու ինտեգրումը:

Ինտեգրումը դառնում է երկրի հատուկ մանկավարժության զարգացման առաջատար ուղղությունը: Բելառուսի Հանրապետության՝ «Երեխայի իրավունքների մասին» օրենքում մատնանշվում են ձեռնարկվող գործողությունների հիմնական ուղղությունները: Պետությունը երաշխավորում է հաշմանդամ, մտավոր կամ ֆիզիկական զարգացման արատներով երեխաներին անվճար մասնագիտացված բժշկական, արտա-տրամաբանական և հոգեբանական օգնությունը:

Օրենքը ծնողներին տալիս է ուսումնական հաստատություն ընտրելու, իսկ այդ երեխաներին՝ հիմնական և մասնագիտական կրթություն ստանալու, իրենց հնարավորություններին համապատասխան աշխատանքի տեղավորվելու, սոցիալական վերականգման և հասարակության կյանքում ակտիվ ներգրավման և այդպիսով՝ լիարժեք կյանք ապահովելու հնարավորություն:

1995թ. «Հոգեբանական զարգացման առանձնահատկություններով երեխաների ներառական ուսուցման ժամանակավոր կարգավիճակի մասին» օրենքի ընդունմամբ նախադրյալներ ստեղծվեցին միասնական կրթական տիրույթի ստեղծման, նրանց մեկուսացումը հաղթահարելու և սովորական երեխաների հետ համատեղ ուսուցումը կազմակերպելու ուղղությամբ: Բելառուսում կողմնորոշվեցին և գտան պետական աջակցության երեք ձև՝ դպրոցահասակների ներառական ուսուցման համար:

Հատուկ դասարաններ հանրակրթական դպրոցում

- Դասարանում 6-12 մարդ՝ ըստ յուրաքանչյուր կարգավիճակի երեխաների համար հաստատված նորմատիվային քանակի:

Այնտեղ ուսում են ստանում տարբեր հոգեբանաֆիզիկական զարգացման շեղումներով երեխաներ: Ուսուցման կազմակերպման այդ ձևը թույլ է տալիս իրականացնել արտադպրոցական աշխատանք՝ հիմնված լայնածավալ ինտեգրման վրա:

Ինտեգրված ուսուցման դասարաններ

- Դասարանում 20 մարդ:

Դասարանում պետք է լինի 3-ից ոչ ավելի սովորող՝ նույն բնույթի զարգացման խանգարումներով կամ էլ ոչ ավելի, քան 6 հոգի՝ նույն բնույթի պակաս արտահայտված ծանր շեղումներով:

- Տարաբնույթ խանգարումներով սովորողների քանակը կարող է լինել 2-ից 4-ը:

Նրանց ուսուցման համար ներգրավում են ուսուցիչ և ուսուցիչ-դեֆեկտոլոգ: Ուսուցիչ-դեֆեկտոլոգը անցկացնում է առանձին պարապմունքներ այն երեխաների հետ, որոնք ունեն զարգացման առանձնահատկություններ:

Հատուկ դասարաններ և ներառական ուսուցման դասարաններ բացելու համար դպրոցում հարկավոր են որակյալ մասնագետներ, անհրաժեշտ պայմաններ ու սարքավորումներ, որոնք կօգնեն ապահովել բարենպաստ օրակարգ և կազմակերպել ուղղիչ-զարգացնող ուսումնական գործընթացը:

Ուղղիչ-մանկավարժական խորհրդատվությունը որպես հատուկ կազմակերպված ուսուցման ձև:

Այդ ձևը նախատեսված է զարգացման հոգեբանա-ֆիզիկական առանձնահատկություններով երեխաների համար, որոնք ուսում են ստանում փոքր դպրոցներում և այն աշակերտների համար, որոնք հետ էին մնում ուսման մեջ և ունեն ժամանակավոր օգնության կարիք երկարատև հիվանդությունից հետո, որն առաջացրել է կայուն ֆունկցիոնալ փոփոխություններ:

Ուսուցիչը անցկացնում է ուղղիչ-մանկավարժական պարապմունքները ծանր ձևի խանգարումներով մեկ երեխայի համար շաբաթական ութ ժամվա հաշվարկով: Ուղղող-մանկավարժական օգնության բովանդակությունն ու ծավալը որոշվում է երեխայի անհատական պահանջներից ելնելով: Օգնությունը կարող է կրել համակարգված, կանոնավոր բնույթ: Ուսուցիչ-դեֆեկտոլոգը, որպես կանոն, աշակերտի հետ պարապմունքները անցկացնում է անհատական ծրագրով:

Կրթական ինտեգրման հաջողությունը, ըստ բելառուս մասնագետների հետազոտությունների, կախված է կրթական գործընթացում սոցիալական ուղղվածության ճիշտ կազմակերպումից և երեխայի հոգեբանա-ֆիզիկական խանգարումների բնույթից:

Այսօր Բելառուսում ընդունում են ուսուցման ինտեգրման հաջողությունը, ինչպես նաև հատուկ դպրոցների զուգահեռ գոյության անհրաժեշտությունը: Հատուկ մանկավարժության համակարգի ճկունությունը թույլ է տալիս բավարարել զարգացման առանձնահատկություններ ունեցող երեխաների բազմազան կարիքները և պահանջները:

Ներառական ուսուցումը Ռուսաստանում

Ինտեգրացիոն գործընթացները Ռուսաստանում սկսվեցին միայն XX դարի 90-ական թվականներից՝ ՄԱԿ-ի՝ Երեխայի իրավունքների մասին համաձայնագրի ուժի մեջ մտնելով (1990) և Մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների մասին հռչակագրի ընդունմամբ (1991):

Ռուսական կրթական համակարգում ինտեգրման գործընթացների զարգացման գործում կարևոր նշանակություն ունեցան 1995–1996 թվականներին ընդունված օրենքները: Դրանք նախատեսում են շեղումներով երեխաների, զարգացման խնդիրներ ունեցող երեխաների, ինչպես նաև դեռահասների համար հատուկ (ուղղիչ) կրթական հաստատությունների (դասարանների,

խմբերի) ստեղծումը, որոնք ապահովում են նրանց բուժումը, կրթությունը, սոցիալական հարմարեցումը և ինտեգրումը հասարակության մեջ: Եվ այնուամենայնիվ, նշված օրենքները չեն շոշափում հանրակրթական դպրոցական պայմաններում տարբեր հնարավորություններով երեխաների ինտեգրված ուսուցման և դաստիարակության հարցը:

Բոլոր այդ օրենքները կարևոր են առաջին հերթին նրանով, որ դրանցում առաջին անգամ փորձ է արվել սահմանել արդեն գործող, բայց ռուսական կրթական համակարգի համար դեռևս նոր հասկացություններ: Մասնավորապես, այդ սահմանումներից են.

- Ներառական կրթությունը միացյալ կրթություն է առողջական սահմանափակ հնարավորություններ ունեցող անձանց և այն անձանց համար, որոնք չունեն այդպիսի սահմանափակում:
- Ներառական կրթություն իրականացնող ուսումնական հաստատությունները այն ընդհանուր ձևի ուսումնական հաստատություններն են, որտեղ ստեղծված են հատուկ պայմաններ սահմանափակ հնարավորություններով անձանց կրթություն ստանալու համար, այն անձանց հետ, որոնք չունեն այդպիսի սահմանափակումներ:

Մասնավորապես՝ այս օրենքներում ասվում է, որ սահմանափակ հնարավորություններով անձինք իրավունք ունեն կրթություն ստանալ համընդհանուր ուսումնական հաստատություններում և պարապմունքի ընթացքում օգտվել օգնականի ծառայությունից:

Օրենսդրական մակարդակի վրա հաճախ կրկվում է, որ անհրաժեշտ է ապահովել առողջական սահմանափակ հնարավորություններով անձանց համար ինտեգրված ուսուցում՝ հոգեբանական, մանկավարժական և բժշկական ցուցումներին համապատասխան, այն պայմանով, որ ուսումնական հաստատությունն ունենա ինտեգրված կրթության և ուսուցման համար անհրաժեշտ հատուկ պայմաններ: Առանձին ասվում է, որ համատեղ ուսուցման և դաստիարակության պայմանները չպետք է բացասաբար անդրադառնան այն անձանց կրթության արդյունքների վրա, որոնք չունեն առողջական սահմանափակումներ:

Սակայն, սահմանափակ հնարավորություններով երեխաների շահերը պահպանելու ցանկությամբ հանդերձ, օրենսդրական նախագիծը մոռանում է առողջ երեխաների շահերի պաշտպանության մասին:

Տպավորություն է ստեղծվում, որ առողջ երեխաները ինտեգրված կրթության պայմաններում հանդես են գալիս միայն որպես բարենպաստ միջավայր, որը չպետք է վնասի հաշմանդամ երեխաների կրթությունը:

Օրենսդրական նախագծում ոչ մի խոսք չի ասվում այն մասին, որ ինտեգրված ուսուցումը պետք է օգտակար լինի ինչպես սահմանափակ հնարավորություններով երեխաներին, այնպես էլ առողջ երեխաներին:

Այստեղից պարզ է դառնում, որ իրական ինտեգրված ուսուցում հասկացությունը, համեմայն դեպս, այն ձևով, ինչպես այն ներկայացված է հատուկ կրթության մասին օրենսդրական նախագծում, ռուսական իրականության մեջ դեռևս սահմանափակ է:

Խոսելով ռուսական ինտեգրացիոն կրթության մասին՝ հարկ ենք համարում անդրադառնալ Սանկտ-Պետերբուրգում գործող ախտորոշման և ինտեգրման № 34 դպրոց-կենտրոնի փորձին, որը բացվել է 1992թ. սեպտեմբերին: Կենտրոնի գործունեության հիմնական սկզբունքներն են՝

- հոգեբանական զարգացման շեղումների վաղ ախտորոշումը,
- հոգեբանա-բժշկա-մանկավարժական համալիր մոտեցումը,
- տարբեր մակարդակի ուսումնական ծրագրերի ճկուն ընտրությունը յուրաքանչյուր սովորողի համար,
- ծնողների հետ սերտ համագործակցությունը:

Այդ կենտրոնի գլխավոր տարբերությունը մյուս դպրոցներից, որոնք աշխատում են միասնական ծրագրով, կայանում է նրանում, որ այնտեղ յուրաքանչյուր աշակերտի համար

անհատապես ընտրվում է իր ընդունակություններին համապատասխան ծրագիր, որն ապահովում է ուսուցման անհատականացման սկզբունքի իրականացումը, ինչը պարտադիր է ինտեգրված խմբերի պայմաններում:

Ներառական ուսուցումը Գերմանիայում

2009թ. Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիային անդամակցեց նաև Գերմանիան: Դրա 24-րդ հոդվածը սահմանում է հաշմանդամ երեխաների՝ ներառական կրթություն ստանալու և կանոնավոր դպրոցներ հաճախելու բացառիկ իրավունք: Մարդու իրավունքների գերմանական ինստիտուտը Բեռլինում հանդես է գալիս որպես ազգային վերահսկող մարմին:

Գերմանիայում ավելի քան 485.000 երեխաներ ունեն հատուկ կրթական կարիքներ (2009-2010թթ.) և դրա տոկոսային հարաբերակցությունը տարբեր է տարբեր դաշնային նահանգներում: Բացի հաշմանդամություն ունեցող երեխաներից, Գերմանիայիում հատուկ կրթական կարիքներ ունեն նաև փախստական երեխաները, ովքեր այստեղ մեծ թիվ են կազմում: Հատուկ կրթության կարիք ունեցող երեխաների 80 տոկոսը հաճախում է հատուկ դպրոցներ, և միայն 20 տոկոսն է, որ սովորում է սովորական, միջնակարգ դպրոցներում: Եվ կրկին այս ցուցանիշները միանման չեն ամենուր. տոկոսային հարաբերակցությունը, կախված ֆեդերալ նահանգներից, կարող է լինել խիստ տարբեր:

Համաձայն Գերմանիայի սոցիալական ապահովության օրենսգրքի՝ ցերեկային կենտրոնների առաջադրանքն է երեխաներին աջակցելը ինտեգրվելու միջավայրին: Այսպիսով՝ առողջական կամ մտավոր թերություններ ունեցող և նման թերություններ չունեցող երեխաները պետք է խնամվեն միասին: Այս ուղղությամբ կատարվող քայլերից մեկը Գերմանիայում եղավ ինքնուրույն դասարանների բացումը, որտեղ երեխաները անցնում էին ստանդարտ ծրագրով՝ ավելի երկար ժամանակամիջոցում, որի ավարտից հետո նրանք փոխադրվում էին սովորական դասարաններ:

Հետ մնացող երեխաների և սովորական երեխաների կրթությունը և դաստիարակությունը իրարից առանձնացնելու միտումը մեծ մասամբ հանգեցրեց, այսպես կոչված, «օժանդակ» դպրոցների ստեղծմանը, որոնց առաջին օրինակները կհանդիպենք արդեն 19-րդ դարում: Այդ պատճառով, մինչև 20-րդ դարի սկիզբը, մեկուսացված հատուկ կրթությունը անվանում են «կրթության գերմանական համակարգ»:

Այնուամենայնիվ, չնայած կրթական համակարգի զարգացվածության մեծ աստիճանին, ներառական կրթությունը Գերմանիայում օրինակելի չէ, հաճախ նույնիսկ անկազմակերպ է: Դրա ամենամեծ թերությունը համակարգվածությունից զուրկ լինելն է: Այդպիսի մեծ երկրում, որի ներսում կյանքի գրեթե բոլոր բնագավառներում առկա են տարբերություններ և նույնիսկ անհավասարություն, ներառական կրթության որակը չի կարող արդարացնել մեր սպասումները: Ներառական կրթության անհաջողության պատճառներից մեկը այստեղ հանդիսանում է կրթական ենթակառուցվածքների և որակյալ մասնագետների պակասը: Այս խնդիրն էլ ավելի ակտուալ է դառնում, քանի որ կարիքավոր երեխաների քանակը գնալով ավելանում է: Քանի դեռ երեխան հաճախում է մանկապարտեզ կամ նախակրթարան, ներառական կրթության մակարդակն այստեղ բավականին բարձր է՝ գնահատվելով մինչև 70 տոկոս արդյունավետությամբ: Մինչդեռ միջնակարգ դպրոցների փորձում այն կտրուկ նվազում է մինչև 30 տոկոսի:

Ներառական ուսուցումը Մեծ Բրիտանիայում

Դեռևս մի քանի տարի առաջ անգլիական կրթական զարգացած համակարգում առկա էին բացեր, որոնք շոշափում էին անկարող երեխաների իրավունքները, մասնավորապես, կրթություն ստանալու հնարավորությունը: Այդ բացերի վերացմանն էր ուղղված «Հատուկ կրթական կարիքներ» համակարգը, որը զբաղվելու էր բացառապես հաշմանդամություն կամ որևէ այլ անկարողություն ունեցող երեխաների կարիքների ու իրավունքների ուսումնասիրությամբ:

Բրիտանական պառլամենտն ընդունեց Երեխայի և ընտանիքի մասին ակտը, որը նոր շրջանակներ նախատեսեց հատուկ կրթական կարիքների դրույթների համար, ինչն է հիմք հանդիսացավ Յաշմանդամության մասին նոր օրենսգրքի ստեղծման առումով: Նոր օրենքն ընդլայնում է հատուկ կրթական կարիքներ ունեցող անձանց տարիքային շեմը՝ այն դարձնելով 0-25 նախկին 2-19 փոխարեն, և այդպիսով իր մեջ ներառում է նաև հետագա համալսարանական կրթությունն ու վերապատրաստման դասընթացները: Դրա համաձայն 16-25 տարեկան երիտասարդները, ինչպես նաև հատուկ կրթական կարիքներ ունեցող երեխաների ծնողները ստանում են նոր իրավունքներ, ինչպիսիք են՝

- դիմել հատուկ մարմիններին՝ խնդրելով հստակ գնահատել իրենց կարիքները,
- դիմել դպրոցին կամ քոլեջին՝ հայտնելով իրենց ցանկությունը, թե որտեղ են ուզում շարունակել կրթությունը,
- դիմել Դատարան՝ այս դրույթներից որևէ մեկի անհիմն մերժման կամ խախտման դեպքում:

Ամենակարևոր փոփոխություններից մեկը եղավ կրթական, առողջապահական և խնամքի նոր և ավելի համակարգված ծրագրի ստեղծումը, որի շահառուներն են լինելու 0-25 տարեկան հատուկ կրթական կարիքներ ունեցող անձիք:

Անգլիական ներառական կրթական համակարգը հիմնված է ավելի բարդ մեխանիզմների վրա, որոնք ավելի շատ սահմանվում են և ավելի քիչ գործարկվում: Դրանք բարդ մեխանիզմներ են, որոնք պարզապես չեն նշում, թե ինչպես պետք է կազմակերպվի ներառական կրթությունը: Նման մեխանիզմները ավելի շատ սահմանում են իրավունքներ, հնարավորություններ, բայց թե որքանով են դրանք պրակտիկ, ցույց կտա միայն ժամանակը:

Վերը նշվածից մեզ համար առանձնացնում ենք հետևյալ եզրակացությունը. ինչպիսի բարդ կամ հագեցած կրթական համակարգ էլ որ լինի կամ որ երկրում էլ այդ համակարգը ներդրված լինի, խնդիրը միայն մեկն է. համակարգը պետք է հարմարվի երեխային, բայց ոչ երբեք հակառակը:

Դասագրքերի հրատարակման միջազգային փորձը

ՀՀ-ում դասագրքերի հրատարակման գործընթացը տեղի է ունենում Համաշխարհային բանկի ընթացակարգերով, որի կողմից տրամադրված դրամաշնորհի շրջանակներում էլ հիմնվել է ԴՀՀ-ն ու ղեկավարվել ողջ գործընթացը: Նմանատիպ փորձ ՀԲ կողմից կատարվել է նաև Նախկին խորհրդային մի շարք երկրներում, սակայն ոչ միշտ է այդ գործընթացը եղել հաջողված: Օրինակ՝ հետազոտության շրջանակներում բազմիցս նշվել է, որ Հայաստանում հաջողված այս գործընթացը չի հաջողվել հարևան Վրաստանում, և այնտեղ դասագրքերի համար մրցույթները տեղի են ունենում Նախարարության կողմից՝ իրենց ընթացակարգերով: ՀԲ-ն նմանատիպ ծրագրեր է իրականացնում աշխարհի տարբեր երկրներում՝ աջակցելով կառավարություններին դասագրքերի ոլորտում իրականացվող բարեփոխումներին:

Դասագրքերի հրատարակության հարցում Բելոռուսի հանրապետությունը շարժվում է այսպես կոչված դասական ճանապարհով: Նախապես հաստատվում են դասագրքերի տիպային ուսումնական պլանները, որոնց հիման հայտարարվում է մրցույթ «լավագույն դասագրքերի ընտրության համար»: Մրցույթին կարող են մասնակցել առանձին անհատներ, ինչպես նաև տարբեր ուսումնական հաստատությունների հեղինակային խմբեր: Մրցույթը անցկացնում է Նախարարության կրթության ազգային ինստիտուտը, որը կազմում է հանձնաժողովը (որտեղ չեն կարող լինել հեղինակները), կատարում է մեթոդական աշխատանքներ և որոշում է մրցույթի հաղթողին: Մրցութային հանձնաժողովը դասագիրքը ուղարկում է գաղտնի փորձաքննության, իսկ գնահատումը տեղի է ունենում երկու փորձագիտական փուլերով՝ ակադեմիական ու ուսուցչական-մեթոդական: Այստեղ չի գործում դասագրքերի այլընտրանքային ընտրության մեխանիզմը, ինչպես նաև վարձավճարներով տրամադրելու մեխանիզմը:

Ռուսաստանի պարագայում պետությունը թույլատրում է տարբեր անհատների ու խմբերի ներկայացնել իրենց դասագրքի օրինակը, որը, որոշակի գումար վճարելու արդյունքում, անցնում է պետական փորձաքննության բարդ փուլով, որից հետո այն երաշխավորվում է որպես դասագիրք: Դասագրքի ընտրությունը մնում է ուսուցիչների ու տեղական պատասխանատուների վրա⁸²: Դասագրքի առաջարկությունն ներկայացնողը սահմանված ժամկետում կրթության Նախարարությանը ներկայացնում է հայտարարություն, դասագիրքը, դրա էլեկտրոնային տարբերակը, մեթոդական ձեռնարկ ուսուցիչների համար, ինչպես նաև գիտական, կրթական, սոցիալական, էթնո-մշակութային եւ տարածաշրջանային փորձաքննության դրական փորձագիտական եզրակացությունը: Ժամկետների մեջ ստացված հայտերը քննարկվում են Նախարարության կողմից ստեղծված դասագրքերի գիտամեթոդական խորհրդի կողմից, և մինչև ընթացիկ տարվա մարտի 1-ը կայացվում է որոշում դասագիրքը Նախարարության կողմից երաշխավորված դասագրքերի ցանկում ներառելու կամ հայտը մերժելու մասին:

Միացյալ Նահանգներում դասագրքերի ընտրման ու հրատարակման գործընթացը բավականին տարբեր է՝ կախված Նահանգից, պատմական փորձից և նույնիսկ գյուղական ու քաղաքային միջավայրերից: Դասագրքերի կենտրոնացված ընտրությունը տեղի է ունենում հանրության ներգրավման ճանապարհով, երբ քաղաքացիները կարող են իրենց կարծիքը արտահայտել ներկայացված նյութի վերաբերյալ: Նահանգներում ու մեծ տարածաշրջաններում գործում են հաստատված ընթացակարգեր, որոնք նման չեն փոքր տարածաշրջաններում գործող ընթացակարգերին: Տարբեր ընթացակարգերի պարագայում հաշվի են առնվում տարատեսակ խմբերի կարծիքները՝ չնայած այդ հնարավորությունները իրացվում են ոչ ամբողջությամբ: Օրինակ՝ որոշ ընթացակարգեր մեծ ուշադրություն են դարձնում ռասայական ու էթնիկական խնդիրներին, այլ ընթացակարգերի պարագայում ներգրավվում են այնպիսի մասնագետներ, որոնք

⁸² ՌԴ կրթության ու գիտության Նախարարության 2013թ. սեպտեմբերի 5-ի N 1047 կարգ:

փորձառությունն ունեն բազմամշակութային կրթության բնագավառում, իսկ մի շարք ընթացակարգերում տեղ է տրվում ծնողների կողմից կամավորական սկզբունքով ներգրավվածությանը, որպեսզի ապահովվի բազմազանությունը դասագրքերի քննության գործընթացում:

Առավել լավ պատկերացում կազմելու համար դասագրքերի հրատարակման գործընթացից ստորև ներկայացվում է երեք տարբեր ընթացակարգեր ԱՄՆ տարբեր նահանգներից ու շրջաններից:

Նահանգային ընտրություն. Կալիֆորնիա	Տեղական ընտրություն. Մեծ քաղաքային շրջան միջին արևմուտքում	Տեղական ընտրություն. Փոքր գյուղական շրջան հյուսիս-արևելքում
Հայտերի հրավեր	Քննարկման ենթակա նյութի ընտրություն նախագահի կողմից	Քննարկման ենթակա նյութի ընտրություն հանձնաժողովի կողմից
Գնահատման չափորոշիչի մշակում	Երկու վերանայող հանձնաժողովների նշանակում	Գործող կոմիտեին նյութի վերանայման պատվիրակում
Քննարկում երեք գնահատող հանձնաժողովներում	Գնահատման մեխանիզմի մշակում	Գնահատման մեխանիզմի ընտրություն հրատարակողի կողմից
Հանձնաժողովի ուսուցում	Հանձնաժողովի ուսուցում	Վերանայում գնահատող հանձնաժողովի կողմից
Բովանդակային մասի քննարկում խորհրդատվական մարմնի կողմից	Քննարկում գնահատող հանձնաժողովի կողմից	Փորձարկում
Հանրային քննարկում	Վերանայում բազմամշակութային կրթության մասնագետի կողմից	Քննարկում բնիկ ամերիկացիների հարցերով զբաղվող հանձնաժողովի կողմից
Քննարկում իրավական և սոցիալական համապատասխանության հանձնաժողովի կողմից	Վերանայում ծնողների կողմից	Առաջարկություններ կրթության հանձնաժողովին
Առաջարկություններ ծրագրային հանձնաժողովին	Առաջարկություններ կրթության հանձնաժողովին	Որոշում կրթության հանձնաժողովի կողմից
Որոշում կրթության հանձնաժողովների կողմից	Որոշում կրթության հանձնաժողովի կողմից	
Տեղական վերանայման գործընթացներ		

Հավելված 3. Ներառական կրթության ֆինանսավորման առաջարկվող բանաձևը

$$Ըզ = Սթ \times Սզ + Պզ + Ֆբչ + ՈԻՕաֆ,$$

որտեղ՝

Ըզ-ն մեկ տարվա համար հաստատությանը հատկացվող ընդհանուր գումարն է,

Սթ-ն հաստատության սովորողների թիվն է (չհաշված կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող սովորողների թիվը),

Սզ-ն մեկ սովորողին բաժին ընկնող տարեկան գումարն է,

Պզ-ն հաստատության պահպանման ծախսերի նվազագույն գումարն է,

Ֆբչ-ն բարձրացված չափաբանակով ֆինանսավորումից օգտվող սովորողին ընկնող տարեկան գումարն է,

ՈԻՕաֆ-ն ուսուցչի օգնականների աշխատավարձի տարեկան ֆոնդն է:

Ֆբչ-ն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{Ֆբչ} = \text{Սզ} \times \text{Մսթ} \times \text{Սզ} + \text{Ծզ} \times \text{Ծսթ} \times \text{Սզ} + \text{Խզ} \times \text{Խսթ} \times \text{Սզ},$$

որտեղ՝

Սզ-ն ֆունկցիաների միջին խանգարումներ ունեցող սովորողների համար սահմանված գործակիցն է,

Մսթ-ն ֆունկցիաների միջին խանգարումներ ունեցող սովորողների թիվն է,

Ծզ-ն ֆունկցիաների ծանր խանգարումներ ունեցող սովորողների համար սահմանված գործակիցն է,

Ծսթ-ն ֆունկցիաների ծանր խանգարումներ ունեցող սովորողների թիվն է,

Խզ-ն ֆունկցիաների խոր խանգարումներ ունեցող սովորողների համար սահմանված գործակիցն է,

Խսթ-ն ֆունկցիաների խոր խանգարումներ ունեցող սովորողների թիվն է:

Հավելված 4. Հարցաշարեր

Մասնավոր պարապմունքները հանրակրթական դպրոցներում. տիպային հարցաշար

Մասնավոր պարապմունքների պրակտիկան. ընդհանուր նկարագրություն

1. Որո՞նք են այն 5 առարկաները՝ ըստ տարածվածության, որոնց շրջանակներում դպրոցներում մասնավոր պարապմունքներ են անցկացվում:
2. Ինչո՞վ էք բացատրում հենց այդ առարկաների շրջանակներում մասնավոր պարապմունքների անցկացման տարածվածությունը:
3. Մասնավոր պարապմունքները կարգավորվո՞ւմ են արդյոք իրավական որևէ ակտով (պայմանագրով) և որո՞նք են այդ պայմանագրի կողմերը:
4. Առկա՞ է արդյոք մասնավոր պարապմունքների պրակտիկան կարգավորող որևէ կանոնակարգ/փաստաթուղթ: Եթե այո, ներկայացրե՞ք այն:
5. Դպրոցներում (կամ դպրոցի ուսուցիչների կողմից տրամադրվող) մասնավոր պարապմունքների պրակտիկան կարգավորող ոչ ֆորմալ բնույթ ունեցող ի՞նչ կանոնների էք ծանոթ:

Վճարովի հիմունքներով լրացուցիչ կրթական ծրագրերի իրականացման պրակտիկան դպրոցում

6. Կառավարության թիվ 1496-Ն որոշմամբ հաստատված լրացուցիչ կրթական ծրագրերի կարգն ինչպիսի՞ կիրառություն և տարածում ունի դպրոցներում:
7. Ձեր կարծիքով, Կառավարության որոշմամբ սահմանված կարգի իրագործումը կարո՞ղ է ուսուցիչների անհատական նախաձեռնություն հանդիսացող լրացուցիչ պարապմունքների այլընտրանք հանդիսանալ և ինչո՞ւ:
8. Ձեր կարծիքով, Կառավարության որոշմամբ սահմանված պրակտիկայի փաստացի բացակայությունն ի՞նչ չափով և ինչպե՞ս է պայմանավորում ուսուցիչների անհատական նախաձեռնություն հանդիսացող լրացուցիչ պարապմունքների պրակտիկան:

Մասնավոր պարապմունքների անհրաժեշտությունը

9. Որո՞նք են, ըստ Ձեզ, դպրոցում մասնավոր պարապմունքների անհրաժեշտությունը հիմնավորող 5 հիմնական գործոնները՝ ըստ առաջնահերթության:
10. Ձեր կարծիքով, հանրակրթական համակարգի հետևյալ գործոնների.
  - Կրթական չափորոշիչ և առարկայական ծրագրի բովանդակություն (հնարավոր բարդություն)
  - Դասավանդման մեթոդներ (հնարավոր անհամապատասխանություն սովորողների կարիքներին)
  - Ընթացիկ գնահատումներ և քննություններ (Ուսումնական պլանի բովանդակության և գնահատման/քննական պահանջների հնարավոր անհամապատասխանություն)
  - Դասագրքերի բովանդակություն (հնարավոր բարդություն և անհամապատասխանություն սովորողների առանձնահատկություններին)
  - Տվյալ առարկային հատկացվող ժամաքանակ (հնարավոր պակաս)
  - Դասարանում աշակերտների թվաքանակ (յուրաքանչյուր աշակերտին անհատական մոտեցման ցուցաբերման սահմանափակ հնարավորություն)
  - Այլ

ո՞ր բացերն են պայմանավորում մասնավոր պարապմունքների անհրաժեշտությունը դպրոցում:

11. Ո՞ր առարկաների մասնավոր պարապմունքների շրջանակներում են կիրառվում հավելյալ, առարկայական ծրագրի շրջանակներից դուրս ուսումնական նյութեր և ինչո՞ւ:
12. Ձեր կարծիքով, ուսումնական գործընթացն ինչպիսի՞ բարեփոխումների կարիք ունի՝ մասնավոր պարապմունքների ծավալը կրճատելու և դրանց անհրաժեշտությունը նվազեցնելու համար:

Ամփոփիչ դիտարկումներ և առաջարկներ

13. Որո՞նք են, ըստ Ձեզ, դպրոցում մասնավոր պարապմունքների անցկացման հիմնախնդիրներն ու անցանկալի հետևանքները և ինչպե՞ս կարելի է դրանք չեզոքացնել:

14. Ձեր կարծիքով, կա՞ր արդյոք շահերի բախում այն իրավիճակում, երբ առարկան դասավանդող ուսուցիչը միաժամանակ լրացուցիչ պարապմունքներ է տրամադրում իր աշակերտներին (հնարավոր հակասություն՝ «ուսուցիչ» և «մասնավոր պարապմունք իրականացնող» դերերի միջև):
15. Եթե այո, որո՞նք կարող են լինել շահերի բախումը չեզոքացնող, կանխարգելիչ միջոցառումները:
16. Ձեր կարծիքով, որո՞նք պետք է լինեն դպրոցում մասնավոր պարապմունքների կազմակերպման հիմնական կանոնները:

Լրացուցիչ հարցեր ծնողների համար

17. Ձեր երեխան ո՞ր առարկաների շրջանակներում է մասնավոր պարապմունքների մասնակցում դպրոցում (կամ՝ դպրոցի սահմաններից դուրս, սակայն՝ դպրոցի ուսուցիչների կողմից տրամադրվող):
18. Ձեր երեխայի համադասարանցիներից քանի՞սն են (դասարանի ո՞ր տոկոսն է) մասնակցում յուրաքանչյուր առարկայի գծով առաջարկվող մասնավոր պարապմունքներին:
19. Խնդրում եմ նկարագրել յուրաքանչյուր առարկայի գծով Ձեր երեխայի մասնավոր պարապմունքների պայմանները (վճարի չափ, անցկացման վայր, տևողություն և հաճախականություն, օգտագործվող նյութեր, վերահսկողություն, այլ):
20. Նշե՞ք Ձեր երեխայի՝ մասնավոր պարապմունքների մասնակցության 3 հիմնական պատճառ՝ ըստ առաջնահերթության (յուրաքանչյուր առարկայի գծով):
21. Ո՞ւմ նախաձեռնությամբ է Ձեր երեխան ընդգրկվել լրացուցիչ պարապմունքներում:
22. Ինչո՞վ է պայմանավորված եղել լրացուցիչ պարապմունք առաջարկող տվյալ ուսուցչի ընտրությունը:
23. Ունե՞ցե՞լ եք արդյոք այլ ուսուցչի ընտրության հնարավորություն (այլընտրանքներ):
24. Մասնավոր պարապմունքներին մասնակցության հարցում եղե՞լ է արդյոք ուղղակի կամ անուղղակի ճնշում որևէ անձի կողմից:

Լրացուցիչ հարցեր տնօրենների համար

25. Խնդրում եմ ընդհանուր առմամբ նկարագրել մասնավոր պարապմունքների պրակտիկան Ձեր դպրոցում:
26. Դպրոցի քանի՞ ուսուցիչներ են մասնավոր պարապմունքներ անցկացնում աշակերտների հետ:
27. Որքա՞ն է Ձեր դպրոցում լրացուցիչ պարապմունքներում ներգրավված աշակերտների թիվը (սաև տոկոսը՝ դասարանի աշակերտների ընդհանուր թվից)՝ ըստ դասարանների և ըստ առարկաների:
28. Բացի դպրոցի ուսուցիչների կողմից առաջարկվող մասնավոր պարապմունքները, Ձեր դպրոցում ի՞նչ լրացուցիչ կրթական ծրագրեր են կազմակերպվում:
29. Լրացուցիչ կրթական ծրագրերը կարգավորվո՞ւմ են արդյոք իրավական որևէ ակտով (պայմանագրով) և որո՞նք են այդ պայմանագրի կողմերը:

Լրացուցիչ հարցեր ուսուցիչների համար

30. Որքա՞ն է կազմում Ձեր կողմից առաջարկվող մասնավոր պարապմունքներում ներգրավված աշակերտների թիվը (տոկոսը՝ դասարանի աշակերտների ընդհանուր թվից), ըստ դասարանների:
31. Որքա՞ն է կազմում Ձեր առարկայի շրջանակներում մասնավոր պարապմունքի վճարը:
32. Ձեր կարծիքով, ընտանիքների ո՞ր տոկոսն է բավարար չափով ֆինանսապես ապահովված՝ երեխայի մասնավոր պարապմունքը վճարելու համար:
33. Լրացուցիչ պարապմունքներին մասնակցող և չմասնակցող աշակերտների / նրանց ընտանիքների միջև առկա՞ է արդյոք սոցիալական լարվածություն: Եթե այո, ինչպե՞ս կարելի է չեզոքացնել այն:
34. Ձեր կարծիքով, դպրոցում կազմակերպվող լրացուցիչ պարապմունքներն ինչպե՞ս են ազդում դպրոցի նկատմամբ աշակերտների և նրանց ընտանիքների վերաբերմունքի/վստահության վրա:

Դպրոցական դասագրքերի մշակման և ընտրության քաղաքականությունը. տիպային հարցաշար

Դպրոցական դասագրքերի մշակման և ընտրության քաղաքականությունը. ընդհանուր նկարագրություն

1. Որո՞նք են դասագրքերի հրատարակության հետ կապված հիմնական խնդիրները, քաղաքականությունը, ընթացակարգերը, հանդիպող խոչընդոտները, դրանց հրատարակման պարբերականությունը:
2. Ինչպե՞ս կամ ի՞նչ ընթացակարգերով են որոշվում նոր դասագրքերի հրատարակության անհրաժեշտությունը կամ ինչպիսի փորձաքննության են ենթարկվում հին դասագրքերը՝ դրանցում առկա գիտելիքի «հնությունը» կամ «ոչ անհրաժեշտությունը» որոշելու տեսանկյունից:
3. Արդյո՞ք կատարվել է արդյոք որևէ հարցում առարկայի դպրոցի ուսուցիչների կամ մասնագետների շրջանակում առարկայի դասագրքերի փոփոխության և նոր դասագրքերի պատրաստման ու հրատարակության որոշումը կայացնելու համար:
4. Արդյո՞ք պետությունը ունի որոշակի քաղաքականություն դասագրքերի հետ կապված: Օրինակ եթե որևէ բան է փոխվում երկրի արտաքին քաղաքականության մեջ, այդ փոփոխությունը տեղ է գտնում դասագրքերում:

Չարցեր շրջանառու հիմնադրամի համար

5. Ինչպիսի՞ կանոնակարգերով է կարգավորվում դասագրքերի մրցույթը (հրամաններ, որոշումներ):
6. Ի՞նչ ընթացակարգեր են գործում մրցույթի հայտարարման, փաստաթղթերի պատրաստման և մրցույթի անցկացման ժամանակ:
7. Ովքե՞ր են մրցութային հանձնաժողովի կազմը և ինչպես է այն կազմվում: Արդյո՞ք դասագրքերի հեղինակները կամ հրատարակչությունները նախօրոք տեղեկանում են մրցութային հանձնաժողովի կազմի մասին և ինչպիսի շահերի բախման ընթացակարգեր կան այս հարցում:
8. Փոփոխվում է արդյո՞ք մրցութային գինը հաղթելուց հետո և ինչո՞ւ: Ո՞վ է հաստատում այդ փոփոխությունը:
9. Դասագրքերի մրցույթում հաղթում են երկու ընկերություն՝ համաձայն ԿԳ նախարարի հրամանագրի: Գնումների օրենքով սահմանված ընթացակարգերով մրցույթում պետք է հաղթի մեկ ընկերություն: Արդյո՞ք չկա այստեղ հակասություն նախարարի հրամանագրի ու օրենսդրության միջև:

Չարցեր դպրոցի տնօրենների և ուսուցչական անձնակազմի համար

10. Դպրոցի տնօրեններից կամ մասնագիտական առարկան դասավանդող ուսուցչից երբևէ՞ հարցում կատարվել է դասագրքերի որակի կամ հրատարակման կամ այլ հարցերի վերաբերյալ:
11. Ի՞նչ կարծիք ունեք դասագրքերի տեխնիկական որակի ու բովանդակության վերաբերյալ: Արդյո՞ք դրանք համապատասխանում են տարիքային խմբերի մտավոր պահանջներին:
12. Արդյո՞ք դպրոցի տնօրենները կամ ուսուցիչները տեղյակ են, թե ինչպիսի ընթացակարգեր են գործում նոր դասագրքերի հրատարակության ժամանակ:
13. Տեղյակ եք արդյո՞ք, թե ինչպիսի կանոնակարգերով է կարգավորվում դասագրքերի մրցութային կարգավորումը (հրամաններ, որոշումներ, կանոնակարգեր):
14. Արդյո՞ք հրավիրում են մասնագիտական ժողովներ դասագրքերի ընտրության կապակցությամբ: Եթե այո, ապա ինդրում են ցույց տալ այդ ժողովների արձանագրությունները:
15. Խնդրում են Ձեզ ցույց տալ մարզպետարանի (կամ համապատասխան մարմնի) հետ կատարված գրագրությունը դասագրքերի հետ կապված?
16. Ինչպե՞ս են հավաքվում ուսուցիչների կարծիքները՝ դասագրքերի հետ կապված և հնարավոր փոփոխությունների ենթարկելու համար: Գումարվում են արդյոք մասնագիտական ժողովներ և ինչպե՞ս է այդ ժողովներում հնչած կարծիքները հասցեագրվում:

Հարցեր հրատարակությունների համար

17. Երբևէ՞ մասնակցել եք դասագրքերի հրատարակության մրցույթի և եթե այո, ապա ինչ ընդհանուր տպավորություններ ունեք:
18. Ձեր կարծիքով մրցույթի անցկացման ընթացակարգերը բարդ են թե պարզ, և որտեղի՞ց եք տեղեկանում մրցույթի հայտարարման մասին:
19. Ինչպե՞ս կգնահատեք մրցույթի անցկացման թափանցիկության աստիճանը:
20. Արդյո՞ք դուք նախապես որևէ աղբյուրի միջոցով տեղեկանում եք մրցույթի հնարավոր հաղթողի մասին:
21. Հնարավոր է արդյո՞ք մրցույթից հետո գնային առաջարկի փոփոխություն:
22. Դուք որևէ կերպ պայմանավորվում եք արդյո՞ք այլ հրատարակությունների հետ դասագրքերի հրատարակության տոկոսային հարաբերակցության շուրջ:
23. Դասագրքերի վերահրատարակության ժամանակ կատարվում են արդյո՞ք բովանդակային փոփոխություններ, թե դասագիրքը տպվում է նույն բովանդակությամբ: Այո պարագայում ովքե՞ր են ներկայացնում բովանդակային փոփոխությունների պահանջը և ինչպիսի՞ ընթացակարգերով:
24. Դուք ծանոթ եք արդյո՞ք դասագրքերի փոփոխության ընթացակարգերին՝ ուսուցիչների ու տնօրենների ներգրավվածությանը և այլն:
25. Ձեր կարծիքով, ինչպիսի՞ ընթացակարգային թերություններ կան մրցույթի հայտարարման, անցկացման, որոշումների կայացման հետ կապված:

Կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատում. Ներառական կրթություն. տիպային հարցաշար

Կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիքի գնահատում

1. Ի՞նչ ընթացակարգով է իրականացվում երեխայի կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքի գնահատումը:
2. Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքի գնահատման ի՞նչ գործիքներ են կիրառվում:
3. Բարեփոխումների արդյունքում մասնագիտական ի՞նչ խումբ է աշխատելու ԿԱՊԿՈՒ երեխաների հետ դպրոցներում: Բազմամասնագիտական թիմը մնալու է արդյոք դպրոցներում, որպես ԿԱԽԿՈՒ երեխաների հետ աշխատող մասնագիտական թիմ:
4. Եթե այո, ապա ինչ կազմ է ունենալու բազմամասնագիտական թիմը:
5. Կա՞ արդյոք հստակեցված հաստիքացուցակ: Որտե՞ղ է դա ամրագրված կամ նախատեսվում ամրագրել:
6. Ովքե՞ր են գնահատում ԿԱՊԿՈՒ երեխայի կարիքը դպրոցական մակարդակում:
7. Ի՞նչ գործիքներով է իրականացվելու կարիքի գնահատումը, եթե որևէ գործիք կիրառվում կամ կիրառվելու է:
8. Ի՞նչ փաստաթուղթ է գոյանում դպրոցական մակարդակի գնահատման արդյունքում:
9. Ի՞նչ է հաջորդելու դպրոցական մակարդակի գնահատմանը:
10. Ի՞նչ գործընթացով է սկսվում ԿԱՄՊԿՈՒ երեխայի կարիքի գնահատումը ռեգիոնալ մակարդակում:
11. Ո՞վքեր են գնահատում ԿԱՊԿՈՒ երեխայի կարիքը ռեգիոնալ մակարդակում:
12. Ի՞նչ գործիքներով է իրականացվելու կարիքի գնահատումը ռեգիոնալ մակարդակում:
13. Ի՞նչ փաստաթուղթ է գոյանում ռեգիոնալ մակարդակի գնահատման արդյունքում:
14. Ո՞ր դեպքերում է միջամտում գնահատման հանրապետական կենտրոնը:
15. Խնդրում եմ նկարագրել գնահատման գործընթացը գնահատման հանրապետական կենտրոնի մասնակցությամբ:
16. ԿԱՊԿՈՒ երեխայի կարիքը ի՞նչ փաստաթղթում է ամրագրվում:
17. Ի՞նչ գործընթաց է հաջորդում երեխայի կարիքի գնահատմանը:
18. Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքի գնահատման արդյունքում ի՞նչ դասակարգումներ են առանձնացված:
19. Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքի դասակարգման քանի՞ խումբ/կլաստեր է առանձնացված:

20. Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքն ի՞նչ խմբերով/կլաստերներով է դասախարգվում:
21. Ինչպե՞ս են ձևավորվում այդ խմբերը/կլաստերները (ինչ կոմբինացիաներով):
22. ԿՎԴԿՈՒ երեխայի կարիքն ամրագրվո՞ւմ է գնահատման թերթիկում:
23. Արդյո՞ք ֆինանսավորումը հատկացվում է ըստ կարիքի խմբի/կլաստերի:
24. Ինչպե՞ս է ձևավորվում գնահատման կենտրոնի աշխատակազմը:
25. Ո՞ր կառույցն է պատասխանատու տարածաշրջանային գնահատման կենտրոնների աշխատակազմի ձևավորման համար:
26. Ո՞ր կառույցն է պատասխանատու հանրապետական գնահատման կենտրոնի աշխատակազմի ձևավորման համար:
27. Ովքե՞ր են հանդիսանում/հանդիսանալու տարածաշրջանային գնահատման կենտրոնների աշխատակիցները:
28. Ինչ ընթացակարգով են ձևավորվելու տարածաշրջանային գնահատման կենտրոնների աշխատակազմերը:
29. Ի՞նչ չափանիշներով են ընտրվելու աշխատակիցները:
30. Մշակվելու՞ են արդյոք պաշտոնի անձնագրեր:
31. Ո՞ր կառույցն է ունենալու գնահատման կենտրոնների գործունեության մոնիտորինգի և վերահսկողության գործառույթներ:
  - i. Դպրոցական մակարդակ
  - ii. Տարածաշրջանային մակարդակ
  - iii. Հանրապետական մակարդակ

Վերապատրաստումների կազմակերպում և իրականացում

32. Ի՞նչ կարգով և ընթացակարգով է կազմակերպվում ուսուցիչների վերապատրաստումներ իրականացնող կազմակերպությունների ընտրությունը:
33. Ովքե՞ր են մշակել/մշակելու վերապատրաստման փաթեթները (ԿՎԻ, Գնահատման կենտրոն, Մանկավարժական համալսարան?):
34. Նախատեսվո՞ւմ է վերապատրաստումների վերանայման գործընթաց: Ի՞նչ պարբերականությամբ:
35. Իրականացվելու՞ է արդյոք գնահատման կենտրոնների աշխատակազմի վերապատրաստում:
36. Ովքե՞ր են իրականացնելու վերապատրաստումները:
37. Ինչպե՞ս են ընտրվելու վերապատրաստման մասնակիցները:
38. Լինելու՞ է արդյոք վերապատրաստումների կրկնվող պարբերականություն:
39. Ի՞նչ պարբերականությամբ է յուրաքանչյուր աշխատակից վերապատրաստվելու:
40. Կա՞ն արդյոք գնահատման կենտրոնների աշխատակիցների վերապատրաստումների կանոնակարգեր: Ե՞րբ է նախատեսվում դրանք մշակել, ավարտել:
41. Որտեղի՞ց է գոյանում վերապատրաստման փաթեթների վերանայման և նոր փաթեթների մշակման բյուջեն/ Ի՞նչ ֆինանսական աղբյուրներով են վերանայվում վերապատրաստման ծրագրերը:
42. Նախատեսվա՞ծ է արդյոք այդ փաթեթների պարբերական վերանայում ձեր կազմակերպության տարեկան բյուջեում:
43. Անհրաժե՞շտ են արդյոք վերապատրաստման փաթեթների վերանայման հավելյալ միջոցներ:
44. Տրամադրվո՞ւմ են արդյոք հավելյալ միջոցներ: Որտեղից:
45. Վերապատրաստման փաթեթների վերանայման համար հատկացված բյուջեի մոնիտորինգի և վերահսկման ի՞նչ մեխանիզմներ են առկա:

Ֆինանսական հոսքեր և կառավարում

46. Ի՞նչ մոդելով է իրականացվում ներառական կրթության ֆինանսավորումը:
47. Որո՞նք են տարակարգված ֆինանսավորման հիմքերը:
48. Ինչպե՞ս է նախատեսվում օգտագործել հատուկ դպրոցների՝ աջակցության կենտրոններ վերաձևակերպվելու արդյունքում առաջացած ֆինանսական միջոցները:
49. Կա՞ արդյոք հաշվարկ կամ ծախսերի նախահաշիվ համընդհանուր ներառականության անցման:

50. Ի՞նչ մեխանիզմով է վերահսկվում ֆինանսների նպատակային կիրառումը դպրոցում:
51. Ինչպե՞ս է կառավարվում դպրոցի բյուջեն: Ինչ կարգով և ընթացակարգով են կառավարվում ներառական կրթության կազմակերպման նպատակով դպրոցին հատկացված ֆինանսական միջոցները:
52. Հնարավո՞ր է արդյոք ներառված երեխայի համար հատկացված բյուջեի օգտագործում դպրոցի այլ ծախսերը հոգալու նպատակով:

Կոռուպցիոն ռիսկերի գնահատում ՀՀ հանրակրթության բնագավառում

«Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» ՀԿ
Երևան 0019, Անտառային 164/1
Հեռ.՝ (374 10) 569589, 569689
Էլ. փոստ՝ info@transparency.am
Կայքէջ՝ www.transparency.am

«Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ» ՀԿ
Երևան, Հանրապետության փ. 3-րդ նրբանցք, 8/13
Հեռ.՝ (374 60) 54 18 47
Էլ. փոստ՝ info@ipp.am
Կայքէջ՝ www.ipp.am